

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
2016-YL-059**

**“ALTAY HALK MASALLARI” ESERİ VE ALTAY
TÜRKÇESİNDE İSİM KATEGORİSİ
(İNCELEME-METİN-TRANSKRİPSİYON- İSİM
İNDEKSİ)**

**HAZIRLAYAN
Nurdan DURALI**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV**

AYDIN-2016

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Nurdan DURALI tarafından hazırlanan “Altay Halk Masalları” Eseri ve Altay Türkçesinde İsim Kategorisi (İnceleme-Metin-Transkripsiyon- İsim İndeksi) başlıklı tez, 29.06.2016 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :	Kurumu:	İmzası
Başkan: Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV	ADÜ
Üye: Doç Dr. Şahin BARANOĞLU	ADÜ
Üye: Yard. Doç. Dr. Ali ILGIN	İÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2016

Nurdan DURALI

ÖZET

“ALTAY HALK MASALLARI” ESERİ VE ALTAY TÜRKÇESİNDE İSİM KATEGORİSİ (İNCELEME-METİN-TRANSKRİPSİYON- İSİM İNDEKSİ)

Nurdan DURALI

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV

2016, 306 sayfa

Altay Türkçesi, uzun yıllar boyunca maruz kaldığı hâkim dil Rusça etkisi ve her geçen gün azalan konuşur sayısı tehlikedeki Türk lehçelerinden biridir.

Bir dilin ölümü aynı zamanda o dile bağlı ve yüzyıllar boyunca biriktirilmiş kültürel değerlerin de ölümü anlamına gelmektedir. Altay Türkçesi, Altay Türklerinin yaşadığı coğrafi şartlar nedeniyle Türkçenin arkaik unsurlarını barındırması ve yine aynı nedenle eski Türk kültür mirasını koruması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türk lehçeleri içinde konuşur sayısı bakımından küçük bir grubu oluştursa da şekil, içerik ve kültür aktarımı bakımından büyük önem taşıyan Altay Türkçesi araştırmalarına katkıda bulunmak, hazırlanan indeksle Altay Türkçesi sözlüğünün zenginleştirilmesine katkı sağlamak, halk masalları aktarımı ile Altay kültürüne ışık tutabilecek yeni çalışmalara kaynaklık etmek amaçlanmıştır.

Çalışmada, Altay Türkçesinde ad kategorisi ile ilgili başlıklar incelenmiş, çalışılan metinlerde bu kategoriyle ilgili örnekler gösterilmiştir. Ad kategorisi, çokluk, iyelik, hal, ad yapımı başlıkları altında ele alınmış, ayrıca bu başlıkların tarihi süreç içerisindeki yerini daha iyi gösterebilmek amacıyla tüm başlıklar art ve eş zamanlı incelemeye tâbi tutulmuştur. İndeks bölümünde çalışma alanımız olan adlar indekse dahil edilmiş, karşılıklarına metinde geçtikleri yerler ve anlamları verilmiştir. Altay halk masalları Türkiye Türkçesine aktarılmış, bu aktarım sırasında metinlerin türüne uygun olması bakımından masal üslûbu kullanılmıştır.

Çalışmada Altay Türkçesi söz varlığına, gramerine, masallar yoluyla edebiyatına, kültürüne ve Sibiryâ grubu Türk lehçelerinin toplu gramer çalışmalarına katkı sağlanmış olacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Altay Türkçesi, transkripsiyon, ad kategorisi, halk masalları, indeks.

ABSTRACT

“FOLK TAILS OF ALTAI” AND A NAME CATEGORY IN ALTAI TURKISH (THESIS-TEXT-TRANSCRIPTION-NAME INDEX)

Nurdan DURALI

Post Graduate Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Thesis Supervisor: Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV

Altai Turkish, which had been exposed to Russian as a dominant language, and had been under its influence for many long years, with its diminishing number of speakers each passing day, is one of the Turkic dialects in jeopardy.

A language's death is also the death of the cultural values that have been amassed for hundreds of years and have become attached to that language. Altai Turkish is of vital importance in terms of accommodating Turkish's archaic elements and protecting Turkish cultural heritage due to the geographic conditions under which Altai Turks had lived.

The aims of this study are to contribute to the research of Altai Turkish, which despite consisting of a small group of speakers among other Turkic dialects, is significant for the transfer of form, context and culture; to provide for the enrichment of the Altai Turkish vocabulary with the Index section; to serve as a source for further research that can set light to Altai culture with the delivery of folk tails.

In the study, the titles related to the name category of Altai Turkish have been examined, and examples have been shown in relation to this category from the studied texts. Name category is handled under the titles of plural suffix, possessive suffix, case endings, and name construction; in addition, these titles have been subjected to diachronic analysis in order to show their position in historic process much better. In the Index section, the names, which are our area of study are included with their meanings from the text next to them. Altai folk tails are translated to Turkish, and during this translation, in order for the texts to be compatible with their genre, a tale style of narration is used.

The study will contribute to the Altai Turkish vocabulary, grammar, its literature and culture through tales, and the collective study of Siberian Turkic dialects' grammar.

KEYWORDS: Altai Turkish, transcription, name category, folk tales, index

ÖN SÖZ

Dağlık bir bölgede yaşamını sürdüren Altay Türkleri, Türk dili ve kültürünün arkaik özelliklerini barındıran bir topluluk olmaları bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca topluluğun geçirdiği tarihî evreler incelendiğinde olduğu yirmi dört boy arasında, Tölös, Nayman gibi çok eski devirlerde birlik kurmuş Türk boylarını barındırması bakımından bölge; Türk'ün ana vatani niteliği taşımaktadır. Bu nedenle 1856 yılında ünlü Türkolog W. Radloff, Türkoloji çalışmalarına bu bölgeden başlamıştır.

Bölgedeki Türk boyları özellikle 18. yüzyıldan başlayan Rus hâkimiyeti ile beraber ekonomik ve kültürel zorluklar içinde bırakılmış, buna rağmen dil ve dinlerini, millî özelliklerini korumayı ve günümüze taşımayı başarmışlardır.

Altay Türkçesi, günümüze kadar korunmuş ve taşınmış olsa da konuşur sayısının azalması ve hâkim kültürün baskısı nedeniyle, dil ölümü açısından tehlikedeki diller arasında yer alır. Dil ölümleri, yalnız bir dilin değil aynı zamanda bir kültürün yok oluşu anlamına geldiğinden ve Altay Türkçesi arkaik biçimleri barındırdığından çalışmamızda bu alanı tercih edip bir katkı sağlamayı amaçladık.

Yüksek lisans ders aşamamda öğrenmekten keyif almamı sağlayan, öğretmeye, yardıma hep hazır olan hocalarım; Sayın Doç. Dr. Şahin Baranoğlu ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Yapıcı'ya; kaynak sağlamamda ve tezimin diğer aşamalarında yardımını esirgemeyen, yol haritamı çizen, Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali İlgin'a, indeks bölümünü hazırlarken metodlarını benimle paylaşan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ekrem Ayan'a, çalışma sürecimi paylaştığım yeğenim Hande Özkayagan'a, saatlerce devam eden çalışmalarımı sabır ve olgunlukla karşılayan kızım Derin Duralı'ya, şükran; ders ve tez aşamamda, aralıksız her hafta kapısını çaldığımda, hep aynı güler yüzle beni karşılayan, hocalık tavrını, bilgi ve çalışmasını, ders disiplini meslek yaşamımda örnek aldığım, çalışmam sırasında çok yordüğüm ve öğrencisi olmayı hayatım boyunca şans sayacağım saygıdeğer hocam, Sayın Prof. Dr. Ahmet Nahmedov'a minnet duygularıyla...

Nurdan DURALI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
ÖN SÖZ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
TABLolar DİZİNİ	xvii
EKLER DİZİNİ.....	xix
GİRİŞ	1
1. ALTAY TÜRKÇESİ.....	3
1.1. Transkripsiyon Alfabesi	5
1.2. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler.....	6
2. AD (ADALGIŞ).....	9
2.1. Ad Çekim Ekleri	11
2.1.1. Çokluk (Köp Toonñ Kojultazı)	11
2.1.2. İyelik Ekleri (Cüzünniñ Menziner Kojultaları).....	19
2.1.3. Hâl Ekleri (Kubultkış Kojultaları).....	25
2.1.4. Adlarda Soru (Suraktu Bölügeş)	54
2.2. Ad Yapım Ekleri	55
2.2.1. Addan Ad Yapım Ekleri.....	55
2.2.2. Fiilden Ad Yapım Ekleri	64
3. TRANSKRİPSİYON	74
3.1. Aktarım	135
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	195
KAYNAKLAR	199

EKLER.....	209
ÖZGEÇMİŞ.....	305

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BK	: Bilge Kağan Yazıtı
KT	: Kültigin Yazıtı
T	: Tonyukuk Yazıtı
K	: Kuzey
G	: Güney
GD	: Güneydoğu
D	: Doğu
Tar.	: Taryat Yazıtı
Yak.	: Yakut Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
DLT	: Dîvanü Lûgati't- Türk
KB	: Kutadgu Bilig
Alm.	: Almanca
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
Osm.	: Osmanlıca
Rus.	: Rusça
Alt.	: Altayca

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Transkripsiyon Alfabetesi.....	5
Tablo 2.1. İyelik Ekleri.....	20
Tablo 2.2. Altay Türkçesinde İyelik Ekleri.....	24
Tablo 2.3. Altay Türkçesinde Hâl Ekleri.....	53

EKLER DİZİNİ

EK. 1 İndeks.....	209
-------------------	-----

GİRİŞ

Altay Cumhuriyeti, Rusya Federasyonunun içinde yer alan özerk bir cumhuriyettir. On idari bölgeye (aymak) ayrılmıştır. Kuzeyinde Kemerova oblastı, kuzeybatısında Altay Krayı, kuzeydoğusunda Hakas Cumhuriyeti, doğusunda Tuva Cumhuriyeti, güneyinde Çin, güneydoğusunda Moğolistan, güneybatısında Kazakistan yer alır.

Altay Türkleri, eski Kırgızlar, Uygurlar, Oğuzlar ve Kıpçakların Altay dağlarını aşarak batıya doğru göçleri sırasında o bölgede kalanlar ve daha önceden o bölgede bulunan Türklere oluşur (Dilek, 2007: 1011). Adlarını ünlü dağlardan alırlar. Türkçe “altın”, Moğolca “altan” kelimeleri ile aynı kökten gelir (Bozkurt, 1992: 401). Bu bölge Hunlar, Göktürkler, Uygur ve Kırgızların hâkimiyeti altında kalmış, 10 yüzyılda Kıtan; 12.yüzyılda Nayman, daha sonra Moğol hâkimiyetine girmiştir. 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede Rus hâkimiyeti başlamıştır. Ruslar 1919’dan itibaren bölgede kontrolü tamamen ele geçirmiş, 1922’de SSCB’ye bağlı Oyrot Otonom Bölgesi kurulmuştur.1948 yılında Oyrot adı değiştirilerek Gorno-Altaysk adı verilmiştir (Somuncuoğlu, 2002: 141). Gorno- Altaysk’ın eski adı “dağlık” anlamına gelen “ulalu” dur.

Altay Türkleri yaşadıkları coğrafya sebebiyle diğer Türk boyları ile ilişki içinde olmadıklarından eski Türk dili ve Türk kültürünü büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. 1840’lı yılların sonlarına doğru misyonerler tarafından, Hristiyanlığı en önce kabul etmelerinden olsa gerek, Teleüt ağzına dayanan bir yazı dili oluşturulmuştur. 1922 yılında alfabeyle, Rusça’dan alınan kelimelerin doğru yazılması gerekçesiyle harfler eklenmiştir. 1923’te yapılan II. Sovyet Bölge Kurultayı’nda Rus alfabesi kullanılması, konuşma ve yazı dilinin Altay Kiji ağzına dayandırılması kararı alınmıştır. 1928 yılına kadar Altay Kiji ağzına dayanan ve kiril alfabesiyle yazılan bir yazı dili kullanan Altay Türkleri, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesi kullanmış, 1938’den sonra tekrar Kiril alfabesine dönmüşlerdir. 1938 alfabesi 1944 yılında yeniden gözden geçirilmiş, bazı değişiklikler iptal edilerek 1922 şeklinin kullanılmasına karar verilmiştir. Günümüzde Altay Türkçesinde 1944 alfabesi kullanılır. Yazı dili, Altay Kiji ağzına dayanır (Dilek, 2007: 1013).

Altay Cumhuriyetinde Altay Türkçesi konuşur sayısı 62.635’tir (Killi Yılmaz, 2011: 41).

Altay Türkleri eski Türk geleneklerini muhafaza eden bir Türk topluluğudur. Yirmi dört sööke (soy) bölünürler ve soyların kendi içinde birlik ve aidiyet duygusu çok gelişmiştir. Aynı soya mensup kişiler birbiriyle evlenmezler. Kadın, erkek ve çocukların giyim biçimi genelde birbirine benzer. Zenginler ile fakirler arasında bu ayrımı işaret eden bir fark görülmez. Çocuklar yaşlarına göre farklı şekilde giyinirler.

Altay Türklerinin ikametgahı genellikle keçeden bir çadırdan ibarettir. Daha varlıklı olanların ağaç kabuklarıyla örülmüş yurtları vardır. Bu “yurtlar” iç nizam olarak aynı özellik gösterirler. Yurdun ortasında ocak bulunur ve sürekli ateş yanar. Sol taraf erkeklere, sağ taraf kadınlara aittir. Erkekler kısmında tam kapı karşısında bulunan bölüme “tör” denir. Burası misafirlere ayrılan bölümdür. Altay yurtlarında oturma yerlerinde sınıfsal bir ayrım görülür.

Altay Türklerinin iktisadi faaliyetleri, geçim kaynakları, idari yapılanmaları, dünya görüşleri ile ilgili detaylı araştırmayı bölgede uzun süre çalışan Rus Türkolog W. Radloff yapmıştır.

1. ALTAY TÜRKÇESİ

Altay Türkçesi, Türk yazı dillerinin Sibiryaya grubunda yer alan bir Türk lehçesidir. Özellikle Kırgız Türkçesine yakınlığı ile dikkat çeken Altay Türkçesi iki ana diyalekte ayrılır:

1. Kuzey kolu: Tuba, Kumandı, Çalkandu (Şalkandu)

2. Güney kolu: Altay Kiji, Telengit, Teleüt

Bugünkü Altay Türkçesi yazı dili Altay Kiji ağızına dayanır. Daha önce sözünü ettiğimiz alfabe değişiklikleri ve siyasi amaçlı uygulamalardan dolayı Altay Türkçesi yazı dili standart bir yazı dili formunda değildir. İmlası tam oturmadığından kelimelerin bazı kullanımlarında düz ünlülü, bazılarında yuvarlak ünlülü şekiller karşımıza çıkar. Çalışma metinlerimizde örneklerine rastladığımız “tolır” (II.4/40), “tolur” (II.4/60) “kaatar” (II.6/73), “kaattar” (II.6/78) gibi kullanımlar bu durumun sonucudur.

Ünlüler:

1. Altay Türkçesinde kalınlık incelik uyumu sağlamdır: *kuştar* “kuşlar” (I.1/8), *körgön* “gören” (II.5/46) gibi.

2. Altay Türkçesine Rusçadan giren kelimelerde de uyum görülür: Rus. *derevnya* < *deremnedëñ* “köyden” (IV.1/230)

3. Altay Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumu da ileri düzeydedir. Tam bir yuvarlaklaşmadan söz edilemese de eklerin yuvarlak şekillerini de barındırması bakımından Kırgız Türkçesine benzer. İlk hecede düz ünlü varsa diğer hecelerde de düz ünlü bulunur: *karındarın* “karınlarını” (IV.1/239), *stynıbıstı* “kız kardeşimizi” (IV.1/237)

4. İlk hecede /u, ü,uu, üü/ ünlüleri varsa diğer hecelerde de düz geniş ya da dar yuvarlak ünlüler bulunur: Bu kurala uymayan örnekler de görülür: *kuuçındı* “konuşmayı” (I.7/6), *süüngen* “sevinç” (I.7/19)

5. İlk hecede /o, ö, oo, öö/ ünlüleri varsa sonraki hecelerde de bu ünlüler bulunur: *koyon* “tavşan” (II. 1/28), *öböğön* “yaşlı adam” (II.4/26)

Bu kurala uymayan kelimeler de vardır: *odin* “odun” (II.5/12), *colık-* “karşılaş-” (I.3/12)

6. Altay Türkçesinde dar yuvarlak ünlüler en fazla üçüncü heceye kadar yazılır: *börüktü* “şapkalı” (II.4/41), *müüstü* “boynuzlu” (IV.2/38) gibi örneklerin dışında genelde üçüncü hece düz dara döner: *küdüçi* “güdücü, çoban” (II.5/8)

Ünsüzler:

1. Sedasız ünsüzden sonra sedalı/sedasız biçimi bulunan eklerden sedasız olanı gelir: *köstör* “gözler” (I.5/18)

2. Sedalı ünsüzle biten kelimedenden sonra sedalı/sedasız biçimi bulunan eklerden sedalı ünsüzlü ek gelir: *turgan* “duran” (II.2/17)

3. İki ünlü arasındaki sedasız ünsüzler sedalılaştır: *carat* “kıyı” cara(d) – nda (I.2/2, II.5/62),

but (bud)-ı “arka ayağı” (I.3/36), *tiş (tij) -i* “dişi” (I.2/5)

İki ünsüzle bitip ünlü ile başlayan kelimelerde bu sedalılaştırma görülmez: *curtımda* “yurdumda” (II.5/10)

4. Bazı kelimelerde /p,b,v/ dudak ünsüzlerinin iki biçimi de kullanılır *cöv* (I.6/36), *cöp* “anlaşma” (I.3/9)

5. Özellikle iki heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecelerindeki ünlü düşer: *kiy(i)ninde* “arkasında” (II.4/43 vd.), *kök(ü)sin* “göğsünü” (II.5/80)

1.1. Transkripsiyon Alfabeti

Çalışma metinlerimizin transkripsiyonunda aşağıdaki alfabeyi kullandık:

Tablo 1.1. Transkripsiyon Alfabeti

А а	Aa
Б б	Bb
Г г	Gg
Д д	Dd
Е е	Ee
З з	Zz
Й й	Yy
И и	İi
Ж ж	Jj
К к	Kk
Л л	Ll
М м	Mm
Н н	Nn
Нн	Ññ
О о	Oo
Ö ö	Öö
П п	Pp
Р р	Rr
С с	Ss
Т т	Tt
У у	Uu
Ў ў	Üü
Ч ч	Çç
Ш ш	Şş
Ы	İı
Ј ј	Сс
В в	Vv
Ф ф	Ff
Х х	Hh
Ц ц	Ts
Щ щ	Şç
Ю ю	Yu
Я я	Ya
Э э	E
Ъ	Kalınlaştırıcı
ь	yumuşatıcı y
ЙО	Yo

Tablomuzda koyu gösterilen harfler sadece Rusçadan geçen kelimelerin yazımında kullanılmaktadır. “B” işareti yanında bulunduğu harfi yumuşattığından transkripsiyon çalışmamızda “y” şeklinde transkribe edilmiştir: “nyaman” kötü (II.1/8) gibi.

1.2. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmanın Konusu: “Altay Halk Masalları” eserinin bir bölümünün transkripsiyonunu yapıp Türkiye Türkçesine aktarmak ve Altay Türkçesinde ad kategorisini inceleyip indeks hazırlamaktır. Çalışmamız çok yönlü bir çalışma olduğundan transkripsiyon, aktarım, gramer incelemesi ve indeks olarak bölümlere ayrılmıştır.

Çalışmanın Amacı: Altay halk masalları ve dilinin incelenmesi ile bu alandaki sınırlı sayıda çalışmaya katkıda bulunmak ve Altay Türkçesinde ad kategorisinin art ve eş zamanlı incelenmesiyle dil ölümü açısından tehlikede olan Altay Türkçesi için karşılaştırmalı bir gramer kaynağı oluşturmaktır.

Çalışmanın Önemi: Bu çalışmanın sonunda dil bilim açısından art ve eş zamanlı süreç izlenebilecek, Altay Türkçesi ile yapılmış az sayıda çalışma incelenip değerlendirilecek, örnek metinlerle desteklenen bulgular neticesinde Sibirya Grubu Türk dilleri çalışmalarına kaynak oluşturulacak ve daha önce aktarımı yapılmamış halk masallarının aktarımı ile Altay kültürü ve edebiyatı ile ilgili çalışmalar için bir kaynak oluşturulmuş olacaktır.

Materyal ve Yöntem: Çalışmamızda Rus İlimler Akademisi tarafından T.M. Sadalova editörlüğünde derlenen “Altay Halk Masalları” adlı eser kullanılmıştır. Bu kaynak daha önce Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır. Bu kaynağın önce Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu yapılmış daha sonra bizim de gramer çalışmasına zemin olmak üzere Altay Türkçesi’ne daha hâkim olabilmemiz amacıyla aktarım yapılmıştır. Metinlerde yer alan cümleler önce numaralandırılmış, adlar dizin programı kullanılmadan tek tek dizilmiş, bu yolla kelimelerin hangi cümlede geçtiği yanında anlamıyla birlikte verilmiştir. Ardından dil araştırmasına geçilmiş ad kategorisi, Köktürkçe, Uygur, Karahanlı ve Türkiye Türkçeleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir

Kaynak Özetleri (Literatür Özeti) : T. M Sadalova. Rus İlimler Akademisi. Novosibirsk Şubesi.(2002) *Altay Halk Masalları*

Çalışmamızda, T. M Sadalova editörlüğünde, Rus İlimler Akademisi tarafından derlenmiş “Altay Halk Masalları” adlı eser kullanılmıştır. Bu eser 2002 yılında basılmış, çift taraflı sayfaların bir tarafı Altayca, bir tarafı aynı masalın Rusça karşılığı biçiminde düzenlenmiştir. Bu düzenleme aktarımımızda son derece yetersiz kalan Altay Türkçesi Sözlüğünden faydalanamadığımız durumlarda metnin Rusçasına başvurma imkanını sağlamıştır. Ayrıca eserin arkasında masalların derlendiği yer, derlemeyi yapan kişi ve derlemenin yapıldığı kaynak ile ilgili bilgi verilmiş, Altay kültürüne ait unsurlardan doğan kelimelerin açıklamalarına arka bölümde masalların başlığı altında yer verilmiştir.

Aktarım çalışmamızda Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı tarafından hazırlanan, N.A. Baskakov ile T.M. Taşçakova'nın “Oyrotsko-Russkiy Slovar” adlı sözlüğünden genişletilmiş “Altayca-Türkçe Sözlük” kullanılmıştır. Sözlük zaman zaman yetersiz kalmakla birlikte çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Gramer çalışmamızda Türkiye Türkçesi ile ilgili yazılmış gramer kaynaklarından yararlanılmıştır. Art zamanlı incelemelerde de Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri ile ilgili gramer kaynaklarına başvurulmuştur. Özellikle Karahanlı Türkçesi gramer kaynaklarının yetersizliği nedeniyle Reşit Rahmeti Arat'ın “Kutadgu Bilig 1 Metin” eserine başvurulmuş ve dönemin örneklerine bu yolla ulaşılmıştır.

Altay Türkçesi ile ilgili temel aldığımız kaynak, Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü üstlendiği “Türk Lehçeleri Grameri” adlı kaynaktır. Bu eserin Figen Güner Dilek tarafından hazırlanmış “Altay Türkçesi” bölümü; yapım ekleri, işletme ekleri ve ses bilgisi alanında çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Kapsam ve Sınırlılıklar: Çalışmamızda “Altay Halk Masalları” eserinde bulunan yirmi masal esas alınmıştır. Amacımız dil malzemesi edinmek olduğundan “Hayvan Masalları”, “Hayvan Efsaneleri” bölümünün tamamı alınıp aktarılmış, “Büyülü Masallar” “Öykümsü Masallar” ve “Günlük Yaşamla İlgili Masallar” bölümlerinin de ikişer masalı çalışmamıza dahil edilmiştir. Alınan tüm masallar Türkiye Türkçesine aktarılmış, indeks bölümünde ise gramer çalışmamızın sınırları dahilinde ad indeksi yapılmıştır. Gramer çalışmamızda ad kategorisi ele alınmış, art zamanlı incelemede yazılı kaynakla takip edilebilen en eski dönem olması bakımından Köktürkçe'den başlanmış, inceleme Uygur ve

Karahanlı Türkçeleri ile karşılaştırmadan sonra Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmış, örnek ihtiyacı doğduğunda Türkçenin farklı devir ve lehçelerine başvurulmuştur.

2. AD (ADALGIŞ)

Kelimelerin anlam ve görev bakımından sınıflanmasıyla ortaya çıkan ad kategorisi çeşitli kaynaklarda şu şekilde tanımlanmıştır:

Midhat Sadullah “*Bir şahsı, bir hayvanı, bir şeyi veya bunların bir keyfiyetini bildiren kelimelere denir.*” (Sadullah, 2004: 25)

Berke Vardar (*nom, İng. substantive, noun*). 1. *Geleneksel dilbilgisinde varlıklarla nesnelere, eylemlere, duygulara, niteliklere, görüngülere, vb. gösteren sözcük.* 2. *Dağılımsal dilbilimde, belirleyiciler sınıfından bir biçimbirimden sonra gelen ve onunla birlikte bir ad dizimi oluşturan biçimbirim.* 3. *Üretici dilbilimde, ad ulamının egemen olduğu yalancı bir simgenin yerini alabilen biçimbirim.*” (Vardar, 2002: 12)

Zeynep Korkmaz “*Evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları tek tek ya da tür olarak karşılayan sözcüktür.*” (Korkmaz, 2014: 29)

Tahir Nejat Gencan “*Tanıtmak için varlıklara verilmiş (takılmış) sözcüklerdir.*” (Gencan, 1979: 146)

Muharrem Ergin “*Canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların veya mefhumların adları olan kelimelerdir.*” (Ergin, 1995: 278)

Tahsin Banguoğlu “*Gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad (substentif) deriz.*” (Banguoğlu, 2011: 319)

Tuncer Gülensoy “*İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cinsi cins karşılayan; varlıkların veya mefhumların adları olan kelimelerdir.*” (Gülensoy, 1995: 177)

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak ad kavramını, *zihnimizde tasarlayıp anlamlandırdığımız soyut ve somut tüm kavramları tek veya toplu biçimde karşılayan kelimelerdir*, şeklinde tanımlayabiliriz.

Gramer kaynaklarını taradığımızda ad kategorisini;

B.A. Serebrennikov, N.Z. Gadjieva; hal, nicelik, iyelik, isim yapım ekleri, küçültme,

Faruk K. Timurtaş; iyelik, izafet, çokluk, isim çekimi, sayı adları, isim yapım ekleri,

Tahsin Banguoğlu, sayı, ad takımı, küçültme, iyelik, çekim,

Zeynep Korkmaz; iyelik, aitlik, çekim, ad tamlaması, soru, yapı, kalıplaşma, sayı, şeklinde daha detaylı biçimde

Tahir Nejat Gencan; çoğulluk, anlam, pekiştirme, çekim, ad tümlemesi, tümcede adların görevi,

Muharrem Ergin; isim çeşitleri, çekim, çokluk, iyelik, aitlik, hal, soru, şeklinde sınıflamıştır.

Biz de çalışmamızda Altay Türkçesinde adları; hal, iyelik, çokluk, isim yapım ekleri şeklinde inceleyeceğiz. Bazı gramer kaynaklarında ayrı bir başlık altında incelenen renk ve sayı adları, çalışmamıza kaynaklık eden metinlerde bir isimle birlikte kullanılıp sıfat görevi üstlendiğinden ve ad çekim eki almış hallerine metinlerimizde rastlanmadığından ad kategorisi başlığı altında ele alınmayacaktır.

Ele alınacak bu başlıklar Altay Türkçesine kadar uzanan geçmiş süreci takip edebilmemiz açısından art zamanlı olarak incelenecek, Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde adlara da yer verilecektir.

Ad kategorisi, çalışmamızda iki ana başlık altında incelenecektir:

- AD ÇEKİM EKLERİ
- Çokluk
- İyelik
- Hâl ekleri
- Adlarda Soru
- AD YAPIM EKLERİ

- Addan Ad Yapım Ekleri
- Fiilden Ad Yapım Ekleri

2.1. Ad Çekim Ekleri

2.1.1. Çokluk (Köp Toonñ Kojultazi)

Çokluk kavramı ile ilgili şu tanımlara rastlamaktayız:

V. Hatipoğlu “*Belirli eklerle veya sözcüklerle birden çok varlığı bildirme biçimi*” (Hatipoğlu, 1972: 36).

Türkçenin tarihi gelişimine bakıldığında- Çuvaşça hariç- +IAr ekinin çokluk oluşturmada geniş biçimde kullanıldığını görüyoruz. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kelimededen ayrı yazılan bu ek, Orhun Abideleri’nde, sonraki dönemlere göre daha seyrek görülür. Çünkü abidelerde, tekil biçimlerin aynı zamanda çoğul anlamı ifade edecek şekilde kullanıldığı görülür: *at yätä* “atları yederek” gibi. (Gülsevin: 2011:8)

Bir başka deyişle, A. Bican Ercilasun’a göre, Köktürkçede düzenli çokluk eki yoktur. Türkçede belirlilik-belirsizlik kategorisi olmadığı için nesnelere “belirli bir nesne” ve “herhangi bir nesne” olarak adlandırılmamıştır; nesnenin türü adlandırılmıştır. Söz gelişi *ıgaç* (ağaç) dendiğinde belirli bir ağaç veya herhangi bir ağaç kastedilmez; ağaç türü kastedilir. Bu sebeple dilin başlangıcında çokluğa gerek duyulmamıştır. Nesnenin çokluk olduğu, cümle içinde kendiliğinden anlaşılır: *İda taşda kalmıştı kubranıp yiti yüz boltı* “Ormanlarda, kayalıklarda kalmış olanları toplanıp yedi yüz oldu”, *kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz* “yabanî hayvanları, tavşanları yiyerek oturuyorduk”, *edgü bilge kişig, edgü alp kişig yontmaz ermiş* “çok bilgili kişileri, çok yiğit kişileri yürütmezmiş.”

Köktürkçede sadece insan belirten kelimelerde kullanılan çokluk ekleri vardır. (Ercilasun, 2010: 180)

Şinasi Tekin, Köktürkçede insan belirten kelimelerde kullanılan çokluk eklerini anlamsal olarak şu şekilde sınıflar: (Tekin, 1992: 87)

+IAr: Hâkim zümre için

+t: Yüksek rütbeli kişiler için

+**An**: Belli bir kudrete sahip kimseler için

+**gUn**: Yaşça küçük akraba için

Talat Tekin'e göre, Köktürkçede eklerle sağlanan yapısal çokluk şu şekildedir:

1. +IAr: Bu ek, Orhun Türkçesinde daha çok, sınırlı sayıda kişi ve akrabalık adlarına, bir de “bäg” sözcüğüne eklenir.

äkälärim < *äkä-lär-im* “ablalarım” (KT K 9)

kuñçuyılarım < *kuñçuy-lar-ım* “prenseslerim, kadınlanm” (KT K 9)

2. +gUn: Bu ek şu topluluk adlarında görülür:

iniygünüm < *iniy-gün-üm* “erkek kardeşlerim” (KT G 1, BK K 1)

käliñün-üm < *kälin-gün-üm* “gelinlerim” (KT K 9)

3. +An (Mo. çokluk eki -n):

ärän < *är-än* “adamlar” (KT K 9)

oglanım < *og(u)l-an-ım* “oğullarım” (KT G 1, KT GD; BK K 1)

4. +(X)t (Mo. çokluk eki -d, -ud/-üd):

oglit < *og(u)l-it* “oğullar” (KT D 5, BK D 5)

Bu ek /n/ ile biten unvanlara eklendiğinde /n/ ünsüzü düşer:

tarkat < *tarkan* “tarkanlar” (KT G 1)

tigit < *tigin* “prensler” (Tar K2)

5. +s: Belki yalnız “oglit kagan bolmış äriñç” “oğulları kağan olmuş tabi” cümlesine koşut olarak kullanılmış olan “ inisi kagan bolmış äriñç” cümlesinde geçen örnekte:

İnisi < *ini-s-i* “erkek kardeşleri” (KT D 4) (Tekin, 2003: 101)

Türk yazı dillerinde çoklukta, ekin dışında Serebrennikov'un ifadesiyle “toplulu çokluk” belirten ünsüzlerin- ünlünün sabit olmadığını düşünürsek ünsüzden yola çıkarak - çeşitli örneklerine rastlıyoruz (Serebrennikov vd. 2011: 179).

1. +z: *biz, siz, göz, tiz (diz)*, bazı kavim adlarında; *Oğuz, Kırgız*, emir kipinin ikinci şahsında -gız/ -giz: *barmagız*

2. +k/ k/ h: Yak. *Kumah* “kum”

3. +m: Üleştirme sayılarında, *bişem* “beşer beşer”

4. +n: Eski Türkçe ve Kumukçada, *barın* “hepsi”

5. +(a)n: *Oğlan, kırkın* “kızlar”

6. +sar/+zar: Çuvaşçada, *hurun* “akağaç”/ *hurunzar* “akağaç orman”

7. +r: Bugün +lar eki biçiminde varlık gösteren ekin eski biçimi, Tuv. *adıñar* “adınız”

8.+l: Bugün +lar eki biçiminde varlık gösteren ekin eski biçimi, Eski Türkçede +lak/+lek ekinin yapısında bulunur. Eski Türkçe, *atlak* “atlar”, *itlak* “köpekler”

Örnekleri verilen bu ekler, çoğulluk sağlama konusunda tartışmalı eklerdir. Örneğin pek çok araştırmacının +z'yi çokluk belirtisi sayarken mesnet gösterdiği çift organ adları, “göz, omuz, diz” gibi organlar için mantıklı görünürken “ağız, boğaz” gibi örneklerde geçerli görünmemektedir. Elbette son sesi /z/ olan bu kadar çok sayıda organ adı tesadüfi olmamakla birlikte çokluk olamayacağını düşündüren örneklere de sahiptir.

Köktürkçede sadece *kişi, konçuy* gibi insanla ilgili kelimelerde kullanılan +lAr çokluk eki, Uygur Türkçesinde her türlü isim, zamir ve sıfattan kullanılabilen genel çokluk eki haline gelmiştir: *sizler, öçmekler* “sönmeler” *kuşlar, unıtmişlarka, bular* “bunlar”. Hatta bu ek, sayı sıfatlarından sonraki isimlerde de kullanılmıştır. *altı oğrılar* “altı hırsız” örneğinde olduğu gibi.

Bugün yaygın biçimde kullanılan *+lAr* biçiminin *+l/+r* ünsüzleri ile sağlanan çokluğun birleşimi ile meydana geldiği düşünülmektedir (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 88)

Bir başka görüş ise ekin *+ lA* biçimine *Dîvanü Lûgati't- Türk'te* ve Rylands nüshası Kur'an tercümesinde rastlandığını ifade eder.

Turgan ulug ıslaka

Térgi urup aşlaka

Tumlug kadir kışlaka

Kodtı erig umduru (DLT II 54)

(Büyük işlere kalkışan, yemeğe sofraya seren, katı kışlarda halkı umutta bıraktı.)

Tegrür meniñ savımı bilgelege ay

Tınar kalı atatsa kısarak sıpı tay (DLT III 158)

(Hey, benim sözümü bilgelere eriştir, kısırakların yavrusu tay, at olursa kısırak dinlenir.)

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere *+lA* çokluk eki, *Dîvanü Lûgati't- Türk'te* geçmektedir. B. Atalay, *bilgelege* kelimesi için dipnotta kelimenin aslının *bilgele*ge olacağını, *atlaka*, *tatlaka* örneklerinde olduğu gibi burada da */r/nin* düştüğünü ve düşen */r/nin* yerine lam harfinin yana doğru çekildiğini belirtmiştir (Ata, 2009: 89-99). Bize göre de ekin abidelerde *+lAr* şeklinde görülmesi nedeniyle *Dîvanü Lûgati't- Türk'te* yedi yerde geçen *+lA* çokluk belirtisi, */r/nin* düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Orta Türkçe Dönemine bakıldığında Karahanlı Türkçesi metinlerinde çokluk eki *+lAr* şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

yolçılar < *yolçı-lar* “yolcular” (KB 5250)

barçalarka < *barça-lar-ka* “hepsine, bütünlerine”(KB-B8) (Hacıeminoğlu, 2013: 31)

Bu görüşler neticesinde, +s ve +z’li şekillerin arkaik bir unsur olduğunu, tarihi süreç içerisinde arkaikleşip sadece kalıplaşmış kelimelerde günümüze kadar korunarak geldiğini ve çokluk ekinin Eski Uygurcadan başlayarak +*IAr* şeklinde sabitleştiğini söyleyebiliriz.

Gramerlerde bu şekilde ele alınan çokluk kategorisi incelendiğinde çokluğun; yapısal (ekle sağlanan), sayısal (sıfatlarla sağlanan) ve anlamsal olarak üç ayrı başlık altında incelenmesinin yüzeysel ve derin yapıyı kapsaması bakımından daha sağlıklı olacağı görüşündeyiz. Anlamsal olarak +*IAr* ekiyle elde edilen çokluk ifadesi belirsiz bir çokluktur ve kimi zaman bir türün tamamını kimi zaman ise bir türün bir bölümünü ifade eder ki bunu belirleyen tamamen metnin bağlamıdır. Çalıştığımız metinde de çoğul eki almamış ancak çokluk ifade eden örnekler bulunmaktadır. “*ölöñ ortozına mañtay berdi.*” “otların arasına koşuverdi.” (I.7/14) *kara köstön çaş tögildi.* “kara gözlerinden yaşlar döküldü.”(I.2/25)

Bu örnekte “kös” kelimesinde, +s çokluk belirtisi bulunmasına karşın günümüzdeki kullanım gibi +*IAr* çokluk belirtisine gerek duyulmamıştır. “Çaş” sözcüğünde ise hiçbir çokluk belirtisi bulunmaz. Günümüzde de “gözyaşı” sözcüğü çokluk düşündürür. Bundan dolayıdır ki tekil kullanımda “bir damla gözyaşı” şeklinde belirtilir. Aynı şekilde çokluk ekiyle kullanıldığında çokluk değil mübalağa düşündürür. “Gözyaşları yanaklarından aşağı süzülüyordu.” örneğinde olduğu gibi “çok ağlamayı” düşünürüz.

Yine anlamsal çokluk sağlayan ikilemeler, çalıştığımız metinde de yer almaktadır: *bala barka* “çocuk çocuk” (I.1/7) ikilemesi çokluk eki barındırmasa da birden fazla çocuğu düşündürür. Bunlar dışında +*IAr* çokluk eki eklendiği kelimeye “gibilik”, “saygı”, “aile”, “her zaman” anlamları da sağlamaktadır. Ancak çalışmamızda anlamsal boyut ele alınmayacaktır.

Sıfatlarla sağlanan çokluk örnekleri de metinlerimizde yer almaktadır. *Cüs ceten kuş* “yüz yetmiş kuş” (I.1/6) örneğinde ismin kendisi yapısal olarak bir ekle çoğullanmamış, öncesinde kullanılan sayı grubuyla çokluk anlamı sağlanmıştır. Ancak bu örnekler sıfat sınıfında yer aldığından çalışmamızda yer verilmeyecektir.

Bunun dışındaki çokluk ifadesi ise yapısal çokluk diye adlandırabileceğimiz, eklerle sağlanan sayısal çokluk anlamıdır ki bizim üzerinde duracağımız, çokluğun bu biçimidir. Altay Türkçesinde çokluğun ekleri ve çalıştığımız metinlerde izlenen örnekleri şunlardır:

+ **lar**: “a, ı, u” ünlüleri ile biten ve son hece ünlüsü “a, ı, u” olup “r, y” ile biten isimlere gelir:

agaları < *aga-lar-ı* “büyük erkek kardeşleri” (IV.1/9)

azuları < *azu-lar-ı* “dişleri” (II.5/46)

calçılarga < *calçı-lar-ga* “kiralık işçilere, ırgatlara” (I.5/36, I.5/42)

kobılar < *kobı-lar* “çukurlar, vadiler” (III.1/7)

kurların < *kur-lar-ın* “kemerlerini, kuşaklarını” (I.4/37 , I.4/41)

+**ler**: “e, i, ü ünlüleri ile biten veya son hece ünlüsü “e, i, ü” olup “r, y” ile biten isimlere gelir:

öştülerdiñ < *öştü-ler-diñ* “düşmanların”(I.5/9)

beelerin < *bee-ler-in* “tayı olan kısraklarını, dişi atlarını” (II.6/50)

Börkler < *börk-ler* (şapkalar) (II.6/48 vd.) örneğindeki kullanım –ler ekinin Altay Türkçesinde kullanımı ile ilgili ilkelere uymuyor gibi gözükmektedir. Kelime “-e,-i,-ü” ünlüleri ile bitmemiştir, görünüşte son hecesinde de “ -e,-i,-ü” ünlüsü bulunmamaktadır. Ancak bu kullanım, kelimenin “börük” şeklinden yola çıkılarak –ler çokluğunu almış olacağını düşündürür.

+**lor**: “o” ile biten ve son hece ünlüsü “o” olup “r, y” ile biten isimlere gelir:

koylor < *koy-lor* “koyunlar” (II.5/93,V.1/47, V.1/63, II.5/91, II.6/43, II.6/44)

onçolorı < *onço-lor-ı* “ hepsi” (I.2/17, I.5/10, I.5/15, I.5/7)

+lör: “ö” ile biten ve son hece ünlüsü “ö” olup “r, y” ile biten isimlere gelir.

nökörlör < *nökör-lör* “dostlar, arkadaşlar” (I.4/39)

öylördö < *öy-lör-dö* “evlerde” (III.1/1)

+dar: Son hecesinde “a, ı, u” ünlülerinden biri bulunan ve “l, n, ñ, m” yumuşak ünsüzleri ile biten isimlere gelir:

ayıldarinañ < *ayıl-dar-ı-nañ* “evlerinden, çadırlarından” (IV.1/228)

cıldar < *cıl-dar* “yıllar” (II.5/28)

karındarın < *karın-dar-ın* “karınlarını” (IV.1/239)

kayıñdardı < *kayıñ-dar-dı* “kayın ağaçlarını” (IV.1/17, IV.1/35, IV.1/56, IV.1/78)

+der: Son hecesinde “e, i, ü” ünlülerinden biri bulunan ve “l, n, ñ, m” yumuşak ünsüzleri ile biten isimlere gelir:

erinderi < *erin-der-i* “dudakları” (II.5/18)

kelinderdiñ < *kelin-der-diñ* “gelinlerin” (IV.1/12)

+dor: Son hecesinde “o” bulunan ve “l, n, ñ, m” yumuşak ünsüzleri ile biten isimlere gelir:

kojoñdori < *kojoñ-dor-ı* “şarkıları” (IV.1/128, IV.1/150, IV.1/40)

korgoldori < *korgol-dor-ı* “deve ve koyun gübreleri, pislikleri” (II.4/75)

+dör: Son hecesinde “ö” bulunan ve “l, n, ñ, m” yumuşak ünsüzleri ile biten isimlere gelir:

törögöndöri < *törögön-dör-i* “akrabaları” (IV.1/12)

+tar: Sert ünsüzlerle biten ve son hecesinde “a,ı,u” ünlülerinden biri bulunan isimlere gelir:

multuktarın < *multık- tar-ın* “silahlarını, tüfeklerini” (I.3/32,IV.1/224, IV.1/239)

ajıktarıbıstı < *ajık-tar-ıbis-tı* “aşık oyunlarımızı” (II.6/56, II.6/62)

attardıñ < *at-tar-dıñ* “atların” (IV.1/111, IV.1/111, IV.1/230)

buttarı < *but-tar-ı* “ayakları, bacakları;” (I.3/56, II.5/30)

kıstarı < *kıs- tar-ı* “kızları” (IV.1/14, IV.1/227)

Tot- Ala Kuşkaçak metninde geçen “kaatar” (II.6/73) sözcüğünde çokluk eki Altay Türkçesinde çokluk kuralına uymamaktadır. Bir başka metinde “Sarı-Kaat” biçimindeki özel adda “kaat” kelimesinde /t/ nin kökte bulunması dayanağı ile kök “kaat”tır (II.6/70). Bu örnekte çokluk eki +ar gibi görünmektedir. Kanaatimize göre bu kelimeye gelen +tar eki iki aynı cins ünsüzün arka arkaya gelmesi sonucu düşmüş (tekleşme) ve kelime “kaatar” biçiminde görülmüştür. Bazı örneklerde ise “t” nin düşmediği görülüyor. “kaat-tar” (II.6/83, I.6/31). Bu kullanımların konuşurların tercihi doğrultusunda karşımıza çıkan yöresel özellikler olduğu kattanindeyiz.

+ter: Sert ünsüzle biten ve son sesinde “e, i, ü” ünlülerinden biri olan isimlere gelir:

işterine < *iş-ter-i-n-e* “işlerine” (II.5/62)

iytterdeñ < *iyt-ter- den* “itlerden” (IV.1/239)

cükterdi < *cük-ter-di* “yükleri” (IV.1/64)

+tor: Sert ünsüzle biten ve son hecesinde “o” ünlüsü bulunan isimlere gelir:

oostorın < *oos-tor-ın* “ağızlarını” (I.2/17)

coboştori < *coboş-tor-ı* “uysalları” (I.2/9)

+tör: Sert ünsüzle biten ve son hecesinde “ö” ünlüsü bulunan isimlere gelir:

çörçöktöri < *çörçök-tör-i* “masalları” (IV. 2/40, IV. 2/56, IV. 2/72)

cöptör < *cöp-tör* “anlaşmalar” (IV.1/13)

Bu çokluk eklerinin dışında Altay Türkçesi gramerlerinde yer almayan -nar çokluk eki metinlerimizde yer almaktadır. *Añnar* (II.1/1, II.1/14 vd.) Ancak aynı zamanda kelimenin *añdar* şekli de bulunmaktadır. (I.2/17, II.1/7 vd.)

Altay Türkçesi gramerinde yer verilmeyen +nar çokluk ekinin Moğolca menşeli olduğu düşünülebilir. Poppe, Moğolcadaki -nar ekinin eski bir çokluk eki +na ve +r’den meydana geldiğini ileri sürmüş ve bunu +lar ekinin de aynı şekilde çokluğu ifade eden +la ve +r eklerinin birleşmesinden oluştuğu şeklinde Türk diline uyarlamıştır (Poppe, 2002: 88). Kırgıcada da ünsüz benzeşmesi ile +nar/+ner/+nor/+nör eklerinin bulunduğu düşünülürse bu durumun, masalların derlenmesinden yola çıkarak ağız özelliği olduğu düşünülebilir.

Yine metinlerimizde iki yerde rastladığımız ve çokluk ifade eden +gar eki görülür:

bakağar < *baka-gar* “kurbağalar” (V. 2/54)

sarcugardı < *sarcu-gar-dı* “yağlarımızı” (II.6/73)

Bu örneklerde görülen +gar eki iyeliğin çokluk 2. şahsıdır. Altay Türkçesinde görülen bu örneklerde Tuva Türkçesinde *adıñar* “sizin atınız” Hakas Türkçesinde *kimeñer* “gemileriniz”, Kırgız Türkçesinde *atañar* “atanız” örneklerinde olduğu gibi ñ ögesi teklilik ikinci şahıs iyelik ekidir. Biz bu örneklerde de nazal n sesinin “n” “g” arası özelliğinden dolayı ağız özelliği olarak “g”li şeklinin alındığı ve çokluk gibi görünen +ar’da da /l/ sesinin düştüğü kanaatindeyiz.

2.1.2. İyelik Ekleri (Cüzünniñ Menziner Kojultaları)

İyelik eki, adın karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu gösterir.

Haydar Ediskun, bu ekler için “Belirtileni kişi zamiri olan isim takımlarında belirtilene ulanan ve o belirtilenin ben, sen, o, biz, siz, onlar’dan

biriyle ilgisi ve ilişkisi olduğunu anlatan ekler” şeklinde bir tanım yapar (Edizkun, 1992: 167).

İye” sözcüğü ile ilgili bilgi içeren birçok kaynaktan, bu kavramın kökeninin Eski Türkçede “sahip” anlamına gelen “idi” sözcüğüne dayandığı belirtilir. Türk lehçelerinde “ide”, “ede”, “ige”, “ege”, “ee”, “ie”, “yiye”, “ezi”, “i”, “eke”, “ike”, “iyka”, “iççi”, “eçe”, “es” gibi çeşitlerine de rastlanan “idi”, Eski Oğuzca ve Osmanlıcaya “sahip”, “koruyan”, “efendi”, “veli”, “Tanrı” vb. anlamlarıyla “eye/iyi” ve “is(si)” biçiminde geçmiştir. Türkiye Türkçesinin kimi ağızlarında da (Yalova, Tokat, Ankara ağızlarında “koruyan”, “sahip”, “ev sahibi” anlamlarında) kullanımına rastlanan “iye”; standart Türkiye Türkçesinde daha çok “iye+lik” türeviyle ve dil bilgisi terimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kürküm, 2015: 77).

Berke Vardar, iyelik ekini (Alm. *Possesivsuffix*, Fr. *suffixe possessif*, İng. *possessive suffix*). Adlarla ad görevli sözcükleri kişi kavramına bağlamak için kullanılan ek (örn. *evim* sözcüğündeki *+[i]m*). Türkçe'nin iyelik ekleri şunlardır: *+(i)m,+[i]n, -i, +(i)miz, +(i)niz, +leri*. şeklinde tanımlar (Vardar, 2002: 124).

Serebrennikov ve Gadjeva Türk yazı dillerindeki İyelik eklerini “ilk sistem” olarak adlandırıp şu şekilde sınıflandırır (Serebrennikov ve Gadjeva, 2011: 90).

Tablo 2.1. İyelik Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+m/ +ım/ +im	+bız /+biz /+ıbız /+ibiz
2. şahıs	+ñ/ +ıñ /+iñ	+ñız / +ñiz/ +ıñız / +iñiz
3. şahıs	+ğ, +iğ /+ig/+ı/ +i/ +sı / +si	+ğız / +giz,/+ığız / +igiz

Köktürkçede iyelik ekleri şunlardır:

1. kişi tekil: +(X)m

1. kişi çoğul: +(X)mXz

2. kişi tekil: +(X) ñ (X)g

2. kişi çoğul: +(X) ñ (X)z

3. kişi tekil ve çoğul: +(s)i, seyrek olarak +(s)I

Talat Tekin “Orhon Türkçesi Grameri” adlı eserinde iyelik ekleri ile ilgili şu örnekleri verir: (Tekin, 2003: 102, 103, 104)

+(X)m ekli iyelik gövdeleri için örnekler:

apa-m "atalarım, ecdadım" uğuş-um "kabilem"

+(X)m(X)z ekli iyelik gövdeleri için örnekler:

apa-mız "atalarımız "

+(X)a ve +(X)g ekli iyelik gövdeleri için örnekler:

kan-iñ "kanın" siñök-üñ "kemiklerin"

+(X) ñ (X)z ekli iyelik gövdeleri için örnekler:

oglan(1) ñ (1) z- da " oğullarınızdan” kunçuy – ñuz "prensesiniz"

+(sI) ekli iyelik gövdeleri için örnekler:

Agı-si "ipekli kumaşları" alp-i"alpı, yiğidi"

Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde iyelik ekleri farklılık göstermez: (Ercilasun, 2010: 352)

+(X)m: öpkem, sözüm, köñlüm, atım, kutum.

+(X)ñ: sözüñ, yoluñ, begiñ, tilekiñ, başıñ.

+(S)I: tüpi, kanı, süsi, yakşısı, boguzı.

+(X)mXz: birimiz, köñlümüz.

+(X) ñXz: başıñız, közüñüz.

+IArI: aşları, işleri.

Türkçede iyelik ekleri ile ilgili tartışmalar bunların ek mi yoksa bir sözcüğün eski biçimi mi olduğu noktasında yoğunlaşır. “Kuznetsov’a göre “eklemeli dillerin en önemli özelliklerinden biri, çoğu eklerin görünüşte bir heceli

kelimelerden farksız olmalarıdır. İnsan dili esas itibarıyla somuttan soyuta ve basitten bileşiğe doğru geliyorsa eklerdeki anlamlar köklerdekilerden daha soyut olduğuna göre, dillerin başlangıçta eksiz ve ayrışkan oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. O hâlde eklerin oluşması için tek yol ve tek madde vardı: yardımcı rollere çıkmaya başlayan kök-kelimeler; bunlar da ilk zamanlar tabi tek heceliydi” (Kuznetsov, 1992: 193).

Zamirin ekleşmesi ile ilgili görüş belirten Talat Tekin (Tekin, 2003: 135):

“ Ana Türkçede isimleri bağımsız olarak izleyerek iyelik ifade eden 3. kişi zamiri, yalın hâlde, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada olduğu gibi, sonundaki /n/ fonemini yitirmiş ve ekleşmiş olmalıdır. Yalın halde, başka bir deyişle söz sonu durumunda, yiten bu /n/ fonemi çekimde yeniden belirir. Aslında bu olay söz içinde /n/ belirmesi değil, “in” zamirindeki /n/ foneminin sones durumunda yitmesidir.” şeklindeki açıklamasıyla daha sonra ele alacağımız 3. tekil şahıs iyelik eki ile ilgili tartışmalar hakkında da görüş bildirerek iyelik eki ile hâl eki arasına giren /n/’nin kökenini de açıklamış olur. 3. tekil kişi iyelik ekinin aslında Ana Altayca 3. tekil kişi zamiri olduğunu ileri sürer. *Bi(n)* “ben”, *si(n)* “sen”, *i(n)* “o” Ancak bu görüş, yani zamirin ekleşmesi, niçin 1.ve 2. tekil şahıslarda gerçekleşmemektedir sorusunu akla getirir.

İyelik ekleri ile ilgili diğer bir tartışma konusu 3. şahıs iyelik ekinin bildirdiği anlamla ilgilidir. Ekin zamirlerle kurulu yapılarda oluşturduğu anlam açıktır. “Onun evi” örneğinde görüldüğü gibi ek, evin kime ait olduğunu gösterir. Ancak ekin isimlerle oluşturduğu bazı tamlamalarda (*yıldız bağları, koyun sürüsü, vb.*), iyelikten çok “belirlilik” kavramı ön plandadır. Türk dilinde, özellikle üçüncü şahıs iyelik ekinin bilinen görevinin yanı sıra, belirtme/belirlilik” gibi kavramlar ifade edip etmediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. K. Grönbech, 3. tekil şahıs iyelik ekini harf-i tarif olarak değerlendirir ve bu görüşü, ekin, eski kullanımlarda ünlü uyumuna girmediği- *Köl Tigin atısı* “Köl Tigin’in yeğeni” ve uzun ünlülü olduğu örneğiyle destekler: *kün ortasiñaru* şeklinde görüldüğü gibi ek, aitlik amaçlı değil daha çok birinci unsuru belirtme amaçlı kullanılmıştır (Grönbech: 2011: 77-90). İyelik ekinin *belirtme* işlevi, bazı Türk bilim adamları tarafından da vurgulanmıştır (Korkmaz, 2014: 278).

3. tekil şahıs iyelik eki kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer bir görüş ayrılığı, isimden sonra gelen iyelik eki ile hal eki arasına giren /n/ ünsüzü ile

ilgilidir. Çağatay, Özbek ve Uygur Türkçeleri dışında -Çağatay Türkçesinde *öñide* örneği gibi- diğer gruplarda izlenen bu ünsüzün işlevi ve iyelik ekinin asıl şekli ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

/n/ ünsüzü ile ilgili görüşler ise şöyledir:

M. Ergin (Ergin, 1995:216) , Z. Korkmaz (Korkmaz, 2014: 116) , Hamza Zülfikar (Zülfikar, 2007: 120-128) : *yardımcı ses/zamir n'si*.

G. Gülsevin: *iyelik ekinin bir parçası* (Gülsevin, 1990: 187-190).

E. Gemalmaz: *iyelik sıfatının kalıntısı* (Gemalmaz, 1996: 166-167).

C. Alyılmaz: *eski bir iyelik ekinin kalıntısı* (Alyılmaz, 1999: 403-415).

Bu durumda 3. tekil şahıs iyelik ekinin şekliyle ilgili iki temel görüş ortaya çıkmaktadır: (Başdaş, 2009: 626).

1. +(s)I : (A. Von Gabain, M. Ergin, Z. Korkmaz, A. B. Ercilasun, vd.).

2. +(s)I(n): (O. N. Tuna, G. Gülsevin, A. Buran vd.).

Ekin +(s)ın olduğu görüşünü savunanların en kuvvetli dayanağı, abidelerde geçen şu kullanımdır: *Tabğaç bodunka beglik urı “oğlın” kul boldı, işilik kız “oğlın” kün boldı. (KT D 7) “Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu”* (Kerimoğlu, 2007: 325)

Bu örneklerde geçen *oğlın* kullanımının, abidelerdeki genel hitap ifadesi 2. tekil şahıs şeklinde olduğundan, 2. tekil şahıs iyelik olduğunu düşünmekteyiz.

Ekteki /n/ ünsüzünün zamirin ekleşmesi sonucu ortaya çıktığı görüşüne bakılırsa zamirlerin, Türk dilinin lehçelere ayrılmasından önceki döneme denk düşmesi bakımından Çağatay (Harezmi Türkçesi temelinde oluşup Oğuz- Kıpçak etkisini birlikte taşıdığından yer yer görülür) , Özbek ve Uygur Türkçelerinde de izlenmesi gerekirdi. Ancak görülmemesi, bize de /n/ ünsüzünün zamir n'si olduğunu düşündürmektedir. Bu da 3. tekil şahıs iyelik ekinin +sın değil +si olması gerektiği sonucunu doğurur.

Altay Türkçesinde iyelik sistemi şu şekildedir.

Tablo 2.2. Altay Türkçesinde İyelik Ekleri

	TEKLİK	ÇOKLUK
1. şahıs	+(X)m	+(I)b(I)/ +s/ +(I)s
2. şahıs	+(I)ñ	+(I)gAr/ +Aar/ +Ar
3. şahıs	+I/ +zI	+I/ +zI

Altay Türkçesinde iyelik sisteminin Türkiye Türkçesi ile benzerlik gösterdiğini ancak yalnız 3. şahısta iki ünlü arasında ekin +zI şeklini alması yönüyle ayrıldığını görmekteyiz.

Çalıştığımız metinlerde iyelik eklerinin örnekleri şunlardır:

1. tekil şahıs: ald-(ı) m- da “önümde” (II.2/22)

baş(j-)(ı)m-di “başımı” (I.5/18)

börk-(ü)m-di “börkümü” (II.5/73)

cüz-(ü)m-di “yüzümü” (II.4/93)

tönmög -(i)m-di “kalça kemiğimi” (II.5/73)

eş(j)-(i)m “eşim” (I.1/33 vd.)

bala-m “çocuğum” (II.4/16 vd.)

1. tekil şahıs iyelik eklerinde aitliğin yanında sevgi, acıma anlamları taşıyan örneklere rastlıyoruz: “*agayım*” “ağabeyim, ağabeyciğim” anlamında (IV.1/57)

2. tekil şahıs: *taayı-(ı)ñ-a* “dayına” (IV.1/212)

aba-ñ- ene-ñ “anne- baban” (IV. 2/50 vd.)

arga-ñ “imkanın”(II.3/23)

3. tekil şahıs: eş(j)-i-n “eşini” (III. 2/55)

çilekey-i “tükürüğü” (I.7/9 vd.)

ee-zi “sahibi” (II.5/93 vd)

kecege-zi “erkek saç örgüsü”(I.1/2)

kıs(z)-ı “kız” (II.4/8)

1. çoğul şahıs: *çörçök(g) –(i)bis-tiñ* “masalımızın”(IV. 2/7)

ene-bis-tiñ “annemizin” (V.1/137 vd.)

ajık-tar-(ı)bis-tı “aşık oyunlarımızı”(II.6/56, vd.)

baka-bıs “kurbağamız” (IV. 2/56)

2. çoğul şahıs: *sarcu-gar-dı* “yağlarımızı” (II.6/73)

cılan-(ı)-gar “yılanlarımız” (IV. 2/69)

2. çoğul şahısta, kişi zamiri ile birlikte bazı kullanımlarda, isim; iyelik eki almamıştır: *Slerdiñ kelesken* “sizin kurbağa” (IV. 2/38)

3. çoğul şahıs: *ee-ler-i* “sahipleri” (V.1/22)

ada-lar-ı-niñ “atalarının” (IV.1/14)

aga-lar-ı “büyük erkek kardeşleri” (IV.1/9)

2.1.3. Hâl Ekleri (Kubultkış Kojultaları)

Hâl ekleri, “*Adların, birbirleri veya filler ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere belirli eklerle birleşerek aldıkları şekillerdir* (Korkmaz, 2014: 280). Bir başka deyişle “*tümce içinde adın görevini belirleyen, adın öteki sözcüklerle ilişkisini gösteren dil bilgisi ulamı*” şeklinde tanımlanmaktadır (Topaloğlu, 1989: 81).

Bir dildeki ögeler yalnızca kelimeler değildir. Türkçe gibi eklemeli dillerde söz dizimi her ne kadar kelimelerle ortaya çıksa da dilin kendine özgü nitelikleri, esasen kelimelerin birbiri ile ilişkisi sonucu belirmektedir. Türkçede kavram ilişkilerinin genellikle “çekim ekleri” / “hâl ekleri” diye adlandırılan dil bilgisi biçimbirimleriyle yapıldığı ifade edildiğinden sadece yüzeysel yapıdan

hareket edilmekte ve hâl kategorilerini ifade eden görevli dil öğelerinden "ekler" de şekillerine göre adlandırılarak ismin beş ile dokuz arasında değişen hâlden söz edilmektedir. Bunun sonucunda da aynı derin yapıyı ifade eden birden çok yüzeysel yapı farklı biçimlerde çözümlendiğinden formüllendirme gerçekleştirilememekte; hâl kategorileri de göz ardı edilmektedir (Börekçi, 1999: 27-35).

Hâl ekleri ile ilgili görüş ayrılıkları, ele alınan hâl eki kategorisinin tanımı, sayısı ve adlandırılmasıyla ilgilidir. Konu, genellikle şekil bilgisi bakımından ele alınmış ancak terim birliği sağlanamamıştır.

Görüş ayrılıklarının temelinde, ilk olarak adlandırma sorunu görülür.

Genitif hâli, ilgi hâli, ilgi durumu, kimin hâli, tamlayan hâli: Kavramlar arasında ilgi kuran bu hâl, beş ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Akkuzatif hâli, belirtme hâli, yükleme hâli, yükleme durumu, kimi hâli, belirtili nesne ardılı, +i hâli, mef^uul-i bih: Belirtme bildiren bu hâl, sekiz ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Datif hâli, yaklaşma hâli, yönelme ardılı, yönelme durumu, +e hâli, mef^uul-i ileyh: Yönelme anlamı taşıyan bu hâl, altı ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Lokatif hâli, bulunma hâli, bulunma durumu, kimde hâli, kalma ardılı, +de durumu, ismin +de hâli, mef^uul-i fih: Bulunma anlamı taşıyan bu hâl, sekiz ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Ablatif hâli, ayrılma hâli, ayrılma durumu, çıkma ardılı, çıkma durumu, kimden hâli, uzaklaşma, +den hâli, ismin +den hâli, mef^uul-i anh: Ayrılma anlamı taşıyan bu hâl, on ayrı terim ile karşılanmaktadır.

İnstrumental hâli, vasıta hâli, vasıta durumu, araçlı hâl, araç-birliktelik durumu, beraberlik hâli, bağlama ardılı, kimle hâli, +le hâli: Vasıta bildiren bu hâl, dokuz ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Ekvatif hâli, eşitlik hâli, eşitlik ardılı, eşitlik durumu, kimce hâli, +ce hâli: Eşitlik anlamı taşıyan bu hâl, altı ayrı terim ile karşılanmaktadır.

Direktif hâli, yön hâli, yön gösterme hâli, yön gösterme durumu: Belli bir yönü işaret eden bu hâl, dört ayrı terim ile karşılanmaktadır (Alkayış, 2012: 278).

Bir diğer sorun, tanım sorunudur. Eğer “hâl” kavramı “adın içinde bulunduğu hâl” ya da “adın diğer adlarla ve eylemle ilişkisini belirleyen durumu” şeklinde tanımlanırsa hâl kategorisi ile ilgili sınıflama başka; adın yalnızca fiille ilişkisi esas alınacaksa başka olacaktır. Bu ikilem içerisinde tanımlar şu şekildedir:

İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” adlı makalesinde hâl eklerini “*sözcüğü anlam ve tür olarak değiştirmeyen ancak sözdizimsel bir değer katıp, tümleş birimine dönüştüren ekler öbeği*” olarak tanımlar. “Çekim ekleri” başlığı altında değerlendirir (Delice, 2000: 135-150).

Tahir Kahraman; “*hâl ekleri, ulandıkları adları, anlatımda kendilerinden sonra söylenen yüklemle, çekim ilgeçlerine ya da başka adlara bağlama işlevi görür.*” şeklinde açıklar (Kahraman, 2003: 308).

Muharrem Ergin’e göre ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. İsim, bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. İsimleri çeşitli münasebetler için türlü hâllere sokan bu ekler hâl ekleri denir. Hâl ekleri ismi isimlere, edatlara ve özellikle fiillere bağlayarak birçok ilişki kurar ve bu ilişkilerden birçok isim, edat ve fiil grupları ile cümleler doğar. Ancak hâl ekleri asıl olarak ismi fiile bağlayan eklerdir. Bu özelliği ile asıl çekim ekleri hâl ekleridir (Ergin, 1995: 283).

Tahsin Banguoğlu, adçekimi ekleri (désinence casuelle) aslında adlara ve zamirlere gelen yapıklardır. Fakat dilimizde sıfat, zarf, gibi fiiller dışında başka kelime sınıfları da ad yerini tuttuklarında adçekimi ekleri aldıkları için daha geniş anlamda isim hâlleri ve isim çekimi terimlerini de kullanırız (Banguoğlu, 2011: 326).

Berke Vardar, “*Adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı. Hâllerin sayısı dilden dile değişir. Masai dilinde iki hâl bulunmasına karşılık Macarca'da yirmiyeye yakın, Fince'de on beş hâl vardır.*” (Vardar, 2002: 85)

Zeynep Korkmaz, “*Cümlede adlar ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşılayan eklerdir.*” biçiminde tanımlar (Korkmaz, 2014: 112).

Bir diğer görüş ayrılığı kabul edilen hâl sayısı ile ilgilidir.

Gürer Gülsevin; “yalın hâl, tamlama hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli” (Gülsevin, 2011:18-19).

Konstantin Lübimov; “asıl hâl, geçiş hâli, iyelik hâli, istikamet hâli, yer hâli, çıkış hâli” (Lübimov, 1967:57-61).

Mehmet Hengirmen; yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, kalma durumu, çıkma durumu, tamlayan durumu şeklinde sınıflarken araç ve eşitlik halini “tartışmalı” hâller olarak gösterir (Hengirmen, 2002: 123-126).

Cengiz Alyılmaz; “belirten hâli, belirtilen hâli, nesne hâli, bulunma hâli (mekanda bulunma, zamanda bulunma), ayrılma hâli, çıkışlık hâli, yönelme hâli, birliktelik-beraberlik hâli, karşılıklık hâli, hedef hâli, sebep hâli, vasıta hâli, görelilik hâli, nasıllık hâli, nicelik hâli, karşılaştırma hâli, sınırlandırma hâli, benzetme hâli, seslenme hâli” şeklinde anlamsal olarak da ele almış ve derin yapıya göre sınıflama yapmış olması bakımından farklı bir yaklaşım sergilemiştir (Alyılmaz, 1994: 50-84).

Günay Karaağaç; “yalın hâl, ilgi hâli, yapma hâli, yaklaşma hâli, bulunma hâli, uzaklaşma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli, yön hâli, sebep hâli, karşılaştırma hâli, benzerlik hâli, sınırlama hâli şeklinde” ele almıştır (Karaağaç, 2009: 57-81).

Ahmet Buran, “Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri” adlı eserinin “Türkçede İsmın Hâlleri ve Hâl Ekleri” bölümünde adlandırma ile ilgili ayrıntılı bilgi verir.

1. *Yalın Hâl; asıl, belirsiz, adlamlık, salt, adlamalık, doğru, dolaysız, aslı, gövde ve kim (hâli/durumu).*

2. *Tamlama, ilgi, tamlayan, iyelik, bağlamlık, türlük, düşünüm, katılma, kimi (hâli/ durumu).*

3. *Belirtme; belirtimlik, yükleme, yapma, etkilenme, geçiş, kimi (hâli/durumu).*

4. *Yönelme; verme, yaklaşma, verimlilik, vermeli, girme, yakınlık, istikamet, kime (hâli/durumu).*

5. *Bulunma; kalma, orunlamlık, orunlamalık, düşünüm, kimde (hâli/durumu).*

6. *Çıkma; uzaklaşma, ayrılma, kopumluk, kopmalık, düşünüm, kimden (hâli/durumu).*

7. *Vasıta; araç, bağlama, kaygıtlık, araçlı, araçlık, ile aletlik, bilelik, birlikte, kimle (hâli/ durumu).*

8. *Eşitlik, görelilik, kimce (hâli/durumu).*

9. *Yön Gösterme; yön, cihet (hâli/durumu) (Buran, 1996: 22-23).*

Efrasiyab Gemalmaz tarafından başlatılan ve öğrencileri ile geliştirilen sınıflama: yalın hâl, seslenme hâli, özne hâli, nesne hâli,(belirtisiz nesne hâli-belirtili nesne hâli), belirten hâli, belirtilen hâli, bulunma hâli,(zamanda bulunma hâli- yerde bulunma hâli), ayrılma hâli, çıkışlık/ kaynak hâli, yönelme hâli, yaklaşma hâli, birliktelik- beraberlik hâli, karşıtlık hâli, hedef hâli, sebep hâli,vasıta hâli, görelilik hâli, nasıllık hâli, nicelik hâli (kesin değer hâli- yaklaşık değer hâli), karşılaştırma hâli, sınırlandırma hâli (yerde sınırlandırma hâli-zamanda sınırlandırma hâli), benzetme hâli biçimindedir (Alyılmaz, 2010: 111).

Berke Vardar, Türkçe'de genel kabule göre şu hâllerden söz eder: Yalın durum, belirtme durumu, tamlayan durumu, yönelme durumu, çıkma durumu, kalma durumu; ayrıca bir de eşitlik durumu (Vardar, 2002: 85).

Elbette dilde ifade bulan tüm şekillerin zihnimizdeki çağrışımları anlamsal olarak değerlendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşılabilecek ve farklı adlandırmalara ihtiyaç duyulacaktır. Örneğin “*Hastalıktan öldü.*” cümlesinde yüzeysel olarak çıkma/ ayrılma hâli olarak karşımıza çıkan yapının “*Okuldan çıktık.*” cümlesindeki işlevi, derin yapı için değerlendirildiğinde aynı olmayacaktır. Öyleyse “*hâl ekleri, ulandıkları adları, anlatımda kendilerinden sonra söylenen*

yüklemlere, çekim ilgeçlerine ya da başka adlara bağlama işlevi görürler.” (Kahraman, 2003: 308) gibi tanımlardan yola çıkarak bu ekleri tek başına ele alamayacağımız açıktır. Bu eklerin cümle içinde bir görev yüklediğini göz önünde bulundurursak eklerin derin yapıda anlamsal olarak da sınıflanmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Ancak bu durumun, yukarıda da görüldüğü gibi, hâlleri sınıflama ile ilgili sayıyı arttırmasının; konunun standarda bağlanması ve kavranması bakımından zorluk yaratacağı kanaatindeyiz. Bu durum, ayrı adlandırmalar yerine hâl kategorisi ile ilgili tek adlandırma yapılması ve anlam derinliği ile ilgili detayın yanında verilmesinin daha pratik bir yöntem olacağını düşündürüyor.

Biz, çalışmamızda Altay Türkçesinde hâl eklerini değerlendireceğimizden bu tanım sorununun yarattığı sınıflama farklılıklarından kaynaklanan görüş ayrılıklarına daha fazla yer vermeyerek adın hâllerini genel kabule göre incelemeyi, çalıştığımız metinlerde örneklerine çok açık biçimde rastladığımız bulunma hâlini yerde ve zamanda bulunma başlıkları altında ayırmayı uygun gördük. Bu bakış açısıyla çalışmamızda adın hâlleri,

1- Yalın Hâl

2- Belirtme Hâli

3- Yönelme Hâli

4- Bulunma Hâli (zamanda bulunma/ yerde bulunma)

5- Ayrılma Hâli

6-İlgi Hâli, biçiminde sınıflacaktır.

Kaynaklarda yer bulan *vasıta hâli (ömölöçi kubultkış)* +*IA* eki, *ile* edatının *birle<bile<ile<le* şeklinde ekleşmesi ile oluştuğundan hâl eki olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağı düşüncesindeyiz.

Gürer Gülsevin “Eski Anadolu Türkçesinde Ekler” adlı eserinde vasıta hâlini “asıl vasıta hâli şekilleri” başlığı altında dört grupta +*In/+IA* (İle edatının ekleşmişinin dışında bir şekil) / *birle/ +Ila*” şeklinde sınıflar (Gülsevin, 2011: 68-69).

Köktürkçede olduğu gibi Uygurcada da ek +n' dir. N ağzında +An şekli de vardır.

Altay Türkçesinde +IA/+IO biçimindedir.

Metinlerimizde tespit edilen örnekleri şunlardır:

Ce bar- cok *argamla* cuup körör, aydarı cok açu aş. “Bu çok acı içkiden yapabildiğim kadar hazırlayayım” (III.1/156)

Koyon katap *agasla* kuuçındaşpadı. “Tavşan bir daha kakımla konuşmadı.” (I.3/9)

[...] alama- *şikirle* Ak- Sağıştı toyo azıradı. “[...] tatlıyla İyi Niyetli’yi doyana kadar beslemiş.” (III. 2/48)

Çilekeyle kojo kayılıp, arı kecirin dön uça bergen. “Tükürtükle eriyip gırtlığına doğru kayıp gitmiş.” (III.1/48)

[...] *maltala* cıga sogıp iyzeñ minı- degen. “[...] bunu dışarı at, baltayla vur, demiş.” (V.1/60)

[...] *ooskolo* colıkkın nemeni tiştep iydi. “[...] ağızıyla bir şeyi ısırılmış.” (I.3/12)

Eşitlik hâli (Tüñdeştirü kubultkış) olarak kaynaklarda yer alan, gibi, kadar, göre anlamları katan +CA eki Köktürkçede olduğu gibi Uygurcada da +çA’dır. Ek özellikle yer ve zaman bildiren kelimelerde Uygurcadan sonra kalıplaşarak kullanılmıştır. Ekin çekim eki işlevinin yanında *barça* “bütün”, *munça* “bunca” gibi kelimelerde yapım eki işlevi de vardır. Ancak bu ek de işlekliliğini kaybeden bir ek olması ve her ada getirilememesi yönüyle çalışmamızda detaylı ele alınmayacaktır.

Ekle ilgili en kapsamlı çalışmayı Zeynep Korkmaz yapmıştır. Korkmaz ekin çekim ekinden yapım ekine geçiş örneği gösterdiğini ve küçültme sıfatı, yer adı ve kimi lehçelerde renk adı yaptığını ifade etmiştir (Korkmaz, 1995: 12-73).

Özbek Türkçesinde “*diğer hâl ekleri üzerine "+e kadar" anlamında eşitlik hâli eki +çA gelmesi şeklinde özgeçe "başkaca", dört küñgeçe "dört güne kadar", bir şahargaça bardı "bir şehre kadar vardı", yarım küñgeçe "öğleye*

kadar" gibi örneklerde de ekin farklı bir kullanımı göze çarptıkça Anadolu ağzlarında da, zaman bildiren kelimelere +A yönelme hâli eki üzerine +CA eşitlik eki getirilmesi şeklinde: şimdiyece "Sivas, Tokat", o zamanaca "Kayseri", bu vaktaca "Kırşehir" akşamaca "Malatya" vb. "kadar" anlamlı kullanımı görülmektedir (Özkan, 2001: 155).

Nurettin Koç; ek, edatların yerini tuttuğu için bu eki *ek edat* şeklinde adlandırır (Koç, 2000: 505-514). Bizce de bu adlandırma ekin gelişimine uygundur.

Cahit Başdaş, eşitlik ekini bazen yapım bazen çekim görevi üstlenmesi bakımından *ara ekler* şeklindeki sınıflama ile ele alır (Başdaş, 2006: 400-406).

Türkiye Türkçesinde +CA'nın hâl eki özelliğini koruduğu ve "kimce, nece?" sorularına cevap olduğu örnekler az da olsa rastlanmaktadır. Banguoğlu'na göre *kimce hâli* olarak adlandırdığı *evce* "bütün ev", *ailece* "aile olarak", *malca* "mal bakımından", *polisçe* "polis tarafından", *bizce* "bize göre", *sence* "sana göre" örnekleri dışında, +CA; genellikle ad, sıfat ve zarf türeten bir yapım eki görevindedir. Banguoğlu söz dizimindeki işlevlik azlığı nedeniyle bu hâli *dış çekim hâli* olarak adlandırır (Banguoğlu, 2011: 330).

Hamza Zülfikar, ekin eşitlik, benzerlik, gibi, göre, nispet anlamları verdiğini, "çocukça, alçakça, ailece, gizlice" örneklerinde cümlede sıfat ya da zarf görevinde kullanıldığını, bunun dışında doğrudan anlam değiştiren bir yapım eki olarak da görev aldığını *ılca, sivil/siğilce, alaca vb.*, dil adları, yer adları yaptığını belirtir. Ekin anlamsal işlevlerine detaylı biçimde yer vererek sıfat, zarf kullanımlarını örnekler (Zülfikar, 2011: 62).

Muharrem Ergin, ekin aslında çekim eki olduğunu ancak sonradan klişeleşip ya da şekil değiştirip yapım eki haline geldiğini söyleyerek dil adları da yaptığını belirtir (Ergin, 1995: 230).

Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin işlevsel olarak karşılığı +lAyIn ekidir. (Timurtaş,1976: 347) Ek, birleşik bir ek görünümü vermekte, Köktürkçede bulunmamaktadır. Uygur metinlerinde bu ek +lAyU biçiminde, Karahanlı Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmıştır.

Altay Türkçesinde eşitlik hâli eki olarak *+dIy/+tIy* eki kullanılır. Bu kullanım Karahanlı ve Çağatay Türkçelerinde de görülen *tig, teg, deg* edatı menşeli, Eski Türkçede de görülen edatın ekleşmiş halidir. Çağatay Türkçesinde: *guyaş dik yüz* “güneş gibi yüz” (Eckmann, 1996: 25). Altay Türkçesinde daha nadir olarak *+çA/+çO* kullanılır: *Ança-mınça* “birkaç” (I.5/19), *sübeçe* “kısaca” (I.1/13)

Metinlerimizde tespit ettiğimiz diğer örnekler şunlardır:

[...] maldarı *çimalıdıy* toozı çok bolgon. “[...] hayvanları karınca gibi sayısızmış” (II.5/2)

İyiktiy aylanıp, aylar ötti, eeçiy- deeçiy *ayudıy* uur cıldar cılıp ötti. “Aylar çikriğin dönüşü gibi geçip gitmiş, yıllar ayı gibi ağır ağır geçmiş. (II.5/28)

[...] *kardıy*, apagaş bolgondor. “[...] kar gibi bembeyaz olurlarmış” (I.3/2)

Altay Türkçesinde yer alan ve *gibi* anlamı katan *çilep* edatı bazı kaynaklarda kelimeye bitişik yazılsa da çalıştığımız metinlerde izlenen örneği ayrı yazılmış bir edattır: *temir çilep* “demir gibi” (I.1/4)

Yön gösterme hâli olarak kaynaklarda yer alan *+rA* yön gösterme ekleri, *içre, taşra, içeri, dışarı* sözcüklerinde yer zarfları türetmişlerdir. Reşit Rahmeti Arat “*Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tabirler*” adlı çalışmasında Türkçede cihet mefhumunun oluşumunu şu şekilde açıklar:

1. *Cihet mânasına gelen isim veya yer zarfları ile: sınğar, yınğak, bulunğ, yak, yan*

2. *Verme hâli ve cihet ekleri ile: +ra, +re, +ru, +rû, +ga, +ge, +ka +ke*

3. *Verme hâli ile cihet eklerinin birlikte kullanılması ile: + ka-ru, +ke-rû, +ga-ru, +ge-rû.*

4. *Hâl ekleri ve cihet edatlarının birlikte kullanılması ile: +ka (+ke, + ga, + ge)+ tapa (doğru), +dan (+den, +din, +din, +tan, +ten, +tın, +tin)+yana vb.*

5. Cihet mânasına gelen isimlerden yapılmış fiil şekilleri ile: taşkaru (taş-ı-k-ar-u), içkerü (<ıç-i-k-er-ü), tüpkerü (tüp-ü-k-er-ü) [...] (Arat,1965:1-2)

Altay Türkçesi gramerlerinde ele alınmayan bu ek, bilindiği gibi Türkçenin tarihsel dönemlerinde daha yaygın olarak kullanılan +rA ve +GARU morfemlerinin kalıntısı, eskicil biçimlerdir: *il-gerü >ileri*, *taş-garu > dışarı*, *iç-gerü > içeri*, *yukarı < yok-garu* gibi. Bu yapı yönelme hâli eki +gA ile yön gösterme eki +rU'nun birleşip kalıplaşması ile oluşmuştur. Bu morfem günümüzde artık işlevini yitirmiş, kullanımdan düşmüş bir ögedir.

Çalıştığımız metinlerde tespit ettiğimiz örnekte:

Men *tışkarı* konıp, uy-malın karuuldarım. “Ben dışarıda evini malını korurum.” (II.2/13)

Ol bir katap çokır, beş katap *kayra* körör. “O, bir kez gagalayıp beş kez etrafa bakar. (I.1/36) örneklerinde görüldüğü gibi ek, Eski Türkçeden kalma arkaik şekliyle ve az kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda detaylı olarak ele alınmayacaktır.

Yalın Hâl (Osm, hâl-i mücerred, Alm. Nominativ, Fr.nominatif, İng. nominative, Rus. Nominativny, Alt. tözöçi kubultkış)

Yalın hâl, gramer kaynaklarında şu şekillerde tanımlanmıştır:

Berke Vardar, (Alm. Nominativ, Fr. nominatif, İng. nominative).*Tümcedede özne işlevini yerine getiren ve adın temel biçimi sayılan hâl. Türkçede yalın hâldeki ad, sıfır hâl ekiyle belirlenir*” (Vardar, 2002: 216).

Zeynep Korkmaz, “(Osm. Mücerret hâl, hâl-i mücerred)Adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan yalın durumudur. Bu durumdaki bir ad yalnız çokluk ve iyelik ekleri alabilir.” (Korkmaz, 2014: 282).

Mehmet Hengirmen, “(ing. Nominative,; Alm.Nominativ; Fr.nominatif). Adın herhangi bir hâl eki almamış biçimi. Yalın durumda olan adlar herhangi bir ek almaz. Genellikle, söz içinde bir şey yapanı ya da yapılanı gösterir:

“**Ahmet** okuldan geldi.

Paket İstanbul'a yollandı.

Ayşen mektupları yazdı.

Bugün büyük bir masa satın aldık.”

Bir kimse adıyla çağırılırken yalın hâl kullanılır: Ayşe! baba! [...]”
(Hengirmen, 2002: 123).

Bu örneklerden yalın hâlin gramer kitaplarında *ek almama*;, *iyelik*, *çokluk*, *işletim eklerini alabilme* noktasından hareketle yaklaşık tanımlandığını görüyoruz. Yalın hâl ile ilgili görüş ayrılığı, ek almamış her kelimenin yalın hâlde bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Bazı dilbilimciler yalın hâli, yalnız ek almamış hâl olarak değil aynı zamanda, ismin başka bir kelime ile ilişki içinde olmadığı hâl olarak tanımlar. Bu bakış açısı yalın hâlde görünen kelimelerin bir cümle unsuru olarak değerlendirmeye alınması gereğini doğurur. Öyle ise “*Yemek yapmayı çok severim*” cümlesindeki “*çok*” sözcüğü yalnızca ek almadığı gerekçesiyle yalın hâlde sayılabilir. Bu yüzey yapı değerlendirmesi bakımından doğru gibi görünür.

Aynı bakış açısına göre eksiz tamlayanlar da yalın hâl sayılmalıdır. “*Düşünce gücü*” tamlamasında “*düşünce*” kelimesi yüzey yapıda yalın halde görünmekte ancak derin yapıda “*güç*” kelimesinin aitliği ile ilgili bilgi vermektedir.

Kerime Üstünova, Türkçede sıfır biçim birimle gösterilen yalın durumun, özne konumundaki dil birimlerinin girdiği bir durum çeşidi olduğunu bu nedenle yalnız ad ve zamir görevini üstlenmiş dil birimlerinin yalın durumda bulunabileceğini belirtir. Ad soylu olmalarına karşın sıfat, zarf, edat, bağlaç ve ünlemler, ad durumu çekimine giremediklerinden yalın durum özelliği gösteremezler. Ad görevini üstlenmiş dil birimleri de, eylemle bağlantı kurup işi, oluşu, kılışı yapan/edeni gösterme işlevini üstlenirlerse yalın durum çekimine girmiş olurlar.” (Üstünova, 2007:745).

Gabain, yalın hâl için *belirsiz hâl* terimini kullanır (Gabain,1988: 63).

Talat Tekin, abidelerde yalın hâli, üstlendiği görevlere göre değerlendirir (Tekin, 2003: 110).

Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de yalın hâl aynı özelliktedir:

Bezenmek tiler dünya körkin itip. “Dünya görkemini sergileyip bezenmek ister.” (KB 64) (Tekin,1979: 24).

Figen Güner Dilek, Türk Lehçeleri Grameri'nin Altay Türkçesi bölümünde yalın hâli “*Yalın hâlde bulunan kelimeler, cümlede özne görevinde kullanılır ve “kim, ne, kimler, neler” sorularına cevap verirler.*” biçiminde açıklar (Dilek, 2007: 1037) .

Metinlerimizde yalın hâl örneklerinden bazıları şunlardır:

Baka bay bolgon. “Kurbağa zenginmiş.” (I.4/1)

“*Ölüm de boldı, koromcı da boldı. “Ölüm de oldu, kayıp da oldu”* (III.1/182)

Belirtme Hâli (Osm. *mef'ulün bih*; Alm. *Akkusativ*; Fr. *accusatif*; İng. *accusative*; Rus. *vinitelny padej* Alt. *köstöçi kubultkış*)

Belirtme hâli ile ilgili tanımlar şu şekildedir:

T. Banguoğlu, “*Kimi hâli olan +i aynı zamanda belirticidir. Başka deyimle kimi hâli belirli bir hâl olup cümlede nesne olan ad, bu hâlde bulunduğu belirli nesne olur, buna karşılık cümlede nesne olan ad kim halinde, yani salt hâlde ise belirsiz olur ve belirsiz nesne adını alır*” (Banguoğlu, 2011: 324)

Tuncer Gülensoy, belirtme durumunu *yapma hâli* başlığı altında ele alarak, “*İsmin geçişli fiillerin doğrudan doğruya tesiri altında olduğunu ifade eden hâlidir. Bu durum ismi yapma ifade eden fiillerin tesiri altında bırakır*” (Gülensoy, 1995: 178).

Muharrem Ergin, belirtme hâlini *yapma hâli* olarak adlandırarak “*İsmin geçişli fiilin tesiri altında olduğunu gösteren hâlidir. Ekli veya eksiz olur*” (Ergin, 1995: 284) biçiminde tanımlar.

Zeynep Korkmaz , “*Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur.*” (Korkmaz, 2014: 290) şeklinde tanımlayarak ekli ve eksiz yükleme durumu olarak iki başlık altında inceler.

Vecihe Hatipoğlu, “*Ad görevindeki sözcüğün taşımakta olduğu kavramın etkilendiğini bildiren hâl. Türkçede bu hâl +i (ve değişimleri olan; +ı, +u, +ü; +y-i, +y-ı, +y-ü, +y-u) ekiyle belirtilir: Evi (ev-i), bahçeyi (bahçe-y-i), çocuğu (çocuğ-u), düşünceyi (düşünce-y-i), üzümü(üzüm-ü) Evi gezdik. Çocuğu uyuttu. İstanbul’a gitmeyi düşünüyorum. Sağlam düşünceyi bulana kadar aramalıyız.*” (Hatipoğlu, 1972: 21).

Belirtme hâlinin işlevleri tartışma konusudur. Leylâ Karahan, belirtme hâlinin, ismin cümledeki geçişli fiilden doğrudan etkilenmesi hâli olduğunu söyleyerek cümledeki nesnenin belirtme hâlinde bulunduğunu, ekli nesne ve eksiz nesne arasındaki farkın belirlilik veya belirsizlik olduğunu söyler. Belirtme hâlinin işlevi, diğer hâl ekleri gibi ismin diğer kelimelerle ilişki kurmasını sağlamak değil, nesneyi belirtmek, belirli kılmaktır.

6 Nisan 1996 tarihli “Türk Gramerinin Sorunları” toplantısının tartışma bölümünde Leylâ Karahan, belirtme hâliyle ilgili şunları ifade eder:

“ *Gramer kitaplarında çekim eki başlığı altında işlenen eklerde ben üç farklı özellik görüyorum. Bunlardan bir grubu cümle örgüsünü kuran ekler. Yani bağlantı ekleri. Bu bağlantı ekleri +e, +de, +den: Eve gitti. Evde oturdu. Evden ayrıldı. Bu üçü isimlerin bağlantısını kuruyor. Ben buna yükleme hâli eki +i’ yi katamıyorum. Bence +ı /+i eki bağlantıyı sağlayan bir ek değildir. Doğrudan kelimenin kendisiyle ilgili bir ek. Dolayısıyla bunu +e, +de, +den eklerinin içine dâhil etmiyorum. Kitap aldı. Kitabı aldı. Burada +ı’nın fonksiyonu nedir? Sadece belirtme görevi yapmaktadır. Yoksa +ı olmadan da bu bağlantı rahatlıkla sağlanabiliyor. Herhangi bir bağlantı söz konusu değil. Yani +ı eki kelimenin kendisiyle ilgili. Cümleyle ilgili değil. Ama +e, +de, +den öyle mi? Hayır. Onları çektiğimiz zaman ne oluyor? Cümlelerin örgüsü bozuluyor. Dolayısıyla +ı /+i ekini bunlardan ayrı tutmamız gerekiyor. Bazı gramer kitaplarında belirtme eki deniyor ki, bence uygun bir terimdir. Çünkü +ı /+i ekinin fonksiyonu belirtmedir. Bu fonksiyon doğrudan kelimenin kendisiyle ilgilidir. Ekin bağlantı fonksiyonu yoktur.*” (Karahan, 1999: 304).

Buna karşın Muharrem Ergin ise işlev olarak bu eklerin ismi fiile bağlama işlevi bulunduğunu ifade eder (Ergin,1995: 286).

Grönbech, belirtme hâlinin isimle fiil arasında bir ayırma görevi üstlendiğini söyler. “*Şeytanın öleceğini düşün.*” örneğinde “*şeytanın öleceği*” gibi bir ad tamlaması karmaşasını engellediğini, dolayısıyla “ölme”nin bir iş ve oluşun göstergesi olarak kalmasını sağladığını belirterek belirtme hâli ekinin işlevini açıklar (Grönbech, 2001:128).

Ahmet Buran, belirtme hâlinin işlevlerini; cümlenin nesnesi (belirtili ve belirtisiz) durumundadır, zaman bildirir, mekan bildirir, ikilemeler kurar, biçiminde sınıflar (Buran, 1996:271).

Hatire Aliyeva, yalın hâlde görülen/gösterilen bazı kelimelerin belirtme hâlinde olduğunu ifade ederek “*Bir haftadan beri sana mektup yazamadım*” “*Çocukken balon alırdı*” örneklerini ele alıp bu cümlelerde fiillerin belirleyici zamirlerin eklenmesi sonucu belirtili belirtme hâlini alabildiğini, bu nedenle bu kelimelerin belirtisiz belirtme hâli olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. “*Balonu (ben) alırdım*” “*Mektubu (ben) yazamadım*” gibi (Aliyeva, 2004:157-164). Görülüyor ki, belirleyici bir zamirle mevcut fiiller belirtili belirtmeyi kabul etmektedir. Ancak bu durum, kelimenin morfolojik olarak incelendiğinde eksiz olduğu gerçeğini değiştirmemekte ve genel kullanıma da uzak bir değerlendirme olarak görünmektedir. Bu konunun sentaks konusu olarak ele alınmasının daha uygun olacağı kannatındeyiz.

Bu görüşleri göz önünde bulundurarak biz de adın bu hâlini üstlendiği işlevden yola çıkarak *belirtme hâli* olarak ele alacağız. Belirtme hâlinin kurduğu anlam ilgileri başka bir çalışma konusu olacağından, bu konuya değinilmeyecektir.

Orhun Abidelerinde belirtme hâli, +(I)g eki ile gösterilmiştir. Ek, ünlü ile biten ad tabanlarına +g biçimiyle gelir. Ünsüzle biten adlar üzerindeki kullanılışında, ek ünlüsü yazıda gösterilmemiştir. Bu bakımdan ekin kısa ünlülü olduğu ve ünsüzler üzerinde, ünlü uyumu gereği, dört değişkenli (+ıg, +ig, +ug, +üg) biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır:

“*az bodun+(u)g itip* “az halkı düzenleyip” (KT/D-19) (Ergin, 1996: 70).

Uygur Türkçesi’nde ek, isimlerde +g/+ğ, zamirli çekimden gelen +ni/+ni iyelikli kelimelerde +n’dir. Kullanım işlevleri çeşitlidir (Eraslan, 2012: 135-136).

T. Tekin, n ağzının bir özelliği olarak Uygur Türkçesinde ekin +ağ şeklinin de bulunduğunu söyler (Tekin, 2003: 22).

Karahanlı Türkçesinde ekin sonundaki /g/ sesinin 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra düştüğü görülür.

+g: aĵunug, başıg, begıg, beglerig, edgüg.

+nI: tilekimni, kayunu, munı, kişilerini, başını, begini, bornı.

+n (3. şahıs iyelikten sonra): közin, başın, biliglerin, cefasın.

+ı (çoğunlukla 1. ve 2. şahıs iyeliklerden sonra): atımı, başı (Ercilasun, 2010: 353).

Türk Lehçeleri Grameri eserinin Altay Türkçesi bölümünde belirtme hâlinin +ni/+ni/+dı/+di/+tı/+ti ekleriyle yapıldığı belirtilir. Aynı eserin şahıs zamirleri bölümünde ise 1.,2., ve 3. tekil kişinin hâl ekleri ile çekim tablosunda belirtme hâli çekimi “meni, seni, onı” biçiminde verilmiştir (Dilek, 2007: 1037). Öyleyse eserde belirtme hâlinin +I ekiyle de sağlandığı ifade edilmeliydi. Ayrıca çalışma metinlerimizde bu çekimin yalnızca zamirlerde değil başka örneklerde de bulunduğunu tespit ettik :

[...] *añı-kujı* da sürekey korkoton bolgon. “[...] *hayvanı kuşu* da sürekli korkuturmuş.” (I.5/3)

-Oy, *meni* ötürbeer! “Beni Öldürme!” (I.8/9)

Bu *mı-n-ı* öltürzem, kaydar? “Bunu öldürsem olur mu?” (II.2/8)

Bunun dışındaki bazı örnekler şunlardır:

[...] *abişkani* soktılar. “[...] adamı dövüdüler.” (IV. 2/7)

Sırt *tereñdi* sıyrıttıñ. “Sırt derini yüzerim” (I.7/31)

[...] ol *calçını* oyto bojodoor. “[...]o işçiyi bırakın” (V. 2/28)

[...] uzun *budaktı* alala[...] “uzun budağı alarak” (III.1/15)

[...]kiji deze *agaştı* tudala *kolin* örö ködürdi. “[...] adam sopayı tuttuğu kolunu yukarı kaldırmış” (II.2/18)

Metinlerimizde ekin +n şeklinde kullanımlarına da rastlıyoruz:

Bir katap Ay-Kaan *malın* aydap, *albatızın* baştap, öskö cerge köçörgö sanandı. “Bir defasında Ay Kaan hayvanlarını sürüp milletine önderlik ederek başka yere göçmeyi düşünmüş.”(I.5/4)

Arka cerdiñ çıkanın cip, kün kırdañ *aşkanın* bilbey kaldım. “Yamaçtaki fareleri yerken güneşin dağı aştığını fark etmemişim.” (III. 2/65)

Bu kullanım Orhun Abideleri’nde de rastladığımız iyelik ekinden sonraki kullanımlarda tek ses +n biçiminin aynısıdır:

Türk begler Türk atın uti. (KT. D 7) “Türk beyleri Türk adını bıraktı.” (Ergin, 1996: 68).

Bu örneklerden yola çıkarak Altay Türkçesinde belirtme hâli eki +nI/ +dI/ +tI/ +I ve 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra +n’dir.

Yönelme Hâli (Osm. *mef’ûlünileyh*, Alm. *Dativ*, *Wenfäll*, Fr. *datif*; İng. *dative*, Rus. *Datelno napravitelnyy padej*, Alt. *bereçi kubultkış*)

Yönelme hâli ile ilgili tanımlar şu şekildedir:

Vecihe Hatipoğlu, “*Ad görevli sözcüğün taşıdığı kavrama dönüşü bildiren hâl. Türkçede bu hâl +e, (+a, +y-e, +y-a) ekiyle belirtilir: Eve (ev-e) bahçeye (bahçe-y-e), düşünceye (düşünce-y-e), okumaya (okuma-y-a), oduna (odun-a), oluga (oluk-a)*” (Hatipoğlu, 1972: 106).

Berke Vardar, adın belirttiği kavrama dönme ya da yönelme ifade ettiğini belirtir. Türkçede yönelme durumunun, +e (+a) ekiyle oluşturulduğunu belirtir (Vardar, 2002: 225).

Mehmet Hengirmen, “*eylemi bildirdiği iş, oluş ve durumun yöneldiği yer, doğrultu açılarından tamamlayan tümleçlerin bulunduğu durum. Türkçede yönelme durumu tümlecin üzerine getirilen +a (+e) ekiyle belirtilir. Yönelme*

durumunu bulmak için yükleme nereye, kime soruları sorulur.” (Hengirmen, 2002: 124)

Zeynep Korkmaz, “kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla, adı, yönelme yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durumdur. Dolayısıyla fiildeki hareket yönelme durumundaki ada doğrudur.” biçiminde açıklayarak ekin işlevleri ile ilgili sınıflama yapmıştır (Korkmaz, 2014: 292).

Ekin yapısı ve işlevleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muharrem Ergin ekin, lokatif ve ablatif ekleriyle birlikte yer ve istikamet gösterdiğini, Eski Türkçede ekin *+ka/+ke/+ga/+ge* olduğunu Batı Türkçesine geçişinde /g/ sesinin düşmesi sonucu *+a/+e* şeklinin ortaya çıktığını söyler (Ergin, 1995:287).

Yönelme hâlinin yapısı ile ilgili ilk bilgiler W. Bang tarafından verilmiştir. Ona göre Eski Türkçede ek, *+ka < /k/ /a/* olup yönelme ve yön gösterme işlevindedir. Bang, ekteki /k/ unsurunu *ya-k* “yan, taraf”, *sağ* “sa-ğ” “yan, taraf” gibi kelimelerden kalıplaşma ile oluştuğunu ifade eder. Bu kelimeler yön gösterir. Böylece ekin asıl şekli *+A olur*. *+k*’lı şekiller kalıplaşma ile türemiştir (Bang, 1996: 59).

Kemal Eraslan ekin yapısal şekilleri ile ilgili görüşleri şu başlıklar altında toplar:

1. Ekin aslı *+ka* şeklindedir. *+A* şekli düşme sonucu ortaya çıkmıştır.
2. Ekin aslı *+A* şeklindedir. Yanlış hece bölünmesi sonucu *+ka/+ke* gibi anlaşılmalı, *+ga*’lı şekiller ise ünsüz benzeşmesi ile ortaya çıkmıştır.
3. Zayıf bir ihtimalle yönelme hâli eki *kara-/ kör-* gibi bir fiilden türemiştir.
4. Bu ekler *+kArU* ekinden kısalma yoluyla meydana gelmiştir (Eraslan, 2012:141).

Eski Türkçe dönemine ait malzemelerin dil incelemelerine bakıldığında yönelme ve bulunma ile ilgili şu bilgiler verilir. A. Von Gabain’in Eski Türkçenin

Gramerde, yaklaşma hâli +kA, nadiren +A; ünlülerden sonra +yA ile gösterilir. Ekin eski Moğolcada da +A olduğu belirtilir. Ancak ekin fonksiyonlarına yer verilmemiştir (Gabain, 1988: 64).

Talat Tekin, yönelme hâli ekinden *verme-bulunma durumu* olarak bahseder ve fonksiyonlarını sıralarken eylemin işlendiği yeri ve zamanı bildirdiği ve eylemin işlenme süresini gösterdiği üzerinde de durur. Tekin, Orhon Türkçesinde verme- bulunma durumunun genellikle +kA ekiyle kurulduğunu, tekil 1. ve 2. kişi iyelik eki almış kelimelerde +A ekini aldığını, 3. kişi iyelik ekinden sonra ise +ñA eki ile kurulduğunu ifade eder.

Atıg ıka bayur ärtimiz. “Atları ağaçlara bağlıyorduk”

kurıgaru kün batısıkıña “geride gün batısına (kadar)”

yegirmi yaşımka “on dört yaşına”

äbiñe kırteçi sän. “Evine gireceksin” şeklinde örneklere ve işlevlerine değinir (Tekin, 2003: 111).

Leyla Karahan, yönelme hâli ekinin zamirlerle çekiminde sonunda /r/ve /n/ bulunan şekillerinin kullanıldığını ifade eder. “*Añar*” “*sağan*” gibi. Bu kullanımdaki “n” ve “r” nin anlam değiştirici olmadığını dolayısıyla anlamı zayıflayan köke bir pekiştirici göreviyle eklendiğini ifade ederek bu eklerin pekiştirici olduğunu söyler (Karahan, 2009: 124-130).

Ekin işlevi ile ilgili bu görüşler incelendiğinde ek, fiilin olduğu yer yön ile ilgili bilgi vermesinden dolayı, fiilin istikametini belirtir ve bu nedenle Eski Türkçede bulunma ifadesi de taşır (Eraslan, 2000: 67-76).

Ekin +gA şeklinin Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıktığını görüyoruz. Uygur alfabesinde /g/ ve /k/ sesleri aynı işaretle gösterildiğinden bu eki ayırmak güçtür.

/r/ den sonra +ğa

/n/ den sonra +ge

/ç,ğ,k,m,n,r,s,ş,t,v,z/ den sonra +ka

/g,k,m,r,ş,t,z/ den sonra +ke sınıflamasında ekin ünsüz uyumuna tam olarak bağlanmadığı görülür (Eraslan, 2012: 142).

Karahanlı Türkçesinde cümle içinde yer tümleci görevi üstlenen +ka/ +ke/ +ga/ +ge/ +a/ +e olarak kullanıldığını görüyoruz.

Erge biçek sançıldı. “Adama bıçak saplandı”(Hacıeminoğlu, 2013: 30).

“awınma bu dünyâka erter barır (KB 1331)

inanma bu devletka terkin karır.” (Arat, 1979: 150).

“Bu dünya ile oyalanma, geçer, gider; bu devlete inanma, çabuk ihtiyarlar.”

Altay Türkçesinde yönelme hâli eki +gA/+gO/+kA/+kO şeklindedir. Ek, 1., 2., 3. Tekil şahıs iyelik eklerinden sonra +A/+O şeklinde görülür.

Metinlerimizde tespit edilen örnekleri şunlardır:

Baka tñ ajanala, töjökkö cadıp amıraptır. “Kurbağa çok yiyip yatağa yatıp uyumuş. (I.4/9)

Onoñ beri bir ay ötpödi, agaska ayu-cayzañnañ elçi keldi. “Ondan sonra bir ay geçmeden cayzan ayıdan elçi geldi. (I.3/17)

Üç karındaştar kayıştı miltıktarın kolgo aldılar.” Üç kardeş tüfeklerini ellerine aldılar.” (IV.1/239)

Ört cok, ot cok cerge aparıp salgan. “Ateş olmayan, ot olmayan bir yere bırakmış” (III.1/16)

Emdi añ-ga- kuşka cedinbes bolzoñ, men sege bolujarım. “Şimdi avlanamıyorsan ben sana yardım ederim.” (II.5/38)

Ek, 1., 2., 3. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra +A/ +O şeklinde görülür. Sadece 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra araya zamir n’si girer (Güner Dilek, 2007: 1037).

Ol uulçak enezine ayttı. “Oğlan annesine (şöyle) demiş.” (II.6/6)

Slerdiñ malıgardı karur cajıma cetire kabırdım. “Hayvanlarınızı yaşlanana kadar güttüm.”(II.5/13)

Slerdiñ kulagaardıñ kırına çıgıp alayın- dep. “Sizin kulağınızın ucuna çıkayım, demiş.” (I.8/29)

Salkın eezi Sarı- Kaat caagına toltıra celdi tartınıp algan oturdı. “Rüzgarın sahibi Sarı- Kadın, yanaklarını şişirip havayı içine çekmiş.”(II.6/79)

Agaş arazına kirgenile, şöñöş korıkkın caa örö uş şıktır. “Ormana girdiğinde çil, korkuyla ok gibi yukarı fırlamış.” (I.6/3)

Çalışma metinlerimizde tespit ettiğimiz iki örnek, yönelme hâli ekinin kullanımı ile ilgili kurala uygun değildir. Yukarıda “*Ek, 1., 2., 3. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra +A/ +O şeklinde görülür. Sadece 3. tekil şahıs iyelik ekinin sonra araya zamir n’si girer.*” biçiminde kurallaştırılmış olan ekle ilgili şu örnekler tespit edilmiştir:

Koyon müüre-e pide ayttı. “Tavşan kurta şöyle demiş” (II.1/34)

Peesterineñ purun kaçıp pararga pırsi de şıkpında, müüre koyongo ayttı: (II.1/32)

“Kimse diğerlerinden önce kaçmaya cesaret edememiş. Kurt, tavşana şöyle demiş:”

Bu örnekte görüldüğü gibi kelime kökü “*müüre*”dir. Bu örnek, ekin yalnızca 1.,2. ve 3. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra +A olarak görüldüğü kuralının dışında bir kullanım olarak karşımıza çıkar.

Bir diğer örnek:

Adına minele kaya da körböy, cüre berdi. “Atına binip arkasına bakmadan gitti (I.7/17).

Kalaptu bütken Karatı- Kaan kaya körüp ıylayt, beri körüp katkırat.

“Acımasız yaradılışlı Karatı Kaan bir yandan üzülmüş bir yandan sevinmiş.” (III.2/51)

Altay Türkçesi Sözlüğü'nde *kay*: *hangi/ kayda*: *nerede* biçiminde karşılık bulan bu kelimenin kökünün bu iki örnekten yola çıkarak *kay* olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse bu örnekte de yönelme hâli eki, kural dışı bir kullanımla +A biçiminde görülür.

Bulunma Hâli (Osm. *mef'ûlün fih*; Alm. *Lokativ, lokalis*; Fr. *locatif*; İng. *locative*; Rus. *Mestny padej*, Alt. *Çerleçi Kubultkış*)

Türkiye Türkçesinde bulunma hâli +DA ekiyle karşılanır. Bulunma hâliyle ilgili tanımlar şu şekildedir:

Vecihe Hatipoğlu, “(kalma durumu) *Ad veya ad görevli sözcüğün taşıdığı kavramda bulunduğu bildiren hâl. Türkçede bu hâl +de (+da, +ta, +te) ekiyle bildirilir: Evde (ev-de), arabada (araba-da), çocukta (çocuk-ta), gelişte (geliş-te)[...]*” (Hatipoğlu, 1972: 60).

Berke Vardar, “*Eylemin belirttiği edimin gerçekleştiği yeri gösteren ad durumu. Türkçede adlara ya da ad görevinde kullanılan sözcüklere +de(+da, +te, +ta) hâl ekinin getirilmesiyle oluşturulan kalma durumu, içindelik ve yer belirttiği gibi dolaylı tümleç, zaman tümleci, tamlama kurar, oluş biçimini bildirir.*” (Vardar, 2002: 127).

Zeynep Korkmaz, işleve dikkat çekerek fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildirdiğini ifade eder.” (Korkmaz, 2014: 112).

Muharrem Ergin, bulunma hâlinin işlevlerini şöyle sıralar: Bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, hal, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtme, kısım, parça, âitlik vs. (Ergin, 1995: 287).

Ahmet Buran, bulunma hâlinin işlevlerini “hareketin yapıldığı, olduğu ve eşyanın bulunduğu yeri bildirir (yer tamamlayıcısıdır), zarf tümleçleri kurar, iş ve hareketin zamanını bildirir, “içinde” manası katar, iş ve hareketin icra vasıtasını bildirir, -*mAk* mastarı ile birlikte şimdiki zamanı ifade eder, -*An* sıfat- fiiliyle birlikte zarf-fiil görevinde kullanılır, -*Us* mastarı ile -*ken*, -*IncA*, -*dığı zaman* işlevlerinde zarf- fiiller kurar ve ikilemeler oluşturur.” şeklinde açıklar (Buran, 1996: 271).

Tahir Kahraman bulunma hâli ekinin öncelikli olarak yer bildirme işlevinde bulunduğunu diğer işlevlerin talî işlevler olduğunu belirtir. Zaman işlevini de yer işlevine yakın tutar. Böylelikle yer-zaman kavramını birlikte vurgular (Kahraman, 1999: 287).

Bulunma hâlinin Türkçenin her devrinde aynı olduğu ile ilgili görüş birliği vardır. Ancak ekin eklendiği kelimelerde yarattığı görev ve anlam değişiklikleri ile ilgili görüşler çeşitlidir. Bu görüşler bulunma- ayrılma hâllerinin birbirinin yerine kullanıldığı/birliktelik arz ettiği noktasında yoğunlaşır.

Serebrennikov ve Gadjeva, çıkma/ ayrılma işlevlerinin Ön Türkçede bir arada bulunduğunu, daha sonra biçim ayrılması meydana geldiğini ifade eder (Serebrennikov, Gadjeva, 2011: 85).

Orta Türkçe Döneminde *+de* bulunma hâli *+da adun/ +de artuk/ +de kidin/ +de beru* gibi çekim edatları ile bir araya gelerek *+dEn* ayrılma hâli yerine kullanılmıştır (Bayraktar, 2003:9-25).

Bazı bulunma hâl eki almış, Türkiye Türkçesinde de görülen *ikide bir* gibi kullanımlarda ise adın başka bir adla anlam bağı yolu ile bir araya gelerek tek bir ad oluşturup bir *ayrılma grubu* teşkil ettiği görülmektedir. Aynı hâl, kesir sayılarında arkaik bir unsur olarak karşımıza çıkar. *onda bir* “onun biri”

Gabain, bulunma hâlini, bulunma-ayrılma hâli olarak beraber ele alır (Gabain, 1988: 64).

Köktürkçede adların bulunma-çıkma hâli *+dA/ +tA* eki ile kurulur. Adların çıkma hâli çok seyrek olarak *+tAn* ekiyle de kurulur (Tekin, 2003: 113).

Köktürkçede olduğu gibi Uygur Türkçesinde de bulunma, aynı zamanda çıkma ifade eder.

Karahanlı Türkçesinde de *+dA / +tA* ekleriyle yapılır.

*Kamuğ iş-te ivme serin öz buka,
Serimlig kişiler tegir ârzûka (KB 1310) (Arat, 1979: 148)*

“Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı insanlar arzularına erişirler.”

Altay Türkçesinde bulunma hâli, +dA/ +dO/ +tA/ +tO ekleriyle sağlanır.

Biz çalışmamızda, bulunma hâlini yerde bulunma ve zamanda bulunma olarak iki başlık altında inceleyeceğiz.

Yerde Bulunma:

Bulunma hâli eki almış olan kelime ya da kelime grupları cümlede yer tümleçlerini oluştururlar ve cümle içinde yüklem olarak da kullanılabilirler.

Çalıştığımız metinlerde tespit ettiğimiz yerde bulunma ifadeleri şunlardır:

Sen meniñ aldında cajına bajırar uçurlu[...] “Senin ömür boyu bana (benim önümde) itaat etmen gerekir[...]” (II.2/22)

Altayda carganat dep kuş curtadı. “Altay’da yarasa diye bir kuş yaşardı.”(I.7/1)

[...] ayıl da kiji çok bolgon boltır. “[...]evde kimse olmazmış” (V.1/4)

Kuldarı attı suu caradında armakçıl ap salala[...] “Hizmetçileri atı su kıyısında bağlayıp[...]” (II.5/62)

[...] ol lo cerde cılan körüngen[...] “[...] o yerde yılan görünmüş[...]”(III.1/21)

[...]cer üstünde kuşkaştardı cogoltsın dep. “[...]yeryüzünde kuşları yok etsin, demiş.” (II.5/68)

Suuda bir kandıyda eki kulagı çok kiji neni- neni suudañ bedrep cat. “İki kulağı olmayan bir adam, suda bir şeyler arıyor.”(IV.1/201)

Togus özök beltirinde[...] “Dokuz nehrin ağzında[...]” (I.2/1)

Ekinşi künde tegride şagan köp pa, cerde tulaa köp pa dep toolop, magnanminygam- tiytir şöñöş. “İkinci günde gökte yıldızlar mı yerdeki tümsekler mi fazla diye saydım, bu yüzden de geciktim, demiş çil.” (I.6/25)

[...]bistiñ orodo sarcu- kuruttı üze cip koyon emtir! “Bizim çukurda(ki) yağı peyniri yemiş.” (II.4/84)

Zamanda Bulunma

Bulunma hâli eki, cümlede fiilin bildirdiği işin yapılma zamanını belirtir. Böylece cümlede zarf tümleci görevi üstlenir.

Tal tüş kıygan kiyininde, ertezinde kelgen.” Ertesi gün öğleden sonra gelmiş.”(II.4/43)

[...]caskıda tüp-tüñey kızıl-boro bolotondor. “[...] ilkbaharda tamamen kızıl gri olurlarmış.”(I.3/2)

Paştapta künde poş çok polzo, ekinşi kün kayt kelbediñ? “İlk gün işin varsa ikinci gün neden gelmedin? (I.6/24)

Kışkıda körzöör, baji toñkır, moynı üzek bolup kalatan neme emey. “Kışın görerseniz başı boynuzsuz, boynu incecik bir şey.”(I.2/21)

Bu öydö boro kuşkaş sol canına sekirdi. “O anda serçe, sol tarafına sıçramış.” (II.5/86)

Ol tušta kiske ügdñ içine kirip keldi. “O anda kedi evin içine girmiş.” (II.1/20)

Sen tünde arı-beri cemzep yüreteniñdi toktot[...]“Sen geceleri oraya buraya koşuşturmayı bırak[...]”, (I.3/3)

[...] men tüşte cemzeer uçurlu “[...] benim gündüz avlanmam gerekiyor” (I.3/6)

[...] aydıñ kızıl eskide[...] “[...]Kızıl dolunayda[...]” (III.1/168)

Ayrılma Hâli (Osm. *mef’ûlün anh, mef’ûlün minh, Alm. Ablativ; Fr. ablatif; İng. Ablative, Rus. İshodny padej, Alt. Çıgıttu Kubultkış)*

Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli +*dAn/ +tAn* ekiyle karşılanır. Ayrılma haliyle ilgili tanımlar şu şekildedir:

Haydar Ediskun, *+den durumu* olarak adlandırdığı ayrılma hâlini, “*Adı fiile bağlayan ve genellikle fiilin kendinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirtmek üzere adın girdiği durum*” olarak tanımlar (Edizkun 1992: 111).

Berke Vardar “*Ad ya da ad soylu sözcüklerde genellikle kaynak, uzaklaşma, ayrılma belirten durum. Türkçede çıkma durumu +den (+dan, +ten, +tan) ekiyle gösterilir.*” (Vardar, 2002: 60)

Mehmet Hengirmen “*Eylemi, bildirdiği iş, oluş, ve durumun kaynağı, çıkış noktasını göstermek üzere tamamlayan tümleçlerin bulunduğu durum. Türkçede çıkma durumu, tümlecin üzerine getirilen +dan (+den, +tan, +ten) ekiyle belirtilir. Çıkma durumunu bulmak için yükleme “nereden?” sorusu sorulur.*” (Hengirmen, 2002: 125)

Yukarıda sözü edildiği gibi Köktürkçede çıkma hâli için ayrı bir ek yoktur. *+dA/+tA* eki hem bulunma, hem çıkma hâlini karşılar (Ercilasun, 2010: 186).

W. Bang, Köktürkçede ve Uygurcada bulunma ve ayrılma eklerinin aynı olduğunu ancak her iki ekin aynı mı farklı mı olduğunu pek bilmediğini, ayrı ekler ise Eski Türkçe devresinde bazı ses değişimleri ile aynı şekli almış olabileceğini söyler.

J.Benzing; ekin, *+dA* bulunma hâli eki ile zamir *n*'sinin birleşmesi ile oluştuğunu ifade eder.

N.Poppe; ekin, *+dA* bulunma hâli eki üzerine vasıta hali eki olan *+n*'nin gelmesi sonucu oluştuğunu ve zamanla ek ünlüsünün daralması neticesinde *+din/+din* şeklinin ortaya çıktığını ifade eder (Eraslan, 2012:135).

T. Tekin çıkma hâlinin çok nadir olarak *+tAn* ekiyle karşılandığını ifade eder (Tekin, 2003: 113).

Uygur Türkçesinde de bulunma hâli eki çıkma/ uzaklaşma anlamını sağlamıştır. Ancak devre sonuna doğru Uygurcada ayrılma hâli yaygınlaşmıştır. Ayrılma hâli eki *+DIn*, *n* ağzında *+DAn* şeklinde olup ünsüz uyumuna tam olarak bağlanmış değildir.

Uluğ idiz yirlertin sikriyür. “Çok yüksek yerlerden aşağı sıcıyor.” (Eraslan, 2012: 151).

Karahanlı Türkçesinde ayrılma hâli için +dA/ +tA/ +dIn/ +tIn/ +dUn/ +tUn ekleri kullanılmıştır:

Kümüş kalsa altun meniñdin saña (KB 188) (Tekin, 1979:35)

“Benden sana altın ve gümüş kalsa”

Ayrılma hâli, Altay Türkçesinde +dAñ/ +dOñ/ +tAñ/ +tOñ / +nAñ/ +nOñ ekleriyle sağlanır. Metinlerimizde tespit edilen bazı örnekleri şunlardır:

[...] *jarakıdañ askan arakı.* “arakıdan damıtılan arakı.” (III.1/169)

Cayaşı attañ aştır. “Tanrı attan düşmüş.” (I.6/4)

Ayudañ-cayzañnañ korkubas kaytkan sığın bolor?-dejip, kaykaştılar. (I.2/18) “Ayıdan, cayzandan korkmayan geyik mi olur? diyerek şaşırılmışlar.”

Emdi sañskannañ çeber kuş cok boldı. “Şimdi saksığandan dikkatli bir kuş yoktur.” (I.1/35)

[...] *koloskodoñ çıgıp [...]* “çukurdan çıkıp” (I.3/18)

İlgi Hâli (Osm. *izâfet*; Alm. *Genitiv*; Fr. *génitif*; İng. *genitive*; Rus. *roditelny padej*, Alt. *Ençileçi Kubultkış*)

İlgi hâli, adı başka bir ada yapısal ve anlamsal olarak bağlayan +In/ +nIn ekleri ile yapılır.

Ahmet Topaloğlu, “*İsim tamlamalarında bir kavramın başka bir kavrama bağlandığını, onunla tamamlandığını gösteren hâl. Bugünkü Türkçede ilgi hâli +In ve +nIn ekleriyle yapılır. Ör. At-in ayağı, ev-in odası, okul-un bahçesi*” (Topaloğlu, 1989: 89).

Vecihe Hatipoğlu, “*Ad görevindeki sözcüğün taşıdığı kavramın başka bir kavrama bağlanması durumu. Türkçede bu durum +in (+in, +ün, +un; +nin, +*

nın, +nun, +nün) ekiyle kurulur: *Evin (ev-in), taşın (taş-in) [...]* (Hatipoğlu, 1972: 116).

Muharrem Ergin, bu ekin, bir ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu gösteren hâl olduğunu, bazen ekli bazen eksiz sağlandığını ifade eder. Şekli sebebiyle bu hale *+in* hâli de denebileceğini söyler (Ergin,1995: 284).

Zeynep Korkmaz, “*Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur. Bu hâl ya iki adın yan yana getirilmesi ile eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra +In/ +Un; ünlüyle bitenlerden sonra +nIn/ +nUn eklerinin getirilmesi ile karşılaşılır.*” (Korkmaz: 2014: 112) şeklindeki ifadesi ile ekin sağladığı anlamsal bağın eksiz de sağlanabildiğine dikkat çekmiştir.

İlgi hâli üzerine dikkatimizi çeken ilk durum, hâlin adlandırmasında *tamlayan durumu* adının kullanılmasıdır. İlgi hâli ekinin ad tamlaması kurması dolayısıyla eke bu ad verilmekte ancak bu durum eksiz tamlamalar düşünüldüğünde yerinde olmamaktadır. *Evin kapısı* tamlaması ile *ev kapısı* tamlamaları arasındaki fark, eksiz de tamlama sağlanabilmesidir. Metnimizde de yer alan *añdar onçolorı* örneği gibi. Aradaki fark birinin belirli bir ev, diğerinin belirsiz bir ev kastetmesidir. Bu nedenle biz ismin bu hâline tamlama hâli değil kelimeler arasında ilgi kurması sebebiyle ilgi hâli denmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Günay Karaağaç ilgi hâlinin oluşturduğu anlam bağlarını, sahiplik, aitlik, özne hali olma (atının yürüyüşü), nesne hali olma (rüyanın yorumu), bir varlığın bir bölümünü bildirme (armutun iyisi), ilişkiyi ve sahipliği bildiren yüklem oluşturma (Bu kitap Uğur’undur.) şeklinde kullanımını sıralar (Karaağaç, 2009: 63).

İlgi hâli ile alakalı bir karmaşa *+(n)Ing* ilgi hali ekinin *+nI* şeklinde eskicil bir ilgi hali eki olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum hâlin belirtme haliyle karışmasına sebep olmaktadır.

Bir kırgavulnu iskenesi “Bir sülünün butu”

Yıglamakıngı sebebi “Ağlamanın sebebi” (Özdemir, 2015:125)

Leyla Karahan, bu iki ekin birbirine karıştırılmasının fonksiyonlarının paralel olmasından yani her iki ekin de belirtme görevi üstlenmesinden kaynaklandığını söyler ve bu iki halin de diğer kelimelerle değil yalnızca eklendikleri kelimelerle ilgi kumalarından dolayı diğer hâl eklerinden ayrıldıklarını ifade eder (Karahan, 1999: 211-218).

İlgi hâli üzerine bir diğer görüş ayrılığı ekin şekli ile ilgilidir. Altay teorisine göre, Ramsted ve Poppe'ye göre, Altaycada ilgi hâli eki *+n* idi. Ünlü ile biten kelimelerden sonra *+n* eki kullanılmıştır, fakat ünsüz ile biten kelimelerden sonra gövde ve ek arasına bağlayıcı bir ünlü (yuvarlak veya düz bir dar ünlü) getirilmiştir. Bağlayıcı ünlü ve *+n* eki Ön-Moğolcada *+un* olurken Türkçede *+iñ/+iñ* şekline dönüşmüştür (Tekin, 2003: 157).

Grönbech ise Thomsen'in görüşüne katılarak ekin sekizinci yüzyılda bağımsız bir kelimecik olduğunu, önceleri bunun hâl eki değil türetme eki olabileceğini, eklendiği kelimeye herhangi bir kimse tarafından sahip olunmayı değil bizzat bir kimsenin malı olanı işaret etmek için kullanıldığını söyler (Grönbech, 2011: 88-89).

Köktürkçede ilgi hâli eki ünsüzle biten gövdelerde *+Iñ* ünlü ile bitenlerde ise *+nIñ* biçimindedir:

bayırku+n(i) ñ ak adgırığ "Bayırkuların ak aygırını" (Ergin, 1996: 72)

T.Tekin bir örnekte "bodun" kelimesinin ilgi hâli ekini *-ıg* biçiminde aldığını ifade eder. *Türk bodunıg ati küsi yok bolmazun tiyin* "Türk halkının adı sanı yok olmasın diye" (Tekin, 2003: 107)

Bir başka örnekte ise ek *+ın* şeklindedir:

İgidmiş bilgä kaganıñın sabın almatın "besleyip doyurmuş olan akıllı hakanlarının sözünü dinlemedin." (K G) (Ergin, 1996: 66)

Uygur ve Karahanlı Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ/+nUñ* şeklindedir:

Tili yalğan erniñ cefa kalkı ol (KB-2041) "Dili yalan kişinin kıldığı cefadır" (Arat, 1979: 221)

“Türk Lehçeleri Grameri” eserinin ilgili bölümünde Altay Türkçesinde ilgi hâlinin *+nIñ/ +dIñ/ +tIñ* ekleriyle yapıldığı ifade edilir (Güner Dilek, 2007: 1037). Çalıştığımız metinlerde bu eklerin bulunduğu örnekler aşağıda çıkarılmıştır. Ancak bu örneklerin dışında:

Onoñ arızın boyıgar bileer “Onun söyleyeceğini kendisi bilir” (I.3/38) örneği bulunur. Ancak bu yuvarlak çekim, bu kişi zamirine özgü olmalıdır ki yuvarlak ünlülü kelimelerde de ekin düz şekilde kullanıldığını görüyoruz:

[...] *koyonnuñ kulağın kararta sürtti, agastuñ kuyruğın karartıp saldı.* “[...] tavşanın kulağını; kakımın kuyruğunu karartmış.” (I.3/53)

Diğer örnekler şunlardır:

Arka cerdiñ çıçkanın cip, kün kırdañ aşkanın bilbey kaldım. “Yamaçtaki fareleri yerken güneşin dağı aştığını fark etmemişim.” (III. 2/65)

Saınskan, bay kijiniñ balazı[...] “Saksağan zengin kişinin çocuğu[...]”. (I.1/27)

Kesken agastuñ töñöjini men tulajakka kojo toolaam- teptir şöñöş. “Ben kesilmiş ağaç kütüklerini tümseklerle birlikte saydım, demiş çil” (I.6/29)

İncelediğimiz metinlerden yola çıkarak -hâl eki sayısı ile ilgili görüşlerimiz dışında- genel kabule göre, Altay Türkçesinde hâl ekleri şu şekilde sınıflanabilir:

Tablo 2.3. Altay Türkçesinde Hâl Ekleri

ADIN HÂLİ	EKLERİ
Yalın Hâl (Tözöçi Kubultkış)	Eksiz
Yönelme Hâli (Bereçi Kubultkış)	+gA/ +gO/ +kA/ +kO/ +A/ +O
Bulunma Hâli (Çerleçi Kubultkış)	+dA/ +dO/ +tA/ +tO
Ayrılma Hâli (Çıgıttu Kubultkış)	+dAñ/ +dOñ/ +tAñ/ +tOñ/ +nAñ/+nOñ
Belirtme Hâli (Köstöçi Kubultkış)	+I/ +nI/ +dI/ +tI 3. tekil iyelik ekinden sonra +n
İlgi Hâli Ençileçi Kubultkış)	+nIñ/ +dIñ/ +tIñ
Vasıta Hâli (Ömölöçi Kubultkış)	+IA/ +IO
Eşitlik Hâli	+dIy/ +tIy +çA/ +çO (nadir olarak) +gArı/ +kArI (arkaik olarak nadir)

2.1.4. Adlarda Soru (Suraktu Bölüğü)

Türkiye Türkçesinde adlarda soru mI/ mU ekleriyle sağlanır. Bu ek de adları soru yoluyla belirleyip fiillere bağlayan bir işletme ekidir. Ekin ad çekimi eklerinden sonra da gelebilmiş olması edat kökenli olduğuna işaret eder (Korkmaz, 2014: 331).

M. Ergin, soru eklerini isim çekim ekleri başlığı altında ele alırken aslında ekin fiil işletme eki olduğunu ve işletme ekleri içinde kapsamı en geniş ek olduğunu ifade eder (Ergin, 1995: 213-214).

Köktürkçede soru eki *mU* sadece dar yuvarlak ünlüdür ve bu ek genellikle soru zamirleri ile birlikte kullanılmaz. Orhon Abideleri'nde iki yerde geçen *gU* eki ise sadece olumsuz cevap beklenen cümlelerde geçmektedir (Oytun Altun, 2009: 2).

Uygur Türkçesinde kalınlık incelik uyumuna bağlı olarak *mu/ mü* şeklinde görülür (Eraslan, 2012: 168).

N. Hacıeminoğlu ise Eski Türkçeden beri kullanılan ve Karahanlı Türkçesinde de *mu/ mü* şeklinde korunan soru edatının aslında ek olduğunu ifade eder (Hacıeminoğlu, 2013: 104).

Altay Türkçesinde adlarda soru, ünlü ve ünsüz uyularına bağlı olarak *ba/ be/ bo/ bö/ pa/ pe/ po/ pö* ekleri ile sağlanır. Kelimeden ayrı yazılır:

- *Ol çuuy le şın pa?* “Bu söyledikleriniz doğru mu?” (II.1/13)

“*Tyfu, añ la kuştı tanışturbay cürgemde, men baza temiçi be?*” (I.7/16)

“Tüh, hayvanla kuşu ayıramıyorum. Ben nasıl temiçiyim be?”

-*Sen be?* (I.8/11) “Sen mi?”

[...] *uça berer argañ bar ba senin?* “[...] uçma imkanın var mı senin?”

2.2. Ad Yapım Ekleri

2.2.1. Addan Ad Yapım Ekleri

Addan ad yapan ekler, ad kök ve gövdelerine getirilen eklerdir. Bu eklerle yapılan yeni kelime, kökteki kelime ile bir anlam ilişkisi gösterir.

Çalışmamızda Altay Türkçesi esas alınacağından, Altay Türkçesinde yapım ekleri temelinden başlanacak, ekler yine art ve eş zamanlı incelenerek Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına yer verilecektir.

Altay Türkçesinde işlek olmamaları, metinlerimizde örneğinin az bulunması ya da hiç bulunmaması nedeniyle eklerin tamamı ayrıntılı biçimde ele alınmayacaktır.

Altay Türkçesinde addan ad yapan bazı ekler şunlardır:

+Ak/+Ok/+Uk/+Ik: Altay Türkçesinde işlek bir ek olan bu ek, iki veya daha çok heceli olup /l, n, t, s, ş, y/ ve seyrek olarak / r/ ile biten kelimelere gelmektedir. Küçültme ve sevgi anlamları katmanın yanında madde adları da yapar. (Dilek, 2007: 1019).

Koyonok “küçük tavşan” (II.6/29)

tübekteñ “sefalet” (I.8/22)

otuk “çakmak” (V.1/45)

cadık “fırtınanın kopardığı dal” (II.3/70)

Köktürkçede de ünlü +k şeklinde kullanılmıştır. Küçültme ve sevgi anlamı katar: *ögük* “annecik” (Gabain,1988: 45).

Uygur Türkçesinde küçültme ve sevgi ifadeleri türetmiştir: *ögek* “annecik”

Kutadgu Bilig’de şu örnekte eke rastlanır:

İdi kışğa özlüg bu *yalñuk* özi

Sakınçı uzun hem bedük til sözi (KB 1533) (Arat, 1979: 160)

“Bu insanın kendisi çok kısa ömürlüdür, fakat emeli uzun, dili ve sözü büyüktür.”

Hamza Zülfikar, +Ak ekinin eklendiği ada “bir noktada yoğunlaşma, toplanma” ya da “darlık, küçüklük” anlamı kattığını ifade ederek ekin anlamsal işlevine değinir (Zülfikar, 2011: 54).

Z. Korkmaz, eki Eski Türkçedeki +GAk küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkilendirerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda kelime türettiğini ifade eder: *benek*, *başak* gibi (Korkmaz, 2014: 120).

Bu ek Türkiye Türkçesinde addan ad türetmede işlek bir ek değildir.

+Aş/+İş: Altay Türkçesinde bu ek sevgi ve küçültme anlamı ifade eder. İki ya da daha fazla heceli olup / ñ/ ve /k/ sesleri ile biten kelimelere gelir: *Uul-çak-aş* “oğulcuk” (II.6/35)

Köktürkçede +ç şekli yine küçültme ve sevgi anlamları katar: *ataçım* “babacığım”, *içiçim* “ağabeyciğim” (Tekin, 2003: 81).

Uygur Türkçesinde, +ç şeklinde aynı işlevde kullanılır: *beğiç* “küçük bey” (Eraslan, 2012: 94).

Karahanlı Türkçesinde de ekin aynı anlamsal işlevde kullanıldığı görülür: *anaç* “küçükken büyük anlayış gösteren kız” (Hacıeminoğlu, 2013: 13).

Türkiye Türkçesinde +Aç şeklinde bir addan ad yapım eki vardır.

M. Ergin bu ekin benzetme ve ilgi işlevi ile kullanıldığını söyler: *topaç* gibi (Ergin, 1995: 243).

Zeynep Korkmaz ise ekin işlek olmadığını ve eklendiği kelimeye büyütme ve küçültme anlamı kattığını ifade eder: *küpeç* “küpecik”, *topaç* (Korkmaz, 2014: 120). Büyütme ve küçültme anlam ilgileri ile ek, Altay Türkçesindeki eke benzerlik gösterir. Ancak Türkiye Türkçesinde ekin addan ad türeten +İş şekli bulunmamaktadır.

-At: Altay Türkçesinde yer adı yapan bu ek, işlek bir kullanıma sahip değildir: *carat* “kıyı, kenar” (I.2/2, II.5/62)

Köktürkçe, Uygur, Karahanlı ve Türkiye Türkçesi gramerlerinde addan ad türeten böyle bir eke rastlanmamıştır. Sözü edilen tüm gramerler kaynaklarında (Eraslan, Hacıeminoğlu, Hatipoğlu, Tekin, Gabain, Ergin) +*At* biçiminde addan fiil türeten bir eke yer verilmiştir. Ancak günümüzde kullanılan *başat* kelimesi bu bakımdan dikkat çekicidir. Başka örneği bulunmaması ve kaynaklarda yer almaması nedeniyle bu kelimenin de *baş+at* kelimelerinin birleşimi ile oluştuğunu ve “*at*”ın bir ek değil kelime olduğunu söyleyebiliriz.

Zeynep Korkmaz +*It*/*Ut* addan ad yapım ekine yer verir. Eki seyrek ve işlevi tam belli olmayan bir ek olarak tanımlar: *boyut* [...] (Korkmaz, 2014: 142).

+çAk: Altay Türkçesinde küçültme ve sevgi bildiren işlek bir ektir. *abışkaçak* “yaşlı adamcağız” (IV. 2/20 vd.), *kayırçak* “Moğ. Sandık, kutu” (IV.1/173), *uulçağı* “oğulcuğu” (IV.1 /213), *adıçak* “atçık” (II.6/24).

Köktürkçede küçültme ve sevgi bildiren işlevlerde kullanılan ekler ise +*kına*: *azkına* “azıcık” ve +*gaç*: *ıgaç* “ağaç” “ı: orman” biçimindedir (Gabain, 1988: 45).

Uygur Türkçesinde +*çAk* şeklinde aynı işlevde kullanılmıştır. Kemal Eraslan ekin +*ç* ve +*k* eklerinden oluşmuş birleşik bir ek olabileceği görüşündedir (Eraslan, 2012: 95).

Karahanlı Türkçesi gramerlerinde böyle bir eke yer verilmemişse de Kutadgu Bilig’i incelediğimizde örneklerine rastlıyoruz:

“*Bu kıwçak kowı dünya kiçki ajun*”

Nece beg karıttı karıamaz özün” (KB 5133) (Arat, 1979: 513).

(Bu kof ve boş dünya çok eski bir alemdir; o nice beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz.)

Ekin Türkiye Türkçesindeki durumunu Zeynep Korkmaz, sıfat ve zarf eki şeklinde iki başlık altında inceler. Ek, *ılıcak* örneğinde sıfat türetme, *ailecek* örneğinde ise zarf türetme işlevi ile kullanılmıştır (Korkmaz, 2014: 124). Ancak bu örnekler ekin Altay Türkçesindeki kullanım anlamının dışındadır.

+çI: Altay Türkçesinde meslek adları yapan bir ektir: *añçılar* “avcılar” (I.3/32), *kayçı* “ozan” (III.1/45), *calçı* “yardımcı” (I.5/31)

Köktürkçede de meslek adları yapma işlevi ile kullanılmıştır: *bād(i)zçi* "ressam, heykeltraş" (KT G 11), *tamgaçı* "mühürdar" (KT K 13). Faili bildiren bir ektir: *yadçı* “büyücü” [...] (Gabain, 1988: 42).

Uygur Türkçesinde, düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı olmadan kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde de meslek adları yapma, bir şeyle uğraşma anlamını sağlama işlevlerinde kullanılmıştır: *atçı* “süvari” (KB-6035) (Hacıeminoğlu, 2013: 13).

Türkiye Türkçesinde de ekin aynı işlevlerde kullanıldığı görülür: *çiçekçi*, *yalancı vb.*

+dAş/+dOş: Altay Türkçesinde ortaklık, bağ ifade eden bir ektir: *karındaş* “kardeş” (I.3/1).

Köktürkçede *kadaş* “akraba” şeklinde kullanımı görülmektedir. Gabain ekin beraberlik, ortaklık bildirdiğini, bulunma hali eki ile +ş ekinin birleşmesi sonucu oluştuğunu söyleyerek eki +*tag* ve +*taş* ile ilişkilendirmiştir (Gabain, 1988: 46).

Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde de ek aynı biçimde kullanılmıştır:

“Adaş koldaşımda umunç bilmedim men

Kadaş kalkı yat teg negü teg açayı” (KB 6582) (Arat, 1979: 649).

(Dost ve ahablarımda ben sadâkat bulamadım; kardeşim bana yabancı gibi duruyor, ona gönlümü nasıl açayım?)

Türkiye Türkçesinde de aynı işlevde kullanılan işlek bir ektir.

+gAy/+kAy: Altay Türkçesinde akrabalık ve nitelik adları yapma işleviyle kullanılır: *abakay* “eş, karı” (I.1/20), *kubakay* “solgun soluk” (V.2/9), *caltırkay* “parlak” (I.2/5).

İncelediğimiz kaynaklar arasında bu ekle ilgili tek örnek Himmet Biray'ın *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* adlı eserinde geçer. Biray, Türkmen Türkçesinde *batırgay* (Batır: yürekli, korkusuz. Batırgay: hiçbir şeyden çekinmeden korkmadan hareket eden) şeklindeki tek bir örneğe değinir (Biray, 1999: 78). Bunun dışında kaynaklarda bu ek gözlemlenmemiştir.

Araştırmamız sırasında Kutadgu Bilig'de bulunan şu örnekte ekin aynı işlevde olduğunu düşünmekteyiz.

“ *Bu küçkey kişi kendü beglik yémez*

Bu küçkey küçini bodun kötrümez” (KB 2030) (Arat, 1979: 220).

“Zalim kişi kendi, beylikte kalmaz

Zalimin zulmüne ulus dayanmaz.”

+gI/+kI: Altay Türkçesinde, aitlik eki olan +ki, uyuma girip zaman ve mekan kelimelerinin sonunda o zaman ve mekana ait olma anlamı ifade eder: *kışkı* “kışınki” (II.V /7), *kırdagı* “kırdaki” (II.6/50), *töbömdögi* “tepemdeki” (IV.1/80), *ozogı* “eski” (V.1/45). Altay Türkçesinde bu ek fonetikte de değindiğimiz gibi iki ünlü arasında sedalılaşımaktadır.

Köktürkçede aitlik, ilişkin sıfatları türetir. *içräki* (BK K 14) “içerdeki, saraya mensup” (Tekin, 2003: 82).

Uygur ve Karahanlı Türkçesinde, ek aynı işlevde kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde ek farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Vecihe Hatipoğlu, eki yapım ekleri içinde değerlendirip işlevini altı başlıkta inceler (Hatipoğlu, 1981:83-84).

Muharrem Ergin eki yapım eki başlığı altında değerlendirerek ekin Türkçede özel bir yere sahip olduğunu, ad kök ve gövdelerine gelmesinin dışında özellikle ilgi ve bulunma hali olan işletme eklerinden sonra da yapım eki görevi ile kullanıldığını belirterek Farsçadan geçen ki edatının tesiriyle tek şekilli bir hal aldığını, *dünkü* gibi kullanımının az ve yeni bir şekil olduğunu ve ekin edat menseli olduğunu ifade eder (Ergin, 1995: 236-237).

Zeynep Korkmaz +ki ekini yapım ekleri arasında ele almamış ancak hem yapım hem çekim eki olarak kullanılabileceğini söyleyerek “*Adlarda İyelik ve Aitlik*” başlığı altında incelemiş, M. Ergin gibi ekin edat menşeli olduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2014: 280).

Faruk Kadri Timurtaş, eki zamirler başlığında ele alarak *vasfiyet zamiri* terimi ile ifade eder ve daha çok lokatif ekinden sonra kullanılan bir zamir olduğunu ifade eder (Timurtaş, 2012: 204).

Tahsin Banguoğlu +ki ekini +ki sıfatları başlığı ile ele almış, *cevher fiilinin hal sıfat fiili* şeklinde açıklayarak görev bakımından sıfat fiillerle benzerliğine değinmiştir (Banguoğlu, 2011: 184).

Benzer bir bakış açısı Turgut Baydar, Arzu Sema Ertane Baydar’ın “+ki Eki Üzerine” adlı makalesinde belirtilir. +ki ekinin eklendiği kelimeyi zamir haline getirmesi ile sıfat fiillerin eklendiği kelimeyi zamir haline getirmesi karşılaştırılarak görev benzerliğine dikkat çekilir (Baydar ve Ertane Baydar, 2004: 31-48).

+ki eki ile ilgili bir görüş ayrılığı ekin zamir başlığı altında ele alınmasından kaynaklanır. +ki’nin tek başına bir zamir olmadığı, eklendiği kelimeyle birlikte zamir olduğu bu nedenle de bunun bir terim sorunu olduğu belirtilir (Erten, 2008: 218-222).

+İİk/+dİİk/+tİİk: Altay Türkçesinde, isimlerden soyut isimler, yer ve eşya adları ve sıfat türeten işlek bir ektir: *aylık* “aylık” (I.5/9), *cıldık cerdeñ* “yıllık yer” (I.5/9), *koltıktap* “koltuk altından tutup” (II.5/58)

Köktürkçede ve Uygur Türkçesinde ek, aynı biçim ve işlevle yer alır. *adgırlık* “hara”[...] (Erslan, 2001: 185).

Muharrem Ergin, ekin mücerret adlar, yer, topluluk vasıf, alet adları yapan işlek bir ek olduğunu belirtir (Ergin, 1995:232-233).

+IU/+tU: Altay Türkçesinde, kendinde bulundurma, sahip olma, anlamı katan bir ektir. Metinlerimizdeki bazı örnekleri şunlardır:

Müüstü “boynuzlu” (I.2/1), *tüktü* “tüylü” (I.3/22), *kayıştı* “kayışlı” (IV.1/239), *attu* “atlı” (V.2/1), *kündülü* “güneşli (I.4/14).

Köktürkçede ek +IIg biçimindedir. Gabain, eki *daha çok sıfat türeten, bir şeyle donanmış olmayı ifade eden ek* biçiminde tanımlar ve Moğolcada da aynı olduğunu ifade eder (Gabain, 1988: 44).

Ek, Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir. Bunun dışında adları birbirine bağlayıp çift ad oluşturma görevi ile +II biçiminde bir ek de kullanılır: *edgüli ayıglı* “iyi ve kötü” [...] (Eraslan, 2012: 99).

Karahanlı Türkçesinde adı sıfatlaştırma görevi ile kullanılır: *başlıg* “yaralı” [...] (Hacıeminoğlu, 2013: 15).

Ekin Türkiye Türkçesindeki durumu ile ilgili M. Ergin:

“ *Bu ek işleklik derecesi çekim eklerine yakın olan çok işlek bir ektir. Vokal uyumlarına bağlı olarak bugün dört şekillidir. Esas fonksiyonu aslında sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktır. Bu yüzden sıfat eki diye anılır. Fakat sıfatlar isim olarak da kullanıldıkları için bu ekle yapılan isimler hem sıfat hem isim olarak kullanılan vasıf isimleridir. Kısaca ek ya sahiplik veya bağlılık ifade eder. Sahiplik fonksiyonunda bir kendinde bulundurma ifadesi belirir. “boyalı” “düşünceli”. Bağlılık fonksiyonunda da bir mensup olma ifadesi göze çarpar. “Ankaralı”, “liseli” [...] şeklinde bilgi verir (Ergin, 1995: 235).*

Vecihe Hatipoğlu eki, sahiplik *akıllı*, yer adından sıfat *Ankaralı*, mensubiyet *Beşiktaşlı*, sayı adından sayı *altılı*, yaygın biçimde kullanılmayan kök ya da gövdelerden kalıplaşmış ad *elverişli*, ikilemede kullanım *alılı pullu*, kalıplaşmış kullanım *sevgili* şeklinde yedi ayrı madde başlığı altında inceler (Hatipoğlu, 1981:102-105).

Ekin tarihsel gelişimi, aynı işlev ve biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Ekin çift isimleri birbirine bağlama işlevi gramerlerde farklı başlık olarak değerlendirilmiştir. *irili ufaklı* gibi.

+InçI/+UnçU: Altay Türkçesinde sıra sayı sıfatları türeten bir ektir: *ekinçizi* “ikincisi” (IV.1/162), *üçinçizi* “üçüncüsü” (IV.1/163).

Çalışma metinlerimizde ekin ağız özelliği olarak /s/ li biçimi de tespit edilmiştir: ekinşi “ikinci” (I.6/25).

Ek Köktürkçe, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde de sıra sayı bildirir: *beşinç* “beşinci”.

Türkiye Türkçesinde de sayı adlarından sıra sayı bildirme işleviyle işlek biçimde kullanılır: *altıncı, sekizinci vb.*

+U: “Türk Lehçeleri Grameri” eserinin ilgili bölümünde bu ek, Altay Türkçesinde sayılara gelerek beraberlik anlamlı adlar türeten bir ek olarak açıklanmış ve *altu* < *altı-u* “altısı birlikte” biçiminde örneklenmiştir. (Güner Dilek, 2007: 1021). Bize göre, burada verilen örnekte “onların altısı” şeklinde bir yapıdan ve dolayısıyla iyelik ekinden söz edilebilir. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” eserinin “Adlarda Sayı, Teklik ve Çokluk” bölümünde konuyu “*Türkiye Türkçesinde sayı bildiren sözler, yalın veya çekim ekleri alarak yalnız başına kullanıldıklarında, somut veya soyut birer ad niteliğindedir: [...] Kitapların üçü bizim, beşi kütüphanenindir.*” örneği ile alması görüşümüzü desteklemektedir (Korkmaz,2014: 273-274). Çalıştığımız metinlerde ise:

Üçülebiske torolop öloris keldi oşkoş. “ Üçümüzün de açlıktan öleceği zaman geldi galiba.”(II.5/32) biçiminde görülmüştür. Ancak bu ek +U eki değil +IA ekidir: *ekilezi* “ikisi” (I.3/2) gibi. Bazı sayılarda /I/ /U/ gibi yardımcı ünlüler alabilir ve topluluk ifade eder. Köktürkçede *buçägü* < *bu üçägü* “bu üçü”(Tekin, 2003: 132). Harezmi Türkçesinde ek –läsi biçimindedir: *ikäläsi* “ikisi. Çağatay Türkçesinde de beraberlik ifade eden *biräv* “biri”, *üçäläsi* “üçü”, *ikävän* “ikisiyle” (Eckmann,1988: 80) biçimlerinde görüldüğünden biz, bu ekin gramerlerde yanlış değerlendirildiğini ve +IA ekinden önce yardımcı ünlü aldığını düşünüyoruz.

+sIz: Türkiye Türkçesinde adlardan olumsuzluk yapan bu ek, Altay Türkçesinde bulunmaz, bu ek “çok” kelimesi ile karşılaşılır: *küç çok* “güçsüz” (I.2/27), *til cokty* “dilsiz gibi”(I.3/27).

Ek Köktürkçeden bu yana aynı biçim ve işlevde kullanılmıştır: *ögsüz* “annesiz” (Gabain, 1988: 45)

+çII: Altay Türkçesinde bir şeyi sürekli yapma, sevme anlamlı sıfatlar türeten ektir: *erteçil* “erkenci”(1.5.72), *epçil* “becerikli”(II.3/8), *şokçıl* “zararlı”(II.5/83).

S.G. Clauson, *+çIn* ekinin *+çII* ekinin sonraki şekli olduğunu ifade eder (Clauson, 2007: 185-196).

Gabain ve T. Tekin’in eserleri incelendiğinde böyle bir addan ad yapım ekine yer vermedikleri görülür. Bu, ekin yaygın ve işlek olmamasıyla ilgili olabilir.

Uygur Türkçesinde ise ek *+çII* biçiminde ele alınmış ve renk adlarına gelen bir ek olarak sınırlandırılmıştır. Metinlerimizdeki örneğe benzer bir kullanımdan söz edilmemiştir (Eraslan, 2012: 95).

Karahanlı Türkçesi gramerlerinde de eke rastlanmamıştır. Ancak Kutadgu Bilig’i incelediğimizde:

Üküş yegli yalñuk kör *igçil* bolur

Sarığ meñzi kowdak atı el bolur. (KB 4672) (ig: hastalık, hasta) örneğini tespit ettik.

Türkiye Türkçesinde, Zeynep Korkmaz, ekin az işlek bir ek olduğunu adın gösterdiği yerde yaşamayı seven: *sucul*, o bitki ve hayvanı yemeye düşkün hayvan adları: *otçul*, bir şeyi seven düşkün, anlamlı adlar: *evcül* gibi anlamlar türettiğini belirtir (Korkmaz, 2014: 127).

V. Hatipoğlu ekin azlık, benzerlik, gibilik anlamları sağlayarak ad ya da sıfat türettiğini ifade eder: *akçıl*, *öncül* (Hatipoğlu, 1981: 56-57).

+çIn: Altay Türkçesinde işlek olmayan bir ektir.

Çalıştığımız metinlerde *işmekçin* kelimesine rastlanmıştır. Bu kelime Altay Türkçesi Sözlüğü’nde *işmekçi*: işçi şeklinde karşılık bumaktadır. Ancak metinlerde geçen başka örnekler kökle ilgili şüphe uyandırmaktadır: *Olordıñ işmekçini suuga kelele, ol bukaniñ ağıp braadarın körölö, kapşay kelip uuldarga ayttı*. “Onların işçisi suya gelince bir boğanın suda akıp gittiğini görerek çabucak gidip gençlere söylemiş. (IV.1/177) Bu örnekte “*Olordıñ işmekçini*” tamlamasında

kelimenin “*işmekçin*” biçiminde bulunduğu, -i’nin de 3. çoğul şahıs iyelik eki olduğu söylenebilir. Bir başka örnekte “*San- Aru işmekçini ayttı*. “San-Aru işçiye (şöyle) demiş.” (IV.1/206) biçiminde görülür. Burada da kelime “*işmekçin*” olarak karşımıza çıkar. Ayt- fiili genellikle yönelme hali almasına karşın bu örnekte belirtme hali eki almıştır. Bu durum ayt- fiilinin eski şekli olan ay- fiilinin belirtme almasından kaynaklanmaktadır. Daha sonra -t eki kalıplaşarak köke dahil olmuş ve eski ettirgenlik fonksiyonunu kaybetmiştir.

Bu ek, günümüz Türk lehçelerinde görülen +çI ekinin arkaik şekli olduğunu düşündüğümüz +çIn ekinin korunduğu tek örnektir. Çuvaşçada *kişi* anlamındaki *çin* kelimesi bu fikrimizi desteklemektedir. Çağdaş Moğolcada bu ek görülmektedir: *modçin* “marangoz” (Ersoy, 2008: 281)

Karahanlı Türkçesi gramerlerinde eke yer verilmemiştir. Ancak Kutadgu Bilig’i incelediğimizde şu örneği görüyoruz:

“*Muñar meñzetü aydı türkçe mesel*

Başında keçürmiş bu kökçin sakal” (KB 1798) (Arat, 1979: 197).

“Buna benzer dedi Türk atasözü, ak sakallı, görmüş geçirmiş kişi”

Ek burada da Uygur Türkçesindeki işlevi ile kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde eke +çIn biçiminde Vecihe Hatipoğlu yer vermiştir. Hatipoğlu +çIl ve +çIn eklerini ayrı değerlendirmiş, +çIn eki ile ilgili olarak: *ayakçin* “dokuma tezgahında ayaklık”, *bıldırçin* “bir kuş türü”, *çamurcun* “göl ve bataklıklarda yaşayan bir ördek”, *güvercin* “gök renkli bir kuş türü”[...] örneklerini sıralamıştır (Hatipoğlu 1981: 57).

Zeynep Korkmaz eki +CIn/+Cun biçiminde +CII /+Cul’dan ayrı değerlendirmiş ancak işlevce bu iki ekin birbirine benzediğine dikkat çekmiştir (Korkmaz, 2014: 127).

2.2.2. Fiilden Ad Yapım Ekleri

-ş/-İş/-Uş: Altay Türkçesinde soyut adlar, alet adları ve hareket adları yapan bir ektir. Ek Eski Türkçede – nç>-ş / -ş>-ş ekinin gelişmesiyle oluşmuş iki farklı ektir. Metinlerimizdeki bazı örnekleri şunlardır:

korkuş “korkunç” (I.1/19), *caraş* “iyi, güzel” (I.1/22), *künçıgış* “batı” (I.8/37), *sağış* “düşünce, niyet” (II.1/24)

Köktürkçede aynı biçimde görülmektedir: *uruş* “savaş” (Gabain, 1988: 55).

Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde de aynı biçim ve işlevde kullanılmıştır: *agıŝ* “yükselme” (Hacıeminoğlu, 2013: 26).

Ek, Türkiye Türkçesinde de işlek bir ektir. Zeynep Korkmaz, eki, ad eylem türeten yani geçici adlar oluşturan *-(y)Iş/- (y)Uş* ve somut ve kalıcı adlar türeten *-ŝ/-Iş/-Uş* olarak iki ayrı başlık altında inceler ve geçici ad türetmelerinin de bazılarını kalıcı ad dönüşüğünü ifade eder: *kapanıŝ*, *yürüyüş* gibi. Ayrıca bu ek dilimizde Arapça Farsça kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesinde yaygın biçimde kullanılmaktadır: *vecize* “özdeyiş” gibi (Korkmaz, 2014: 169).

M. Ergin ekin işlevinin fiil adları yapmak olduğunu, ekin Eski Türkçedeki şeklinin *-ŝ* izlerinin Batı Türkçesinde bazı kelimelerde görüldüğünü ifade eder. *tanıŝ* gibi (Ergin, 2009: 187).

-Açı/-UçI/-Oçı: Altay Türkçesinde meslek adları türeten bir ektir:

añdaacı “avcı” (IV.1/4), *kezeeçilerim* “kesicilerim” (V.2.28), *aduçı* “atıcı” (IV.1/2). Metinlerimizde *-oçı* örneğine rastlanmamıştır.

Ek, Köktürkçede işi yapanı bildiren *-iğçi/-igçi/-ğuçı/-güçi* biçimlerindedir. V. Gabain ekin *-taçı* eki ile eş olduğunu ifade eder: *kolğuçı* “dilenci” (Gabain, 1988: 52).

Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde bu şekil ve görevde bir eke rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde bu ek *-IçI/-UçU* biçimindedir. İşlek olarak “bir şeyle uğraşma” “sürekli yapma” anlamları ifade eden adlar türetir.

M. Ergin, ekin eski devirlerden bu yana kullanıldığını, çokluk, aşırılık, devamlılık ifade ettiğini, Eski Türkçedeki biçiminin *-ğ/-g* ve *-ğu/-gü* fiilden ad yapma eki ile *-çI* addan ad yapma ekinin birleşmesi sonucu oluştuğunu belirtir: *yüzücü* gibi. M. Ergin, ekin gelişimini “*daha sonra Batı Türkçesinde ekin*

başındaki ve sonundaki - ğ ve -g düşmüş böylece ek Eski Anadolu Türkçesine - ucu/-üçi şeklinde geçmiş, sonradan ç'nin sedalılışması ve yumuşak vokalin düzleşmesi ile -ıçı/-ici şeklini almış, son zamanlarda vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli halini almıştır.” şeklinde açıklar (Ergin, 2009: 191).

-k/-Ak/-Ik: Altay Türkçesinde kalıcı adlar, vasıf adları ve eşya adları yapan bir ektir: *tayak* “sopa” (IV. I/153), *töjök* “döşek, yatak”(I.4/9), *biy-k* “büyük” (I.4/26), *surak* “soru” (II.6/80), *budak* “dal, budak” (IV.1/18), *çirik* “çürük” (II.4/4), *kerik* “hayvan derisini işlemeye yarayan tahta araç” (IV. 2/36), *Iraak* “uzak”(II.5/24) .

Köktürkçede ek *-gak/-gek/-guk/-gük* biçimindedir: *kazguk* “kazık”

Uygur Türkçesi gramerinde *-GAK/ -gUk/ -k (-Uk)* biçiminde üç ayrı fiilden ad yapım eki olarak ele alınmıştır. *-GAK:* (nadir) ismi fail türeten ek: *içkek* “içen”, *-gUk:* (nadir) *tirgük* “direk”, *-k/-Uk:* sıfat mahiyetinde adlar türeten ek *bölük* “bölük, parça” (Eraslan, 2012: 105-106).

Karahanlı Türkçesinde, çok işlek bir ek olarak fiilden sıfat, soyut adlar ve eşya adları yapar: *açuk* “açık” (Hacıeminoğlu, 2012: 20-21).

Türkiye Türkçesinde ek *-Ak* biçiminde görülür. M. Ergin eki, “*Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı, o hareketin yapıldığı yeri, aleti o hareketle yapılan şeyi; hâsılı fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelere karşılar.*” biçiminde açıklar. Ekin Batı Türkçesine geçerken başındaki – g'nin düşmüş olabileceğini ya da ekin *-gAk* eki ile karıştırılıyor olabileceğini söyler (Ergin, 2009:188).

Hamza Zülfikar, ekin fiilden ad ve sıfat türettiğini, araç adı yaptığını ifade eder: *barınak, uçak* (Zülfikar, 2011: 53).

-A/-U: Altay Türkçesinde kalıcı adlar ve sıfat türeten işlek bir ektir: *bastıra* “bütün, hep” (I.4/8), *tatu* “tatlı” (III.1/84)

Köktürkçede aynı biçimde bulunur. İşlek bir ektir. Gabain, ekin muhtemelen zarf fiil ekinin kalıplaşması ile oluştuğunu ifade eder (Gabain, 1988: 51).

Uygur ve Karahanlı Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmıştır: öge “şöhret” (<ög- öv- kökünden) (Eraslan, 2012: 104).

Türkiye Türkçesinde işlek olarak zarf fiil eki görevi vardır: *ortaklaşa*, *nöbetleşe* gibi. Bunun dışında zarf fiil eki görevi ikilemelerde devam eder: *koşa koşa*. Bu zarf fiil ekinin kalıplaşması yoluyla oluşan *çevre*, *oya*, *öte* gibi örnekleri bulunur (Korkmaz, 2014: 143).

Muharrem Ergin’e göre de ek zarf fiil ekinin kalıplaşması ile oluşmuş, işlek olmayan bir ektir. Genellikle yapılan nesne ve yeri ifade eden kelimeler türetir: *öte*, *sapa*, *oya* gibi (Ergin, 2009: 193).

-gI/-gU/-kI/-kU: Altay Türkçesinde daha çok soyut adlar ve alet adları türetmeye yarayan ektir: *cargı* “yargı, karar” (I.3/46), *kıyğı* “çığlık” (I.3/13)

Köktürkçede *-gU* nadiren de *-kU* şeklinde kullanılmıştır. Soyut adlar, alet adları ve sıfat türetir: *bälgü* “işaret, alamet” (Gabain, 1988: 52).

Uygur Türkçesinde seyrek kullanılır ve düz şekillidir: *katğı* “katkı” (Eraslan, 2012: 105).

Karahanlı Türkçesinde de işlek biçimde kullanılmıştır. Soyut adlar türetir: *belgü* “işaret”, *-çı* eki ile genişleyerek fail adı türetir: *atguçı* “atıcı” gibi. *-çI*’sız da fail adları yapar: *ermägü* “tembel”, alet adları türetir: *bıçğı* “makas, bıçak”, sıfat türetir: *egin bütkü ton* “sırtı örtecek elbise”, gelecek zaman adı türetir: *keçğı* *sewinç* “geçecek sevinç” (Menges, 1979: 158).

Türkiye Türkçesinde ek, araç gereç adları, somut ve soyut adlar türetir: *sorgu*, *yazğı*, *askı* gibi.

-bAs/-bOs/-pAs/-pOs: Altay Türkçesinde sıfat fiil ekidir: *korkubas* “korkmayan” (I.2/18), *ayrılbas* “ayrılmayan” (III.1/22).

Köktürkçede ek *-mAz* biçiminde görülür. Olumsuz isim yapar; isim olarak az, yüklem ismi ve sıfat olarak daha çok kullanılır: *kışı ärmaz* “insan olmayan” (Gabain, 1988: 53).

Uygur Türkçesinde aynı görevde kullanılmıştır: *buzulmaz* “bozulmaz” (Eraslan, 2012: 118).

Karahanlı Türkçesinde, aynı görevde kullanılmıştır. N. Hacıeminoğlu eki -Ur eki kapsamında değerlendirmiş ve onun olumsuzunu türeten ek olarak ele almıştır: *aytmazda* “söylemeyince” örneğini vermiştir (Hacıeminoğlu, 2013: 165). Ancak bu örnekte *-maz* eki sıfat fiil görevini korumakla beraber üzerine aldığı bulunma hali eki ile kalıplaşarak zarf fiil görevi üstlenmiştir. Hacıeminoğlu bu madde ile ilgili başka bir örneğe yer vermemiştir. Kutagu Bilig’de geçen bir diğer örnek şudur:

“Saña kim tusulur tusulğıl añar

Tusulmaz kişig kıl özünde sñar” (KB 5538) (Arat, 1979: 550)

“Sana kim yararsa, yarar ver ona

Yararsız kişiyi kendinden uzaklaştır.”

Türkiye Türkçesinde de ek eskiden beri işlek bir kullanıma sahiptir. Aynı anlamı sağlayacak şekilde olumsuzluk eki ile *-An* sıfat fiil eki de kullanılır. “*gülmeyen*” gibi.

Muharrem Ergin ek ile ilgili şunları kaydeder: “*-maz/-mez* ekinin *-ma/-me* menfi eki ile *-z* partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıktığı açıktır. Türkçede baştan beri kullanılan *-maz/-mez* eki geniş zaman çekiminin menfisinde şekil ve zaman eki durumuna da geçmiştir. Bu ek menfilik ifade ettiği halde, bazen menfi fiil gövdelerine de geldiği görülür: *görmemezlik, duymamazlık* misallerinde olduğu gibi” (Ergin, 2009: 336)

Vecihe Hatipoğlu, eki ayrı başlıklar altında inceler:

Sıfat fiil türetir: *doymaz adam, kaçınılmaz bela* [...]

İkileme kurar: *bitmez tükenmez, atılmaz satılmaz* [...]

Olumsuz geniş zaman ortacı, olumlu geniş zaman ortacı ile birlikte başlangıç gösteren zaman ulacı görevinde kullanılır: *başlar başlamaz, çıkar çıkmaz* [...] (Hatipoğlu, 1981: 117)

Zeynep Korkmaz da Hatipoğlu’nun değindiği başlıklara değinmiş ancak bunlar dışında *-mAz* ekli geçici sıfatların önlerindeki adların atılmasıyla kalıcı

adlar oluşturduğuna da dikkat çekmiştir: *açmaz, çıkmaz, tükenmez, yaramaz* [...] gibi (Korkmaz, 2014: 164).

-çAñ: Altay Türkçesinde eğilim ifade eden nitelik adları yapar:

Tülkünek işteñkey, ayılına ugaçañ, boyı calınçañ- ondıy süreen cakşı bala bolo bergen. (II.4/14)

“Tilkicik; çalışkan, *evine bağlı, saygılı*, işte böyle iyi bir evlat olmuş.”

Köktürkçede, Karahanlı, Uygur ve Türkiye Türkçelerinde böyle bir fiilden ad yapım ekine rastlanmamıştır.

Ek, Türkiye Türkçesindeki eğilim, huy ifade eden *-gAn/-kAn* eki ile aynı işlevdedir: *çalışkan, atılgan* gibi. Bu eke çalışmamızda ayrıca yer verilecektir.

-çAk: Altay Türkçesinde nitelik ve eşya adları türeten işlek bir ektir.

Metinlerimizde tespit edilen bazı örnekleri şunlardır: *emçek* “göğüs” (I.5/40), *tögünçek* “yalan” (V. 2/18)

Uygur Türkçesinde *-çUk* biçimindedir: *bürünçük* “kadın başörtüsü” (Eraslan, 2012: 104)

Karahanlı Türkçesi gramerlerinde rastlamadığımız ekin Kutadgu Bilig’de şu şekilde geçtiğini görüyoruz:

“Bu satğağ basınçak üçün edgüni

İsizler yerip kör yarutmaz küni” (KB 911) (Arat, 1979: 108)

“Çatışmada yenik kaldığı için

Kötüler çalışır karartmaya gün”

Türkiye Türkçesinde *-cak /-cek* şeklinde bulunur. İşlek değildir: *erincek* “tembel, üşenen” (Azeri Türkçesi), *gülüncek* “maskara” (Eski Anadolu Türkçesi) kelimelerinde görülür (Ergin, 2009: 198).

-çık: Altay Türkçesinde eğilim ifade eden nitelik adları türetir.

[...] *buttarı mayçık bolup büdüp cadılar*. “[...] iki arka bacağı eğri kalmış.” (I.3/56)

Köktürkçede, *küsençik* < *küse-*: *iste-* “sevilen, istenen”, *adinç(ç)ık* < *adin-*: *değiş-* “olağanüstü, harika” örneklerinde de görüldüğü gibi *-nçIg* biçiminde görülür (Gabain, 1988: 57).

Uygur Türkçesi gramerinde *-nçığ/-nçig* biçiminde ele alınmış ve birleşik bir ek olduğu vurgulanmıştır. T.Tekin’in tek *-ç*’yi düşmüş biçimde ele aldığı “*adinç(ç)ık*” örneği Kemal Eraslan tarafından *ad-ı-nçığ* biçiminde ele alınmıştır (Eraslan, 2012: 107). Bize göre ek *kork-ınç-ığ* örneğinde de görüldüğü gibi *kork-* fiilinden *korkınç* ve *-ığ* eki biçiminde olmalıdır. Eski Türkçede *kork-* fiilinden *-ınç* eki le ad şekli *-ığ* eki *korkunçig* “tehlikeli, korkulu” anlamında sıfatı oluşur (Nadelyayev vd., 1969: 470). Böylece bahsi geçen iki ayırımın da yanlış olduğu ve bu ekin *-ığ* olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

-gAn/-gOn/-kAn/-kOn: Altay Türkçesinde sıfat fiil ekidir. Bunun yanında kalıcı adlar da yapar: *taringan* “küsen, küskün” (I.2/28), *çıçkan* “sıçan” (I.3/7), *süügen* “sevilen, sayılan” (II.5/61), *moynogon kuştı* “inat eden kuşu” (I.7/12), *köçkön* “göçen” (I.5/24).

Uygur Türkçesinde, kullanımı yaygın değildir.

Karahanlı Türkçesinde işlek bir ektir. *Bir işi yapmayı alışkanlık haline getiren* anlamı türetir. “Tarihi Türk Şiveleri” adlı eserde ekin *-ağan/-ägän* biçimi ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Ancak bizce bu iki ek arasında görev ve anlam bakımından bir fark görünmemektedir: *kelägän* “devamlı gelen”, *barğan* “varan” (Menges vd., 1979: 157).

Zeynep Korkmaz, ekin alışkanlık sıfatları türettiğini, bazı örneklerde ise sıfat görevini yitirip kalıcı ad olduğunu ifade eder: *ısrırgan* gibi (Korkmaz, 2014: 151).

M. Ergin ekin anlam olarak *-An* sıfat fiil ekinin kuvvetlisi olduğunu, Eski Türkçedeki *-gAn* şeklinin bu mana ve şekil benzerliğine dikkat edilmesi, ekin sıfat fiil eki olarak algılanmaması ve Batı Türkçesine geçerken sıfat fiil ekinin başındaki *-g*’nin düştüğünün unutulmaması gerektiğini ifade eder (Ergin, 2009: 190).

Hamza Zülfikar ekin genellikle birden çok heceli kelimelere geldiğini, tek heceli kelime örneklerinin az olduğunu ifade eder. Cumhuriyet Döneminde başlatılan Türkçeleştirme çalışmaları ekin işlekliliğini arttırmıştır. Bu ek görev bakımından *-IcI* ekine benzer (Zülfikar, 2011: 85).

-k/-Ik/-Uk: Altay Türkçesinde nitelik adları, soyut adlar, alet ve eşya adları türetmekte kullanılan işlek bir ektir: *coluk* “yoluk” (I.3/36), *artık* “artık, fazla” (I.5/22), *kılık* “iş” (IV.1/218), *corukta* “yolda, yolculukta” (II.2/6)

Köktürkçede *-k/-Uk* biçiminde ad türetme ve sıfat türetme görevleri ile kullanılmıştır: *süzük* “süzülmüş”, *ıduk* “mukaddes” (Gabain, 1988: 58) .

Uygur Türkçesinde daha çok sıfat türeten bir ektir: *bertük* “sakat”, *adruk* “farklı” (Eraslan, 2012: 106).

Ekin Karahanlı Türkçesindeki işlevi aynıdır. Fiilden eşya ve alet adları ile soyut adlar türetir: *açuk* “açık”, *bezek* “süs” (Hacıeminoğlu, 2013: 20-21).

Türkiye Türkçesinde ekin durumu tartışmalıdır. *k<g* ünsüzlerinin erimesi -*Ak/-gAk/-Ik/-Uk* eklerinin ayrıştırılıp sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır.

Zeynep Korkmaz, ekin işlevinin *olmuş bitmiş olanı gösterme ve -miş ekine koşut bir işlev taşıma* bakımından *-yUk>-Ik/-Uk* biçiminde gelişim gösterdiğini ifade eder ve ekin işlevlerine ayrıntılı biçimde değinir (Korkmaz, 2014: 154).

Muharrem Ergin, *-k* ve *-Ak* eklerini ayrı başlıklar altında değerlendirmiş örneklerin çoğunun Batı Türkçesinde bulunması nedeniyle bu eklerin Eski Türkçedeki *-gAk* biçimiyle karıştırılmış olabileceğini ifade etmiştir: *yuvarlak*, *yatak* (Ergin, 2009: 188).

T. Banguoğlu, fiilden ad türeten bu ekleri *-ek adları* ve *-il sıfatları* olarak iki ayrı başlık altında değerlendirip *-ek* ekinin *-gek* ekinden geldiğini ifade eder (Banguoğlu, 2011: 230,248). Z. Korkmaz, Banguoğlu’nun değindiği örneklerdeki eklerin ayrıştırılması gerektiğini ifade eder. Korkmaz *aşık*, *ilik*, *kayık*, *yayık* kelimelerinin bu ekle türetildiğini ancak *çomak*, *damak*, *direk*, *kazık* gibi kelimelerin Eski Türkçedeki *çomgak* gibi yapılardan geldiğini ve bu eklerin ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunur Korkmaz, 2014: 155).

Vecihe Hatipoğlu bu eki ad türetme: *adək vd*, sıfat türetme: *açık vd.*, ikileme kurma: *çarpık çurpuk vd.*, yansıma sözcük türetme: *mızıkla-* görevleri ile *k/-Ak* şeklinde ele alır (Hatipoğlu, 1981: 80-81-82).

H. Biray eki *-Ik/-k/-g*'li şekilleri bir arada, *-Ak* ekini ayrı bir başlık altında inceler ve ayrıntılı biçimde örnekler (Biray, 1999: 116-128).

Bu tespit ve çalışmalardaki ihtilaf, ekin görev ve anlam alanının tam olarak tanımlanabilmesi için ekten türeyen kelimeler ve eklerin kökeni üzerinde daha kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir.

-I: Altay Türkçesinde soyut ve somut adlar türeten bir ektir: *komudal* “şikayet” (I.3/16), *çidal* “sabır” (III.1/100).

Köktürkçede Moğolca ile aynı biçimde kullanılmıştır: *tükäl* “bütün, hep”, *inal* “bakan gibi yüksek mevki unvanı, *kısil* “boğaz, vadi” (Gabain, 1988: 53).

Uygur Türkçesi döneminde seyrek kullanılmıştır, fiilin yapanını gösterir: *osal* “ihmalkâr” (Eraslan, 2012: 106).

Karahanlı Türkçesinde işlek bir ektir. N. Hacıeminoğlu ekin eklendiği kökleri ayrıntılı olarak ele alırken şu örneklerle yer verir: *a-l* (*ar- kökünden*) “hile”, *i-l* (*it- kökünden*) il, devlet, *ti-l* (*ti- kökünden*) dil (Hacıeminoğlu, 2013: 22).

Türkiye Türkçesinde işlek bir ek değildir. Eski Türkçe döneminden birkaç örneği günümüze kadar taşınmıştır.

-im: Altay Türkçesinde soyut adlar, eşya ve varlık adları, miktar adları ve soyut adlar yapan işlek bir ektir: *carım* “yarım” (V.1/81)

Uygur Türkçesi döneminde işlek biçimde kullanılmıştır: *istem* “istek” gibi, *-lığ/-lik/-sız/-siz* ekleri ile genişletilmiş biçimleri sıfat fiil olarak görev almıştır: *ertimlig* “geçici” (Eraslan, 2012: 106).

Karahanlı Türkçesinde genellikle soyut adlar türetme işlevi ile kullanılmıştır: *agım* “çıkma, yükselme” (Hacıeminoğlu, 2013: 25).

-dik: Altay Türkçesinde işlek olmayan bir ektir: *oydikka* “oyuk” (I.5/22)

Köktürkçede daha çok sıfat türetme göreviyle kullanılmıştır. Ad türetmede işlek bir ek değildir: *umduk* “umut”, *konduk* “yerleşilen yer” (Gabain, 1988: 51).

S.G.Clauson ekin sık kullanılmadığını, işlevinin belli olmadığını, muhtemelen *-duruk* ekinin kısaltılmışı olabileceğini ifade eder (Clauson 2007: 185-196).

Uygur Türkçesinde isim fiil eki olarak kullanılmış, kalıcı adlar da türetmiştir: *küsedük* < *küse-* “iste-” (Eraslan:2012: 117).

Karahanlı Türkçesinde sık olmamakla birlikte ad ve sıfat türetir: *barmaduki* “varmadığı”, *kolduk* “istenen” (Menges vd., 1979: 159).

Türkiye Türkçesinde sıfat fiil görevi ile kullanılmış bir ektir. Ancak bunun dışında kalıcı ad türetmeleri de görülür: *sidik* “idrar”, *sündük* “miskin” gibi (Korkmaz, 2014: 149).

-ş/-Iş: Altay Türkçesinde soyut adlar, hareket adları, alet adları türeten işlek bir ektir: *canış* “dönüş”(I.5/24), *caraş* “güzellik” (I.1/22), *sagış* “düşünce, fikir, kurnazlık.” (II.3/15 vd.), *tnış* “nefes, soluk” (I.3/12).

Köktürkçede *-ş* biçiminde görülür: *küsüş* “istek, arzu”, *uruş* “savaş” (Gabain, 1988: 55). Bazı kelimelerde bu şekil korunmuştur: *alka-/alkış* gibi.

Uygur Türkçesinde fiilin sonucunu bildiren soyut adlar türetir: *birış* “verme”, *sığış* “sıkıntı” (Eraslan, 2012: 108).

Karahanlı Türkçesinde de aynı biçim ve işlevde kullanılmıştır:

Kirişke körü sen *çıkış* kıl neñiñ “Malını gelirine göre harca” (KB 1325) (Arat, 1979: 118)

Türkiye Türkçesinde fiil adları türeten işlek bir ektir: *bakış*, *görüüş* vb.

3. TRANSKRİPSİYON

I. Añ-Kuştar Kereginde Soocın Çörçöktör

I.1. Altın-Toñus

Altın-toñus dep kuş bolgon. I.1/1 Onıñ kecegezi togus ayrı bolgon, togus kulaş bolgon. I.1/2 Onıñ kuyruğı toguzon togus kulaş bolgon. I.1/3 Araay caykanıp bazıp cürer bolgon, şıñrap turgan temir çilep, çöyöö kojongdop turatan. I.1/4

Onı cayzañga tutkan. I.1/5 Cüs ceten kuş cuulgan cerge altın-toñus ayttı: I.1/6

-Cayzañ kiji toylobos emes, men cañıskan kay cürerim, men bala-barka azırap alar kerek? I.1/7

Cayzañ bolordo, kuştardañ suraarda, kuştar ogo emeen al berer dep albadangan. I.1/8 Kuştar altın-toñuska aydıştı: I.1/9

-Sen küükti alzañ kaydar? I.1/10 Ol korkuştu cakşı kojoñçı kıs. I.1/11 Kaji Altaydıñ talazına cañılanar ündü. I.1/12 Boyı sübeçe sindu da bolzo, sum talaydı ündü. I.1/13 Cer-teñeri torgultıp cüreten ündü kijideñ ayrılğan kuş ol. I.1/14

Altın-toñus ayttı: I.1/15

-Men cayzañ kiji ösküs kıstı kaydatam onı? I.1/16 Alar da bolza, bayınañ albay. I.1/17 Ösküs kiji meni örö tartatan emes. I.1/18

Anaytkannıñ öyi orto taral dep kuş, caamı da korkuş semizi de korkuş kuş bolor. I.1/19 Ol kuştı altın- toñuska abakay edeten dep cöptöp turgança, bir kün taral Kudaydıñ öskürip salgan kuzıgınañ birüzin, Kuday kelgelekte, uurdap iygen emtir. I.1/20 Kuday kelgen le boyınça, taralga açınğan: I.1/21

-Uurdanıp turgan bolzoñ, öñiñ caraş ta bolzo, boyıñ arık cürgeyiñ, ağaşa- taştı öskürbiy, ürenin cip cürten bolzoñ. I.1/22

Altın- toñus andıy kuş kerek cok deyle, taraldañ baza ayrılğan. I.1/23

Anaytkanda, kuştar şüüjip turala, sañıskandı caraş kuş deyle, altın-toñuska alıp berdi. I.1/24 Altın- toñus sañıskandı cazap çümdeer bolup, boyınıñ cuñınañ sañıskanga eki cakşı ülbirek edip bergem. I.1/25 Kanadına kanca cerge çookıp saldı. I.1/26 Sañıskan, bay kijiniñ balazı, altın-toñus, cayzañ kiji bolup, toy etken. I.1/27

Curtap catkança, sañıskan bir kün cıdırıp, cazap kiyinip alala, cüre berdi. I.1/28 Altın-toñus künürkey bergem oşkoş. I.1/29 “ Akır, bu kayda barıp turgan bolgon?”-deyle, kiyinineñ bargan. I.1/30 Körüp turar bolzo, sañıskan bir een curtkan bargan. I.1/31 Bu em eski curttañ söök çeldep cürü. I.1/32

Tyfuk, mını baza ejim deer be? I.1/33 Cañı la toyo azırayla, iye bererimde, em bolbosto, barala, eski curttañ söök çeldep cürerde- dep aydala, altın- toñus kiyinineñ araay öñölöp kelip, sañıskandı sabap sal da berdi: I.1/34

-Sen aştap turgañ ba? Tegin cerge een curtkan ne kelgeñ?- dep, sokkonnınañ ulam, emdi sañıskannañ çeber kuş çok boldı. I.1/35

Ol bir katap çokır, beş katap kayra körör. I.1/36 Sañıskan- sak kuş, baldarın da anayta üretken. I.1/37

I.2. Añ Taringamı

Ne le añdar onçozı cuulıp, caraş ıraylunañ, caan böközineñ, cakşı ıyragınañ cayzañ tudup alar degen cardı altı ayrı müüstü kök taygada kööröp cürgen sığın ugup aldı. I.2/1

Togus özök beltirinde, togus tayga koltığında, koolop akkan suunıñ caradında, baybak möştiñ tözinde añdar cuulğan cerge sığın cedip keldi. I.2/2 Kança añdar onçozı küreñ sığınga burulıp kördiler. I.2/3 Küreñ sığınınıñ carajın kaykaştı. I.2/4 Kolu-budı çiçeçek, tügi caltırkay, eki közi möltürkey, tilin suurıp alğan, alın tiji kajaya bergem, altı ayrı müüstü kan sığın mında turdı. I.2/5 Onu körgön añdar küreñ sığınınıñ carajına küyüngley berdi. I.2/6 Kök çeçektü ölöñnönñ üzüp cidi, köp añdardıñ ortodo caraş körünerge komurgaydı sıy baspay, korumdı köçkölötpöy, çek-çek bazıp, cuundu cerge cetti. I.2/7

Kança cüzün añdar onçozı cuulgılap keltir. I.2/8 Kazırları bir oduda coboştı ekinçi oduda cuulıptır. I.2/9

Altı ayrı müstü küreñ sığın ondo cuulgan añdardı sergeleñ kara közile aylandıra kördi, cıtkır kara tumçugıla cıtkardı. I.2/10

Ol añdardıñ ortozınañ ayu araay örö ködürilip turdı, altı ayrı müstü küreñ sığındı acıktap körölö, ayttı: I.2/11

-Ma-a-aş, caraş deze caraş ta, çyırak deze çyırak ta. I.2/12 Neniñ üçün cuunga soñdodın? I.2/13 Senneñ bolgoy, söömgö cetpes altamdu, tüñzük bütken çıraylu ceeken de keldi. I.2/14 Uyat kayda? I.2/15

-Ceeken ceti konok kelgen cerine men cañıs kün keldim-küreñ sığın anayda aydıp, tuura kördi. I.2/16

Onı ukkan añdar oñçolorı oostorın caba tudundılar: I.2/17

-Ayudañ-cayzañnañ korkubas kaytkan sığın bolor?-dejip, kaykaştılar. I.2/18

-Küreñ sığın camı alarga kelgen bolboy kaytsın. I.2/19 Ol emeş uyalzın. I.2/20 Onı emdi le körördö, caraş, kışkıda körzöör, bajı toñkır, moynı üzek bolup kalatan neme emey. I.2/21 Körörgö dö uyattu. I.2/22 Bis ayu örököndi cayzañga tudup alğanıs, sen tegin cerge ijenbey, can-dep, kızıl tülkü sığınga ayttı. I.2/23

Onı ukkan küreñ sığın aydarı cok açındı. I.2/24 Keen caraş boyı katap aydarga sös tappadı, kara köstön çaş tögildi. I.2/25 İzü çaşka çıdaşpay, eki köstiñ aldı kooldonıp carıla berdi. I.2/26 Küün-küç cok oyto kayra bazı iydi. I.2/27

Onoñ beri küreñ sığınnıñ kaldığı öbököziniñ tarıngan temdegin köziniñ aldında alıp cürgleri. I.2/28

I.3. Koyon lo Agas

Ozoda koyon lo agas eki karındaştar bolgon. I.3/1 Ekilezi kışkıda bir de cerinde kara cok, kardıy, apagaş bolgondor, caskıda tüp-tüñey kızıl-boro bolotondor. I.3/2

-Sen tünde arı-beri cemzep cüreteniñdi toktot, mege sürekey çaptık edip cadın-koyon agastı köp katap kezedip aydıp turatan bolgon. I.3/3

Ce agas caan akazınıñ aytkanın ukpay turatan. I.3/4 Kışkıda tañ atkança uyuktabay, cemzep turar boldı. I.3/5

-Neniñ üçün sler tünde cemzeer, men tüşte cemzeer uçurlu? I.3/6 Slerdiñ kursak-çırbagal, meniñ kursagım- çıçkan. I.3/7 Sler boyıgardıñ aldığarda, men boyımniñ aldımında-agas koyondı altan-tümen çuuldap iydi. I.3/8

Koyon katap agasla kuuçındaşpadı, katap ogo cöp aytpadı. I.3/9 Bir tün kışkıda agas cıraanıñ tözinde çıçkan sakıp, köñkörö cattı. I.3/10 Saat bolbodı, beline tuu cemirilip tüşkendi, kandıy da neme bılça bastı. I.3/11 Tört sınıla turar argazı cok boldı, tınıjı çıkpay bardı, közi karaçkılray berele, ooskolo colıkkan nemeni tiştep iydi. I.3/12 Korkıštu caman ün uguldı: kıygı deze kıygı emes, ıy deze ıy emes. I.3/13 Agastıñ sını yeñile berdi, sanaazı oyto kire berdi, közine neme körüner boldı. I.3/14 Emdi körüp oñdop oturza, koyon akazınıñ eki budınıñ torsugin üze tiştep salgan, kan kardı kızarta buduptır, kalak-sığıt onıñ emtir. I.3/15

-Seniñ bu kılıgıñdı ayu-cayzañga cetirbegençe, tegin kaçan da taştabazım-köziniñ cajı köl tögülip, koyon komudalın aydıp turdı. I.3/16

Onoñ beri bir ay ötpödi, agaska ayu-cayzañnañ elçi keldi. I.3/17 Agas ukkançada bolbodı, koloskodoñ çıgıp, korum-taştı aralap, ayudıñ cılı aylına cedip keldi. I.3/18 Bolçok cüregi sogulıp, bogono söögi tırlajıp, ayu-cayzañnıñ aylına kirip keldi. I.3/19

Koyon akazı eki budın tañıp algan ayuga koştıy turdı. I.3/20 “Akamniñ komudalı kereginde aldırğan turu”- dep, agas boyında sananıp aldı. I.3/21

Ayu barbak tüktü kabagın örö ködürdi, kızıl sür közile agastı acıktap körölö, katu sırkındı suradı: I.3/22

-Sen caan akañnıñ budın neniñ üçün tişteydiñ? I.3/23 Neniñ üçün cazına kenedip saldın? I.3/24 Onıñ aytkanın neniñ kereginde ukpadıñ? I.3/25

Agas aydarga karuu tappay kaldı. I.3/26 Bir kezekke til cektıy takılıjıp oturdı. I.3/27 Cüregi köksine badişpay turgandıy boldı. I.3/28

-M... M... Men tüşte cürerge korkıp cadım...- araydañla karuun berdi. I.3/29

-Nedeñ korkıp turgan?- ayu tap etti. I.3/30

-Men tüşte mañtap cemzegemde, cerdeñ oñdu cemit tabılbayt, agaş bajında kargaa la meçirtke meni tudup ciirge oturgılayt. I.3/31 Cerde kança iydin eeçitken, mılık-bıçağın salıngan añçılar cüret. I.3/32 Onıñ kereginde erik cok tünde cürüp catkanım ol. I.3/33 Neniñ üçün akamniñ budın tiştegem deze, men onı tanıbadım. I.3/34 Çıçkan sakıp oturarımda, üstüme caan tuu cemirilgendiy neme kelip baskan. I.3/35 Ölörgö braadala, oosko colıkkın nemeni tiştegenim akamniñ budı bolup kaldı. I.3/36 Aydar sözüm ködrezi bu. I.3/37 Onoñ arızın boyıgar bileer, - agas bar iydezin tartnıp, karuu sözün aydıdı. I.3/38

Ayu unçukpay uzak oturdı. I.3/39 Koyon baza añçıdañ, mürkütteñ korkıp cadım dep aytkan. I.3/40 Emdi agas baza onoyto ayttı. I.3/41 Tegin şüüp oturar bolzo, agas aktu sanaazın çike aytkan. I.3/42 Onı burulaar arga cok boldı. I.3/43

-Men kandıyla cargı etsem, sler cöp bolor bo?- ayu suradı. I.3/44 Koyon lo agas cerge cabıs bajırdılar: I.3/45

- Kandıy da cargı bütse, biske cöp- deştiler. I.3/46

-Sler ekileerdiñ de cürümeer tüşte cürerge kızalañdu emtir. I.3/47 Tünde cürbegeñçe, toyo kursak tabarga küç boloton emtir. I.3/48 Onıñ üçün udra keleetken koyondı agas tanırğa cakşı bolzın, eki kulagın karartar. I.3/49 Arı körüp catkan agastı koyon tanırğa cakşı bolzın, kuyrugın karartıp salar. I.3/50 Ondıy cöp slerge caraar ba?- ayu suradı. I.3/51

-Caraar- koyon lo agas kojoñlo aydıştı. I.3/52

Ayu oçogına capşingın köödöñ alala, koyonniñ kulagın kararta sürtti, agastıñ kuyrugın karartıp saldı. I.3/53

Ol küneñ ala koyongo udra agas tabarbadı, arı körüp catkan agaska koyon baspas boldı. I.3/54 Ce koyonniñ budı tüs bolup cazılbadı, eki budı mayçık bolup kaldı. I.3/55 Onıñ bala-barkazı ondıy ok buttarı mayçık bolup büdüp cadılar. I.3/56

I.4. Baka la Çımalılar

Baka bay bolgon. I.4/1 Ol tereñ köldö catkan emtir. I.4/2 Bir katap baka ol kölineñ çagala, emeş ırayla, aza bergen. I.4/3 Azıp-azıp, çımalılarga colukkan. I.4/4 Olordıñ kuuçımı tıñ la bolgon. I.4/5 Ce çımalı bakaga kilep, omı aylına kıçırgan azıraarga. I.4/6 Baka cöpkö kirele, ayılga kelgen. I.4/7 Onı bastıra çımalılar birigip alıp, azırgan, arakıla kündülep, et kaynadıp, kan kuurıp, toydırgan emtir. I.4/8

Baka tıñ ajanala, töjökkö cadıp amıraptır. I.4/9 Oygonolo, bir çımalıga aybılaptır: I.4/10

-Meniñ kölim kayda, körület pe?-dep. I.4/11

Çımalılar uzun-uzun agaştardıñ bajına ıgala, körgüleze: I.4/12 Köl bir carım künge bargadıy cerdiñ bajında ak ayastıñ aldında mızıldap catti. I.4/13

-Slerdiñ köliger, kündülü baka, carım kün bargadıy cerdiñ iraağında cadırı mızıldap. I.4/14 Sler künbaadış caar barzagar, kölöörgö cede bereer. I.4/15

Baka baza katap ajanala, çımalıga ayttı: I.4/16

-Meni kölgö cetire üdejip salzagar. I.4/17 Onoñ öskö men aza berer bolorım. I.4/18 Men slerdi baza kündüleerim. I.4/19

Çımalılar boyları ortodo körüp-şüüp turala, aydıştı: I.4/20

-Ce, bis slerdi aparıp koyoyıs. I.4/21

Onoñ onço çımalılar çubajıp, bakanı eeçidip alıp, künbadış caar bardılar. I.4/22 Baka körüp turar bolzo, çımalılar sürekey köp emtir. I.4/23 Sanandı: “Men bılardı onçozın kanayıp kündüleytem, kursagım da as emey.” I.4/24

Olor kölgö eñirde cettiler. I.4/25 Kaçan onçozi kölgö cedip kelerde, baka köldiñ cakazında biyik taşka ıgala, aldında al-kamık çımalılarga ayttı: I.4/26

-Men kölimde aylıma kirip, anda slerge kündü-küree ederge beleteneyin. I.4/27 Sler meni mında sakıp alıgar. I.4/28

Anayda aydala, taş bajınañ köli caar “çop!” lo kalıy berdi. I.4/29 Kiyin canında suu çaçılıp kaldı. I.4/30

Çımalılar eñirdep ala bakarı sakıdılar. I.4/31 Eş le neme cok. I.4/32 Kono sakıdılar, sookko toñup turup, cok lo cok. I.4/33 Ertezinde tal tüşke cetire sakıdılar. I.4/34 Bakadañ suruu da cok. I.4/35 Çımalılar aştaganı korkuş. I.4/36 Olor kurçangan kurların emeşteñ açıda tartınıp, baza bir küngе sakıgan. I.4/37 Ce neme bolbosto bayagı taştıñ bajına çıgıp, köl körgön çımalılardıñ caanı onçо nacılarına ayttı: I.4/38

- Ce, nökörlör baka bisti mekelegen bolor. I.4/39 Canaaktar. I.4/40

Olor onçozı kurların anañ tıñ keze tartıp, aylı caar candılar. I.4/41 Onoñ lo beri çımalılardıñ içi keze tartılğanı onoñ ulam bolgon dejet. I.4/42

I.5. Taltar

Altayda Ay-Kaan dep kaan curtagan. I.5/1 Malınıñ köbüzi karganadıy bolgon, conınıñ köbüzi kara ağaştıy bolgon. I.5/2 Ay- Kaanıñ katuzı sürekeydiñ kereginde onoñ cañıs ta albatı korkordoñ bolgoy, onıñ cerinde turlagan añı-kujı da sürekey korkoton bolgon. I.5/3

Bir katap Ay-Kaan malın aydap, albatızın baştap, öskö cerge köçörgö sanandı. I.5/4 Teñeri tübineñ keleten öştülerin ketep oturgan eki tüñey boro karçaalarına ayttı: I.5/5

-Türgen-tükey uçaar, menin cerimde turlagan ay kanattu kuştardı onçozın carlagar, men emdi üç konıp, aydıñ ak tolında öskö cerge köçörgö cadım. I.5/6 Onçolorı kelip, meni köçürüşklezin. I.5/7

Eki boro karçaalar ukkançada bolbodılar, Ay-Kaannıñ aldına kanadın caya tudup, bajın eñiltip mürgüyle, eles edip uça bergiledi. I.5/8

Cerdiñ üstüle keleten öştülerdiñ cıldık cerdeñ cıdın alatan, aylık cerdeñ köslö körötön eki tüñey kara taygıdarına cuuktap kelele, ayttı: I.5/9

-Türgen-tükey mañtadar, menin cerimde curtagan ańdardı onçozın cazap carlagar, men emdi üç konıp, aydıñ ak tolında öskö cerge köçörgö cadım, onçolorı kelip meni köçürüşklezin. I.5/10

Eki kara taygıdar ukkançada bolbodılar, Altaydın ańdarın carlaarga eles edip mańtay berdiler. I.5/11

Üç konok cetti. I.5/12 Ańdar, kuştar cuuldı. I.5/13 Albatızın baza onçozi birikti. I.5/14

Caygı kün biyik tuudın bajına tayanıp, ködürülip kelerde, Ay-Kaandı köçürüp, onçolorı üydeşkilep, köndüge berdiler. I.5/15 Tal tüş bolgondo, taltar uykudañ oygondı. I.5/16 Ay-Kaandı köçürüjeteni sağışka kirdi, aayı-bajı cok korkudı. I.5/17

-Ce katu bütken Ay-Kaan bajımdı meniñ kezer Cat, tınımdı meniñ üzer turu-taltar sağışka köçtirele, talbıp türgen uçtı. I.5/18

Ança-mınça bolbodi, Ay-Kaanın azıy curtına cedip keldi, aylandıra körör bolzo: I.5/19 Albatı-ulus ta cok, ak mal da körünbeyt, ay kanattu kuş ta uçpayt eş nemezi cok een kara altay boldı. I.5/20 Maldın bogı kurgap kaltır, ottıñ külü soop kaltır. I.5/21 Mını körgön taltar ononı artık korkudı: I.5/22

-Ölböön boyım ölor turum, barbaan boyım barar turum. I.5/23 Ne de bolzo, ol bolzın, oyto canış yok. I.5/24 Ay-Kaanga cedijer alkış-bıyan suraar-taltar boyına beg sanandı, ononı arı Ay-Kaannın köçkön cerile uçup cüre berdi. I.5/25

Köp kırlar ajıra, köp suular keçire uçtı. I.5/26 Caan sastiñ canınça ödüp cadala ulustiñ ünin uktı. I.5/27 Kanadın talbıbay toktoylo, kara cerge oturala, bajın ködürip tıñday berdi. I.5/28

-Bajınañ ta-rt, çadınañ ta-rt, bajınañ ta-rt, çadınañ, ta-rt, ta-rt!- degen eki kijiniñ kıygızı uguldı. I.5/29

Taltar araay cuuktap keldi, acıktap körüp turza, tüñke saska eki çaştu kunan cılkı tujüp kaltır. I.5/30 Ay-Kaannın eki calçızı cal-kuyrugınañ tudup: I.5/31

-Ta-rt, ta-rt!- dejiip, kıygırıp turganı ol emtir. I.5/32

Kunandı sastañ ıgararga taltar boljarga sanandı. I.5/33 Cuuktap kelip boljarga cüregi, korkıp, boldırbay turdı: “Moñdonıp catkan kunannın aldına kirer bolzo, ne bolor? I.5/35 Calçılarga bilça bastırar bolzo, kanaydar? Mindiy katu

cerge ölürgö bolup kirerge bolbos”- taltar boyında sananıp aldı, olordı ebrede corgolop turdı. I.5/36

Kenetiynin cer silkine berdi, sas cilciñdey berdi. I.5/37

-Kiçinek kunandı ıçıgarıp bolboy turujıp catkan bñdñstereer kayda?!- mee torgular kıyğı uguldı. I.5/38

Onı ukkan taltardıñ cñreği carılbadı, ködüre boyı tırlaja berdi. I.5/39 Bajın ködürüp körör bolzo, caan saal cart aşkan, eek saal emçek ötkön, eki köskö kan çağılğan, kayış kamçızın cañıy sokkon, ak-sarı attın belin kayıştra mingen Ay-Kaan kelip catti. I.5/40

Onı körgön taltar eder nemezın tappay kaldı, arı- beri cügürdi, arga -süme cok boldı. I.5/41 Calçılarga ötkönip kıygırdı: I.5/42

-Bajınañ ta-rt, çadınañ ta-rt, ta-rt, ta-rt! I.5/43

Ol küneñ beri Ay- Kaannañ korkıgan taltar turkaarı sastagı kunandı ıçıgarına bolujıp turgan bolıp: I.5/44

-Bajınañ ta-rt, çadınañ ta-rt, ta-rt, ta-rt!- dep kıyırıp cürgeni ol boldı. I.5/45

I.6. Şöñöş

Aldında ködörö kuştı nyaan et Cayaşı cayaptır. I.6/1 Cayaşı Altayın körörö partır. I.6/2 Ağaş arazına kirgenile, şöñöş korıkkın caa örö uş şıktır. I.6/3 “Tr-r!” etken tabıška Cayaşınıñ adı şojıp, Cayaşı attañ aştır. I.6/4 Tüşken cala taşka tüş, tal partır. I.6/5

Andıñ Cayaşı üyüne nyankel ködörö kuştarnı kıratan dep sanan altır. I.6/6 Ködörö kuştarnı cugtan dep aytır. I.6/7 Cer sırtında ködörö kuştar cıgılğanda, nyanıs la şöñöş kelybiny saan. I.6/8 Pir kün karazalar-cok, eki kün karazalar-cok, üş kün karazalar-cok. I.6/9

Aañ soondo Cayaşı kanja bar kuştarnı iye pertir: Şöñöşti tudal ekeleten dep. I.6/10 Kuştar ködörö sakanırde, Cayaşınıñ anezi uulına şöñöşti kelben uşun öltörtön dep, cöp pertir. I.6/11

- Şöñöşti tudal ekeltirler. I.6/12 Cayaşı kanı kurkan, şöñöşti surap cit: I.6/13
- Cü kerek üş kün kijilerni karatsın? I.6/14 Kayt, kelten deende kelbiysiñ?
I.6/15 Paştapta künde cug ettin? I.6/16
- Paştapta künde palık la taştarnı toolop, tün kirpan, kelyvinykam. I.6/17
- Ce, kayazı köp poltır? I.6/18
- Tolıy-tolıy kelgemde, palık köp poltır dep toolov aldım. I.6/19
- Kayt palıktar köp polzın? I. 6/20 Men cayırde, taştarnı köp edip cayap
koyam. I.6/21 Kayt ayde pol pardı?-dep, Cayaşı kanı kurpan. I.6/22
- Men suyvan-suyvan taştarnı palıkka koş tolaam –teptir şöñöş. I.6/23
- Paştapta künde poş cok polzo, ekinşi kün kayt kelbediñ? I.6/24
- Ekinşi künde tegride şagan köp pa, cerde tulaa köp pa dep toolop,
magnanminygam- tiytir şöñöş. I.6/25
- Anı toolop (p)oşogondo, kayazı köp dep toolov aldın? I.6/26
- Cerniñ-sastiñ tulazı köp dep toolovaam. I.6/27
- Kayt ayde polton? Men tegriniñ şaganı köp bolzın dep cayaam- tiytir
Cayaşı. I.6/28
- Kesken agaştıñ töñöjini men tulajakka kojo toolaam- teptir şöñöş. I.6/29
- Azı iyde da polzın. Üşinji kün cug ettin? I.6/30
- Üşinji kün cer sırtında kaattar köp pa, erler köp pa dep toolaam. I.6/31
- Ce, kandıg poltır?- dep, Cayaşı suradı. I.6/32
- Ayde toolande, kaat kijiler köp poltır. I.6/33
- Kaydıra ayde polton ede? I.6/34 Men er kijiler köp polzın tep cayaam-
tiytir. I.6/35

-Toolaande, er kijiler köp lö, men kaat kijiniñ cövine kirten erlerni kaattarniñ tozına koşkom- dep, şöñöş ayttı. I.6/36

Cayaşı sananıp otorzo, poyı aneziniñ cövine kirip, şöñöşti öltörörö cepsenan. I.6/37 Sanan otorzo, poyı kaattarniñ toozına kirtin. I.6/38 Şöñöşti at şojitkan ujun öltör sanany deze, kaatka toololgaydın. I.6/39 Aañ ujun poyı cöp şıgartır: şöñöşti öltörviny, kişeeşy edip cayalkap sal iytir. I.6/40 Şöñöş uşeen teeni “u-ur!” le et kaltar. I.6/41 Şöñöştiñ artık edini ködörö mal-kuşka Cayaşı ülep saan. I.6/42 Kandıg le mal-kuşta şöñöştiñ ak edi par. I.6/43 Şöñöştiñ edini kargaa alviny saan. I.6/44

Andıg pere şöñöş kijeeşy ta polzo, Cayaşıdı sağıştu dep adal cit. I.6/45 Kargaa şöñöştiñ edini albiny saan ujun kanadı şımjak, uşkende, taviji cok. I.6/46

I.7. Carganat

Altayda carganat dep kuş curtadı. I.7/1 Añ dezeń, añ emes, kuş dezeń, kuş emes, cargak tondu, caan talbak kulaktu, caan tostok köstü, tuduş kanattu. I.7/2

Bir katap carganat kuştıñ kalan cuuytan temiçizine tuštaştı. I.7/3

-Ce, carganat, sen, bayla, boyıñ da bileriñ, sen bistiñ kankerede kaanga kalan tölöböğöniñneñ beyin udap kalgan, emdi, bayla, tölöytön turuñ. I.7/4

Ce carganat orto caşka cetkence kemge de kalan tölöböğön bolgon. I.7/5 Mındıy solun kuuçındı ugala, ol sürekey kayakadı. I.7/6

-Sler kandıy kalandı surap turugar?-dep, ol temiçiğe ayttı. I.7/7 Boyı deze tırkırap turdı. I.7/8

Temiçi carganattıñ aaylanbazın körüp, köstörin çala sıkıyıp, çilekeyi çaçılıp, bar cok küçile kıygırdı: I.7/9

-Sen kuştıñ temiçizine bütpey turuñ ba? I.7/10 Caandar neni aydat- onı uk. I.7/11 Kaan cer üstindegi bastıra tınar-tındu kuştardañ kalan cuuzın dep cakaru bergen, moynogon kuştı kamçılazın degen, onon aylındağı cöjözineñ ala emegenine cetire kalanga bodop alızın dep, çiygen. I.7/12

Carganat tömön körüp, cüregi tipildey berdi. I.7/13

-Ce, temiçi, men kuş emezim- dep aydala, ol kiçinek bolup cuurıla berele, ölöñ ortozına mañtay berdi. I.7/14 Ol temiçige çindap ta kuş emes, aña tüney dep bodoldı. I.7/15 Temiçi sanandı: “Tyfu, añ la kuştı tañıstırbay cürgemde, men baza temiçi be?” I.7/16 Adına minele, kaya da körböy, cüre berdi. I.7/17 Temiçiniñ barıp catkanın carganat ölöñ ortozınañ körüp iydi. I.7/18 Ol süüngenine töñöştiñ bajına çigara mañtap, temiçiniñ kiyinineñ kıygırdı: I.7/19

-Aldıñ arı bolup, arkañ beri bolup cür, argalu bolzoñ, oyto aylanıp kelbe!
I.7/20

Ce carganatka udagan cokto kara-corgo attu, añniñ temiçizi kelele, ayttı:
I.7/21

-Ce, bistiñ kara-kula kaanga sen kaçan kalan tölöörüñ? I.7/22

-Men kara- kula kaandı ukkalagım, onon neme albagam, tölüge tüşpegem-
dep, carganat temiçi caar sümelu kördi. I.7/23

Temiçi mindiy kuuçındı ugala, aayı-bajı cok çıdırıp çıktı: I.7/24

-Sege men teskerleşti körgüzerim! Anayıp aamay bolup şiltaktanba. I.7/26
Kalandı añdar bastırızı tölep yat. I.7/27 Anaydarda, töleböy barar ceriñ yok.
I.7/28

Carganat katkızın içine badırıp bolboy, temiçige katkırdı: I.7/29

-Temiçi, men añ emezim, uçup cürer kuş inem. I.7/30

-Sen menile ne çenejil turuñ? Sırt tereñdi sıyrıttıñ- dep, temiçi kazırlanıp
çıktı, kamçızıla carganattı sogorgo talaydı. I.7/31

Töñöştiñ bajında oturgan carganat temiçini elektep, talgança katkırıla, sañ
örö uçup çıktı. I.7/32 Temiçi korkuştı kayakadı. I.7/33 “Kańça cerge cürüp, añ
uçkanın kaçan da körbögöm” dep, boyında sanandı. I.7/34

I.8. Çıçkan Cılga Kirgeni

Çıçkan kelip, cılçıdañ suradı: I.8/1

- Cılga meni alaar! I.8/2

Cılçı ayttı: I.8/3

- Arslanga barıp kel. I.8/4 Alzın deer be, cok deer be? I.8/5

Çıçkan arslanga bargan. I.8/6 Arslan çıçkandı körgön lö bonço, bir oydikka kollo bıçça baskan. I.8/7 Çıçkan arslandı kıygırdı: I.8/8

-Oy, meni ötürbeer! Bir bolujım cetirerim. I.8/9

Arslan aydat: I.8/10

-Sen be? I.8/11

-Men emey baza. I.8/12

-Ce, bolujıñdı cetirgeyiñ – deyle, arslan çıçkandı ötürbey agıdıydı. I.8/13-
Töölö barıp margış –dedi. I.8/14 –Töönöñ kandıy margaan alarıñ. I.8/15

Anań arı baradala, arslan tuzakka tujüp kaldı. I.8/16 Körüp, kanayta da ayrılıp bolboy turdı. I.8/17 Arslanıñ moynına kirgeni temir tuzak boluptır. I.8/18
Arslan ölörgö catkança, çıçkan keldi. I.8/19

-Ce, bir bolujıñ, cetir- deerde, çıçkan ayrı agaştıñ bajına ıçgala körzö, tuzaktın uçına kayış buulaptır. I.8/20

Ol kayıştı üze kırkıp saldı. I.8/21 Tuzak cerge tujerde, arslan tübekteñ ayrıldı. I.8/22

Çıçkan töögö kelele: I.8/23

- Cılga kirerge cürüm men, bir margaandı oynoylık – dep, töödi çıçkan aybıladı. I.8/24

Töö ayttı: I.8/25

- Erten erte kem oygonor? Kündi ozo kem körör? I.8/26

Çıçkan cöpsingen. I.8/27

- Men kiçinek kiji, tuu ajıra kör bolbos bolorım. I.8/28 Slerdiñ kulagaardıñ kırına çıgıp alayın- dep. I.8/29

Töö cöpsinip, biyik tuudiñ canına barala, küncığış töön körölö, cadıp aldı. I.8/30

Çıçkan töödiñ kulagina çıgala, бүдүн түнге uyuktadı. I.8/31

Tañ atkanmıñ kiyninde, bir özökkö kün çaldı. I.8/32 Çıçkan kıygırdı: I.8/33

-O-o, kündi kör iydim. I.8/34

Töö: I.8/35

-Kayda, kayda? Kün tiybegen!- dedi. I.8/36

Küncığış töön körüp turdı. I.8/37

- Ol döön emes, beri köröör, bu!- dep, töögö çıçkan aydıp turdı. I.8/38

Töö körördö- çın. I.8/39

Töödiñ möröyin çıçkan alğanınañ ulam, çıçkan cılga kire kondı. I.8/40
Cılçı töödi cıldan caylat saldı. I.8/41

II. Añ Kuştar Kereginde Çörçöktör

II.1. Añdardıñ Çuunı

Parı çok añnar çıgılışıp aldılar. II.1/1 Üç maldı ölder alıp, edini kaynat saldılar. II.1/2 Ködörölö pijırgan etti şoog alıp, münini tepşiğe uralıp, çierge oltar aldılar. II.1/3 Çayzañ-ayu çuunga kelgen pees añ-tındulardı sanap iydi, nyangıs la kiske çuunga kelbendir. II.1/4 Kiskeñ çuunga kelbeeni körölö, ayu surap iydi: II.1/5

- Kiskeni peri kelzin dep kayra aytpadar? II.1/6

Korikkan añdar ayttı: II.1/7

-Kiske ugala nyaman. II.1/8 Ol añdışçak. II.1/9 Anañ başka ol traktaşarga matap. II.1/10 Aañ uçun pis aanı peri kıçırbinsabıs. II.1/11 Ol kelze le, pisti paçılabıstı ölder salar. II.1/12

- Ol çuuy le şın pa?- dep, ayu kakaança suradı. II.1/13

-Şın, pees ta şın!- dep, ködörö añnar şınırdılar. II.1/14

Añnar stolnıñ kıyına oltıralıp- öröktoşınarda, çollo kiske kelçini köriydiler. II.1/15 Aañ çajıl közi çaltırıp çıt, poyıdeze: “Myau-myau” dep çoçılıp, maarap çıt. II.1/16

Korikkan poyılarıyla ködörö le añnar öskö çer sarı kaçıp çoçındılar. II.1/17 Morsok kibeniñ içine kirdi. II.1/18 Ayu kibeniñ sırtına şıktı, müüre, koyon lo onan da öskö añnar pötpüle kire kondılar. II.1/19

Ol tušta kiske ügdıñ içine kirip keldi. II.1/20 Körüp turar polzo, ügdıñ içinde pir de tınu neme çok poltır. II.1/21 Stoldıñ sırtında et çatçıt. Aan soñında kiske, stolnıñ sırtına kalıp şıgala, etti çip çürebeen. II.1/22 Arı- peri köstenip: “P-p-p!”- dep kaylap, kiske ajana pergen. II.1/23

Anı körgön ayunıñ ak-sağıjı karayıp, korık kelip sanandı: II.1/24

-Añnardıñ aytkanı şın la şın poltır. II.1/25 Pu kiske şınap ok añdıjaak poltır, matap nyaman neme poltır. II.1/26 Etti pees çıyele, ol meni kelip kabar polor. II.1/27

Pötpüylede oltargan müüre, koyon lo anañ da öskö añçaktar korıgıp, özörölö öröktoşçiler: II.1/28

-Pu açpak kiske etti çıyele, pisti parçıbıstı kelip tudar polor. II.1/29 Mınañ kedire kaçır kerek. II.1/30 Saakta polbın mınañ kaçır paraktar!-dep, müüredeñ ün çıktı. II.1/31

Peesterineñ purun kaçıp pararga pirsı de şıkpında, müüre koyongo ayttı:
II.1/32

-Sen kaçıp purun şık, sen peesterineñ çügürek. II.1/33

Koyon müüree pide ayttı: II.1/34

-Çak! Toktolor! Men purun kaçpazım, meeñ pudım uzun, ol meni pudımnañ kaap alar. II.1/35 Sen poyıñ purun par, mökö añı ol kaap albas. II.1/36

-Çak, kaçpazım, meniñ kuyrugım uzun. II.1/37 Ol meeñ kuyrugumnañ kaap alza, çuğı polor?-dep, müüre koyongo ayttı. II.1/38

Ayu kibeeniñ sırtında çadıp, korıgıp, tırlajıp turarda, kıymıktanenin poyı da pilben kaldı. II.1/39 Anı körgön kiske matap çoçtı, potpüyle sarı surt edip kire kondı. II.1/40 Anda oltorgon añar: “ölöt kele pertir”-dep sananı, korıgıp, tırlajıp pötpüyledeñ şıgıp kaçtılar. II.1/41

Añnarga çoçpaan kiske kibeeniñ sırtın sarı şıga pergen. II.1/42 Ayu aga korıkkança, kibeeniñ sırtınañ çerger kelip tüjerde pertinip perdi. II.1/43 Kiske ayuga korıkkança, anañ kaçıp parala kibee sarı kirdi. II.1/44

Morsok kiskee korıgan poyıla, ölbeeniñ poyında la kibeeniñ sırtına şıktı.
II.1/45

Çayzañ –nyandarı kiske korıkkança, çuundi da öturbin, kaçpa perdiler.
II.1/46

II.2. Argaçı-Tülkü

Bir añçı kiji curtagan. II.2/1 Añdap bararda, minip alar adı bar, eeçidip alar iydi bar. II.2/2

Bir katap añdap bararda, coldı keçire cılan catkan. II.2/3 Onı körölö, añçı agaşla cılandı sogorgo cuugtı. II.2/4 Agaştı kolın ködürüp le iyerde, cılan örö kalıdı, kijiniñ moyınına oroldı. II.2/5

Cılan:

-Sen de corukta, mende corukta. II.2/6 Sen beni öltürerge sanangañ, men emdi seni öltüredim. II.2/7 Ce öltürerdeñ ozo, adıñañ söş suraydım: “Bu mını öltürzem, kaydar?” II.2/8

Adı ayttı: II.2/9

-Öltür, Öltür. II.2/10 Meni minip alala, ayı-bajı çok kamçılaar, ayıldarga tüşse, kere, tujine arakılap, meni tokum-eerlü le turguzıp, azırabasta. II.2/11

Cılan iydineñ surarda, onızı ayttı. II.2/12

-Öltür, öltür! Men tışkarı konıp, uy-malın karuuldarım, ol deze uyuktap-uyuktap alala, seni sogor; kışkıda kaldırap ayılına cılınarga kirzem: “Çık!” dep, çıbıktaar. II.2/13

Onoñ arı cılan baratkan tülküni körüp iyele, toktottı. II.2/14

-Bu kiji meni öltürerge çurap kelerde, men ozolodım. II.2/15 Emdi onı öltüreyin dep turum. II.2/16

Tülkü:

-Akır, ol seni kanayıp öltürerge turganın körgüs berzeñ?- dedi. II.2/17

Cılan körgüzerge, colgo cadaldı, kiji deze agaştı tudala, kolın örö ködürdi. II.2/18

Tülkü deze: “Sok!”-dep imdedi. II.2/19 Kiji ol lo tušta agaşla cılannıñ bajın balbara soktı. II.2/20

Tülkü kijige ayttı: II.2/21

-Sen meniñ aldımca cajına bajırar uçurlu-onoydo aydala, tülkü onoñ arı mañtaarga meñdedi. II.2/22

Kiji:

-Akır, akır, beri oturıp iyzeer, men slerge mürgüyin- dedi. II.2/23

Tülkü kijiniñ aldına cazap oturala, onıñ mürgüzin sakırda, kiji onı eki budınañ tudala, cerge öltüre çaçtı. II.2/24

Canıp kelele, kiji üyine:

- At ta çın ayttı, iyt te ayttı, cañıs la meni tülkü argadadı,-deyle, üyine attı la iytti cakşı azırızın dep, cakardı. II.2/25

Onoñ lo beri kiji at-malın kiçeep iydin cazap azıraar boldı. II.2/26
Tülküniñ bıçakhtarınañ bajına salar bөрük köktöp cürer boldı, terezineñ caka edip cürer boldı. II.2/27

II.3. Tülkü le Turuyna

Tülkü le turuyna körüşpez. II.3/1

Tülkü le turuyna tuštaşkan. II.3/2 Tülkü turuynaga maktangan: II.3/3

- Oy, turuyna, slerde, eki but turu ne, ekilezi kap-kara. Onıla kanayıp barıp cür cadar?- dedi. II.3/4

Turuyna suradı: II.3/5

-Sende kaçu? II.3/6

Tülkü aydar: II.3/7

- Mende tört but emey baza. II.3/8 Ogo kojo caraş kuyruk ta bar mende. II.3/9

Tülkü körüp turala, turuynaga baza ayttı: II.3/10

-Oy, blar, slerde eki de bolçok tiş turu ne! II.3/11

Turuyna açmıp suradı: II.3/12

-Sende kaçu tiş bar? II.3/13

- Mende odus altı caraş tiş. II.3/14 Ogo kojo mende cüs sağış bar. II.3/15

Turuyna aytty: II.3/16

- Ce, tülkü, sen maktanba. II.3/17 Turuynadañ çököböy cür.
II.3/18 Turuyna çılap suuga cüzüp bileriñ be, sen? II.3/19

Tülkü turuynala añdıştı la: II.3/20

- Cüzüp iyzem, neni bereriñ? II.3/21

-Sen köp maktanba. II.3/22 Turuyna çılap turganla ceriñneñ uça berer
argañ bar ba senin? II.3/23

Tülkü aytty: II.3/24

-A-a, sen andıy argalu bolzoñ, bistiñ cerge kışkıda kelbey turgañ ba?
II.3/25

Tülkü bir le körzö: añçılar kel catkan emtirler. II.3/26 Kırdıñ kırı bolgon,
cajınar arga cok. II.3/27 Turuyna añçımı körgön lö monço, kıygırdı: II.3/28

-T-u-u-k!

Bastıra tuular cañılana berdi. II.3/29 Añçı acıktap köp turdı. II.3/30 Caan
añçı kiçinek añçıga aytty: II.3/31

- Turuyna neni de körgön bolor. II.3/32 Neme körbögönçö, tabıstanbas.
II.3/33 Tülküdi olor körgüledi. II.3/34 Turuynadañ tülkü suradı: II.3/35

- Sen em kayda boloriñ? II.3/36

Turuyna aytty: II.3/37

- Men sendiy cüs sağıştı emes. II.3/38 Mende turgan la cañıs sanaa bar.
II.3/39 Turala, cajına da bererim, tutturbay uça da bererim. II.3/40

Tülkü açingan monço, içegenge kire kongon. II.3/41 Öskö arga tülküde
cok bolgon. II.3/42 Turuyna tülküdiñ kiynineñ kirdi. II.3/43

Añçılar kelele, tülküdiñ içegenin kazıp kel cattı. II.3/44 Añçı cuuktap kel
catkanın körölö, turuyna suradı: II.3/45

-Ce, tülkü, sen cüs sümediñ birüzin berzeñ mege. II.3/46 Toguzon togus süme sende bolgoy. II.3/47

Tülkü aytkan: II.3/48

-Cüs sümediñ cük le bejeni artkan. II.3/49

Aysa bejen sümediñ birüzin suradı. II.3/50 Tülkü aytkan: II.3/51

- Cük le cirme beş süme artkan mende. II.3/52

Turuynadı caan añçı tutkan la monço, budınañ ıığarga tartkan, içegenneñ. II.3/53 Turuyna körgönlö monço, ölööçi bolup cada bert. II.3/54 Caan añçı ayttı: II.3/55

-Ce, bu köörkiydiñ nezi bolzın. II.3/56

Tülküdi tutkan la monço, caan añçı içegenneñ ıığara tartkan. II.3/57

-Ce, baldardıñ enezinin tonı caka cok edi. II.3/58 Caka tabılğan-dep, tokpoktop sal la berdi. II.3/59

Tülkü öl baradala körzö: turuyna teñeridiñ köginde uçup bar cat. II.3/60 Baradala, üstüneñ kojoñdop turu: II.3/61

- Tudar bolzoñ, tudup kör. II.3/62 Menneñ alğan nemeñ bu. II.3/63 Ce, tülkü, sen sanaañ ıçkınba. II.3/64 Ölgön bolup cadıp kör, öskö ebiñ cok edi. II.3/65

Ce tülkü ölgön bolup cadıp iydi. II.3/66 Caan añçı kiçinek uulga ayttı: II.3/67

- Ölgön bolboy, bayla, kamalada kanay sogor, terezi ürelip kalbay. II.3/68 Sen cüktenip apar. II.3/69

Tülküdi uulçak tudun barala, bir cadıktıñ üstüne sal koydı. II.3/70 Boyı adın çeçip, mılıgtın alıp catkança, tülkü turala, surt la. II.3/71

Kargan öbögön kalaktap arttı: “ Men taldıra sogolo, ölgön dep bodoorımda, tülkü tirü bardı” dedi. II.3/72

Uulçak tülküdiň barganına korodop to turza, katkır turdı. II.3/73

Adıp caspas aňçılar, eptü cerge tülküdi takıp cıga adarın bilele, tülkü sümelenip toolongon. II.3/74 Baradala, ölöörön dep bodop, atpazın dep, bir kança cerdi ödüp alarga sümelengen. II.3/75

Ce, tülkü turuynaga tuştayla: II.3/76

-Bistiň aylga baraak- dedi. II.3/77

Turuynadı eeçidip alala, saňıskan baydiň ayılına apargan. II.3/78 Bay kijidiň aylında cırakada arakı bar bolgon. II.3/79 Arakıdiň üstüne üsteň urala: II.3/80

-Men küñdülep turum. II.3/81 Mını iç – dep aytkan. II.3/82

Turuyna cırakaga bajın sugarda la, tülkü kelip turuynanı tutkan. II.3/83 Ce turuyna epeçil bolgon. II.3/84 Tülküdiň eki kara közin aray la oyboy, tumçugınaň tülküni alala, kanadına sabap, çakıp aytkan: II.3/85

- Emdi meniň kiyinimneň kelbey cür, kelzeň, kerek koomoy bolor. II.3/86

Emdi turuyna körzölö: “ T-u-uk! Tu-u-uk!” dep kıygırıp bojobos. II.3/87

Ülger aayınça bolzo: “Turbay ogo, bar dedim. II.3/88 Tutsam la, ülüüñdi bererim”- dep arbap turganı dejet. II.3/89

II.4. Tülkünek

Karıgan emegen le öböğön odındap bargılagan. II.4/1 (Odındı cüktenip al turgan, at bar emes baza.) II.4/2 Odın bedirep cürele, çirik tönöştiň çobrazın cara tartıp la, çırbaaldardı aldına salala, cüktenerge cakşı bolzın dep. II.4/3 Çirik tönöştiň çobrazın cara tartıp iyerde, içineň tülkünek çıgıp kelgen. II.4/4 Emegen-öböğön baştap tarıy körölö, çoçıy bergen, onoň süüneeren: II.4/5

-Sen kaydaň çık keldiň, köörkiy, köksi kandu, közi ottu, bala?- dep. II.4/6

Tülkünek ten sutturaya la bergen. II.4/7

-Ce men uuli coktorgo uul boloyın dep, kızı coktorgo kıs boloyın dep, cürgen kiji edim- dep. II.4/8

- Biske barıp, uul bolup, kıs bolup berediñ be, köksi kandu, közi ottu, köörkiyek?- deerde: II.4/9

-Ce, barbay baza II.4/10 Slerdiy ulusla kojo barbaganda, kaydöön bartan kiji? – dep, kojo sal(a)la bergen. II.4/11

Emeen-öböön ekü odındı cükteniyeñ, tülkünekti cediniyeñ, can kelgen. II.4/12

Em curtap catkılar olorlor. II.4/13 Tülkünek işteñkey, ayılına ugaçañ, boyı calınçañ- ondiy süreen cakşı bala bolo bergen. II.4/14

Ol cürele, bir kün tülkünek kirip-çıgıp cügür turgan, ten toktodınbay. II.4/15

- Bu sen ne cügür turuñ, balam? – deerde: II.4/16

-Meniñ caan agamniñ toyı bol catkan emtir, ogo barar küünim kel turu. II.4/17

Ce, bargın. II.4/18 Tos börüküñdi kıstap koy, torko börüküñdi kiyip al. II.4/19 Torko tonıñdı kiyip al, tolur carganıñdı kıstap sal- degen. II.4/20

-Torko tondı kaydayın, tolur cargaktı la barbay kaydayın, torko börükti ne kiyeyin, tos börükti de kiygençe barayın. II.4/21

Cüre le bergen. II.4/22 Tos börüktü, tolur cargaktı külük çıkkın la. II.4/23 Barala, uzak la bolgon. II.4/24 Tüş bolgon kiyninde, kelgen. II.4/25

- Ce cedip keldiñ be, can keldiñ be, köksi kandu, közi ottu balam? – Süünişken emeen- öböön. II.4/26

- Keldim – dep. II.4/27

- Ce kandıy toy boldı? II.4/28

- Toy süreen toy bolgon. II.4/29 Caman iyttiñ kuyruğı ködürülgençe, toy bolgon. II.4/30 Caman kijiniñ kulagı kızırğança, toyo cigen. II.4/31 Cirme at carışkan, cirme kiji küreşken. II.4/32

- Süreen. Tıñ la neme bolboy, cakşı la turu. II.4/33 Ce, işte. II.4/34

İştep le turgan, iştep le turgan. II.4/35 Külük iştep le turgan. II.4/36 Onoy lo iştep cürele, bir kün baza la kirip- çıgıp cügür tur(g)an. II.4/37

- Bu sen kanay cügür turuñ, balam? – deerde. II.4/38

- Meniñ orton agamniñ toyı bol catkan emtir, ogo barar küünim kelet-degen. II.4/39

- Ce tolır cargagıñ uşup salgın, torko tonıñ kiyip, tos börükiñdi kıstap koyın, torko börükiñdi kıstap koyın, torko börükiñdi kiyip al- degen. II.4/40

- Co-ok, torko börükti kaydayın, tos börüktü le barbay kaydayın, torko tonı ne kiyeyin, tolur cargaktu da barbay- dep aydıp, cüre le bergen. II.4/41

Bargan, cok. II.4/42 Tal tüş kıygan kiyininde, ertezinde kelgen. II.4/43 Baza la ten boşpoy kalgan kelgen, ten kızar kalgan, toyolo cigen bolgody. II.4/44

- Ce kandıy toy boldı, balam? II.4/45

- Orton agamniñ toyı süreen cakşı toy boldı. II.4/46 Otus kiji küreşken, otus at carışkan. II.4/47 Caman kijiniñ kulagı kızırğança, cigen, caman iyttiñ kuyruğı ködürülgençe, cigen. II.4/48

- Ce caan toy bolgon turu. II.4/49

Tülkünek kelgen le, catkan, suudı içip le turgan. II.4/50 Süreen le toygon kiji bolboy baza. II.4/51 Onoñ iştep le cürgen. II.4/52

Baza bir kün tülkünek toktonıkpay cügür turan. II.4/53

- Ce, ne bolo berdi, balam? –dep. II.4/54

- Meniñ eñ kiçinek agamniñ toyı bol catkan, ogo barar küünim kel turu. II.4/55

- Ce, bargın. İsteñkey, sös ukkur bala toylop to bar kelze, kaydar ol- dep, caandarı anay aytkan. II.4/56

Cüre le bergen. II.4/57 Baza la onoy: “ Torko börükiñ kiy al, tos börükiñ kıstap koy” – deerde, bolboy lo. II.4/58 Torko tonın kiybey, tos börüktü, tolur cargaktu cüre le bergen toylop. II.4/59 Ertezinde eñirde kelgen. II.4/60

- Ce kandıy toy boldı? II.4/61

- O-oy, toy aydarı cok bolgon. II.4/62 Törtön at carışkan, törtön kiji küreşken. II.4/63 Caman kijiniñ kulagı kızargança, cigen, caman iyttiñ kuyruğı ködürölgençe, toygon. II.4/64 Toy dep neme aydarı cok bolgon- dep aydıp, boyı suudañ içip, cat la turgan. II.4/65

Onoy turala, baza iştegen, iştegen. II.4/66 Uday bergen, arı- beyin barbas bolo bergen. II.4/67 (Emeen- öböön ayılda salar cer bar emes, sarcu- kurudın orolop koyoton emtir.) II.4/68 Öböön ogo bargan. II.4/69 (Çibiniñ tözi toñbos neme ne, onıñ aldınañ oro kazala, ogo orolop koyıp tur(g)an. II.4/70 Tülkünek onı cıdınañ bilip iybey baza. II.4/71 Em “ Toygo barıp turum” degeni- onıñ orozın kazıp turganı.) II.4/72

Ozo baştap caan oronı kaskan, üze le cigen. II.4/73 Boyınıñ tıyrık-tıyrık korgoldorın ordına taştap koy turgan. II.4/74 Onıñ kiyininde orton oronı aç sogıyze, baza la tülkünektiñ korgoldorı ondo catkan. II.4/75 Sarcu- kurudın üze le cip koygon. II.4/76 Kiçinek oronı kassa, baza la neme cok. II.4/77 Emdi kanaydar, karıgan kıygırgan la: II.4/78

- Ce, emeen, tülkünekti tut la! – dep. II.4/79

Emeen surap tur(g)an: II.4/80

- Neni aydat, balam? Meniñ kulagım cetire ukpayt- deerde, tülkünek ejikke barala, oyto cügür kelip: II.4/81

- Botkonı türgen kaynatsın la dep aydat- dep. II.4/82

Otoñ salıp, botkonı kaynat tur(g)an boltır. II.4/83

- Emegen, ol tülküneki tut, bistiñ orodo sarcu- kuruttı üze cip koyon emtir! II.4/84

Tülkünək oyto lo kelgen ejikteñ. II.4/85

-Neni aydat, balam? – deerde: II.4/86

- Ottı caan sal, botkonı türgen kaynat dep aydat- dep. II.4/87

Ottı ekü salıp, botkonı kaynat turan. II.4/88 Onoy turala, emegen sezingen, boyı ejikke bargan. II.4/89

- Neni aydadıñ? – deerde: II.4/90

- Tülküneki tut! Bistiñ sarcu-kurudıstı cip koytır ne- dep. II.4/91

Emegen tülküneki tudarga cedip le bararda, tülkünək kuyrugın izü botko döön sugala, emegenniñ cüzin döön- kıç!- ettiriyen. II.4/92 Emegen: “ Oy! Cüzümdi küdüriyt!”- dep kıygırıp turgança, tülkünək çıgala, cügürgen le deer. II.4/93

II.5. Boro Kuşkaş

Ozodoñ ozo çakta, çañkır Altayda Baybarak dep bay curtagan. II.5/1 Tebeede turgan maldarı çımalıdıy toozı cok bolgon. II.5/2 Baybarak boyı kuldarınıñ toozın bilbes, açap- sıyap bolgon. II.5/3 Koştıoy curttañ söök kemirerge kelgen iyterdi körgöndö, caazın alıp, cıga adat. II.5/4 Corık cürele, odulanıp, attarın otkorgondordı kamçızıla soyoton. II.5/5

Cayı- kıjına koylorın küdeten Kodurlu dep küdüçilü bolgon. II.5/6 Kışkı karga bastırıp, caygı cañmırğa ödüp, künniñ izü çoğına küyüp, küdüçi karıy bergen, katan söögi kada berdi, çoktu közi artadı, altap bazar küçi çıktı. II.5/7

Küdüçiniñ karıganın Baybarak bay körölö, bay keregezine aldirttı. II.5/8

- Boldı, karıgan. II.5/9 Meniñ curtımda iş cok. II.5/10 Mınañ kederi tayıl- dep, Baybarak ayttı. II.5/11

- Kaydaar men baratam? – Kodurlu ıylagança suradı. – Adagardıñ bozogozınıñ canında bazarga men baştagam, ağaş arazınañ odın tajıp. II.5/12 Slerdiñ malıgardı karır cajıma cetire kabırdım. II.5/13 Karıgan meni sürbege. II.5/14 Bir kiçinek kilezeer. II.5/15 Uzak çaptık bolbozım. II.5/16

- Seni le kuuçındajardañ başka mende kereker cok dep bodop turuñ ba? – dep, Baybarak kıygırdı. II.5/17 Kara köstörine kan şaaldı, kalıñ erinderi kalbayıştı. II.5/18 – Ak- carık caan, kayda barar küündüñ, anaar bar. II.5/19

Kodurlu karıgan emegenin cedingençe, eeziniñ aylınañ bazıp iydi, kayda barıp catkanın bolgonboy. II.5/20 Antıgışkan nacı bolgon, köstöriniñ üstünde sarılı kara iydi açu- koron ulıyła, eeziniñ izin istep, eeçiy cürüp iydi. II.5/21

Emegen- öböğön kança kirezi baskanın boyları da bilbediler. II.5/22 Baybak möştiñ aldına cetti. II.5/23 Möştöñ iraaq cok türgen suuçak ağıp cattı. II.5/24 Emegen- öböğön capaş salıp, curtay berdiler. II.5/25 Olordıñ nacızı- kara iyt küniñ sayın ańdap, elik- koyon ekelip turat, kezikte kızıl köstü çaydı da ekeleten. II.5/26 Emegen- öböğön ozogızınañ artık iydin süüdiler. II.5/27

İyiktiy aylanıp, aylar ötti, eeçiy- deeçiy ayudıy uur cıdar cılıp ötti. II.5/28 Kara iyt karıy berdi: II.5/29 Köstörü aña cetpey, tumçugı cıt sespeyt, buttarı uurlay berdi. II.5/30 Kodurlu öböğön korododı: II.5/31

- Üçülebiske torolop öläris keldi oşkoş. II.5/32

Tuular caskı çümi çümdeldi. II.5/33 Ağaş arazında kuştar edet. II.5/34 Kodurlu öböğön catkan cerge bir boro kuşkaş uçup kelip, möş budagına kondı. II.5/35 Kara iydi cadala, ukkanı mindiy boldı: II.5/36

- Tört buttu ańçı, ne kunukkañ? Kunukkanaña ne ceñdirdiñ? II.5/37

Emdi ańga- kuşka cedinbes bolzoñ, men sege bolujarım. II.5/38

Kara iyt bajın ködürele, möş budagında boro kuşkaştı kördi. II.5/39

- Kanayttı mege bolujarıñ? II.5/40 Sañıskannañ korkıytan boyıñ- dep, iyt kaykap ayttı. II.5/41

- Men sañiskannañ korkıbaydım. II.5/42 Sen castırdıñ, - onoydo boro kuşkaş aydala, aldındağı budakka oturdı. II.5/43 – Men seni ceñil alulu añaşağa ürederim. II.5/44 Sen tuuralap oturarıñ, men uçup, ağaş arazında tabış ederim, korkıgan koyondor seniñ üstüne kelze, cañıs la tudarıñ artar. II.5/45

Kara iyt külümzirenip, elep kalgan sargargan azuların körgüsti: II.5/46

- Temdenip körödi. II.5/47

Kara iyt koyu cıraa ortozına cadıp aldı, boro kuşkaş ağaş arazında tabıstanıp, kanattarıla talbañdadıp, bastıra koyondordı ürkütti. II.5/48 Bir koyon kara iyttiñ üstüne keldi. II.5/49 Kara iyt koyondı ceñil tudup alıp, emegen-öbögönge cetirerge cürüp iydi. II.5/50

Bu öydö ağaş cakazına Baybarak bay kuşka tüñey uçar attu cortıp kelele, koyondu iytti körölö, ayu keptü kıygırdı: II.5/51

- Meniñ añarımdı korotsın dep cöpti kem bergen? – deyle, saadagin alıp, iytti attı. II.5/52

Torko ölöñgö cıgılalakta, kara iyt mınayda ayttı: II.5/53

Boro kuşkaş iytkе uçup, köstöri bozomtıy bergiledi. II.5/54

- Sakıp al, Baybarak, men nacım uçun öçimdi alarım- dep, boro kuşkaş katu ayttı. II.5/55

Baybarak kuşkaşıñ aytkanın oñdohoy, koyondı kancalap, aylın köstöp, cortıp iydi. II.5/56

Kuldarı cuuktap kleetken eezin körölö, utkuurğa udura cügürdüler. II.5/57 Koltıktap cerge çeberlep tujürdiler, öskölöri at çakızına adın buulap, eerin aldılar. II.5/58 Emegenine koyondı körgüzerge, Baybarak ayılga kirerge meñdedi. II.5/59

- Aduçı mergen sege sıy ekeldi. II.5/60

Baybarak süügenineñ ulam adın ayıldañ ıraak bojotpoy, köp takıp körörgö çıgatan. II.5/61 Kuldarı attı suu caradında armakçılap salala, boylorınıñ işterine

bargıladı, kem talkan bazarga, kem köçö sogıp, tere ujab, ödük-ton köktöögö.
II.5/62

Keneteyiñ kaydañ da boro kuşkaş uçup kelele, attıñ eki kulak tözine
otırala, çokıy berdi. II.5/63 Kuşkaş çokıgan ceri öñzirek cer boldı. II.5/64 At bajın
bulgap, kayralap, boro kuşkaşañ ayrılıp bolboyt. II.5/65

Kanattıy alıp cürgen kara adı öştüdeñ ayrılıp bolboy turganın Baybarak
ugala, cılı aylıñañ çıgıp, köp şüübey, sadagın alıp, adıp iydi. II.5/66 Boro kuşkaş
kemi cok talbıp uçtı, süügen adı kıymık cok cada berdi. II.5/67 Baybarak but teep
kıygırdı, cer üstünde kuşkaştardı cogoltsın dep. II.5/68

Baybaraktıñ üyü öböğönineñ açap boldı. II.5/69 Kaynatkan kandı ciirge
sürekey süüyten. II.5/70 Ölgön attı körölö, könökkö agızarga, içeelerin alarga
sagıjı eñdelgendiy cügürdi. II.5/71 Boro kuşkaş cana bolıp, baydıñ üyiniñ bajına
konıp, çokıy berdi. II.5/72

- Kandıy kargıštu kuş edi? Baalu börkümdi cırtıp, töñmögimdi oyton
turu? – dep, baydıñ üyi kıygırdı. II.5/73

Baybarak boro kuşkaştı tanıyla, aayı- bajı cok süündi. II.5/74 “Tenek
kuşkaş ölüm surayt” – dep şüünele, caazınañ cebeni bojottı. II.5/75 Cebe keyde
sıgırıp, baydıñ üyiniñ bajın kuzuk kabıgızına bodaygondıy cara tıydı, boro kuşkaş
temdek cok uça berdi. II.5/76

Baybarak bay kıygen tonın cırttıp çaçtı, cerge cadıp, ıylay berdi. II.5/77
Boro kuşkaş baydıñ curtına oyto uçup kelele, Baybaraktıñ sırtına oturala, eki carın
ortozınañ çokıp, kurç iydeniy tırmaktarıla tırmay berdi. II.5/78

Baybarak, açu- koron kıygırıp, cerge cadıp, ańdandıç Boro kuşkaştı bılça
argazı cok boldı, kollo do ceder argazı cok boldı. II.5/79 Boro kuşkaş köksin oyo
çokıyyla, cüregine ceder dep sanaadañ Baybarak bastıra kuldarı la calçıları cuulzın
dep kıygırdı. II.5/80 Kuldarı cügürüp kelele, bay aldına çöödöy tüştiler. II.5/81

- Almaztıy kurç sarı saptu bıçağım beriger. II.5/82 Bu şokçıl şilemirdi
öltüredim- dep, Baybarak cakardı. II.5/83

Calçıları cakıltanı büdürüp, almaztıy kurç bıçağın berdiler. II.5/84
Baybarak oñ kolına bıçaqtı alıp, boro kuşkaşka talaydı. II.5/85 Bu öydö boro
kuşkaş sol canına sekirdi. II.5/86

- Emdi men kıyalta cokoñ öştüüm bazarım! – dep, Baybarak kıygırala,
köstöriniñ odı calt edele, bar küçile bıçakla saydı. II.5/87

Omok boro kuşkaş keyde boldı, Baybarak ontop, cerde cattı. II.5/88 Kara
kanı suuga tüney aga berdi. II.5/89

Kersü boro kuşkaş süünçilü çıyıktap, odordı köstöp uçup kelip, baydñ
koylorın Kodurlu öböngö aydap keldi. II.5/90

- Meniñ antığışkan nacım, bu koylor sege- boro kuşkaş ayttı. II.5/91 –
Emdi çañkır Altay üstünde Baybarak bay cok. II.5/92 Bu koylordıñ eezi- sen! Koy
südin saap iç, edin ci, terezin kargan emegeniñe cañı ton köktöt. II.5/93 Carkındu
künniñ aldında uzakka ırıstu curta! II.5/94

Kargan Kodurlu ayttı: II.5/95

- Ölörgö turgan boyımdı sen tırgistiñ! II.5/96 Köksimniñ öçkön odın sen
kamıstıñ, erke meniñ kuşkajım! II.5/97 Kanayda sege bıyan edeyin? II.5/98 Meniñ
aylımniñ tünüginde uya tartıp, menile kojo curta cakşı kuşkajak! II.5/99

Boro kuşkaş Kodurlınıñ aytkanıça anayla etti. II.5/100 Boro kuşkaş köp
baldar azırap, öböğön lö emegenle kojo ölgönçö kojo curtadı. II.5/101 Onıñ
baldarınıñ baldarı onıñ beri üyedeñ üyege curt canında uya tartıp, ulustarla
nacılajat. II.5/102

II.6. Totl- Ala Kuşkaçak

Birzinde ösküs emegenek catkan bolgon. II.6/1 Onıñ kara-cañıs uuli
bolgon. II.6/2 Ol uulçak küñüñle sayın agünderge tuzak salgan. II.6/3 Onıñ
tuzaktarına deze küñüñle sayın totl-ala kuşkaçak kaap turatan. II.6/4 Ol onıñ
kuşkaştarın kaanıñ uuldardı alıp barıp cürgender. II.6/5 Ol uulçak enezine ayttı:
II.6/6

-Ene, men kaanga barı kuşkaçaktarımdı suraydım. II.6/7

Enezi aytty: II.6/8

-Kaan bajiñdı kezip iyer-dep. II.6/9

Ondıy da bolzo, uulçak bardı. II.6/10 Barala, kannañ suradı. II.6/11

-Seniñ uuldariñ meniñ kuşkaçaktarımdı akel cat, sen ol meniñ kuşkaçaktarımdı berdir-dep. II.6/12

Kaan aytty: II.6/13

-Kuşkaçaktarıñ bala kuşkaçaktar bolor bo? – dep. II.6/14

Uulçak aytty: II.6/15

-Bala da bolzo boldı ne. II.6/16 Oñ kanadın caya tutkanda odu- üyge, cabuga cedeten- dep. II.6/17

Kaan aytty: II.6/18

Üyiçeğiñ küçü, üyiçek bolor bo? II.6/19

Uulçak aytty: II.6/20

-Küçü de bolzo, boldı ne. II.6/21 Oodıp iygende, odıs atka cük boloton-dep. II.6/22

Kaan aytty: II.6/23

-Adıçaktarıñ tay adıçaktar bolor bo? II.6/24

-Uulçak aytty: II.6/25

-Tay da bolzo, boldı ne. II.6/26 Toñdoktigon koyondı söktürterge berbey, cedeten. II.6/27

Kaan aytty: II.6/28

-Koyonogiñ bala koyonok bolor bo? II.6/29

Uulçak aytty: II.6/30

Bala da bolzo, boldı ne. II.6/31 Bala da koyonok bolzo, tas kaannıñ bajına tagayaa cedeten. II.6/32

Ol onoydo aydarda, kaan bajın tudınıp iyer bolzo, bajı tas bolıp kalgan. II.6/33 Kaan ononı uyalğanına, kanıgın turup, uulçağaştı sogorgo sanandı. II.6/34 Uulçağaş soktırarga berbey, totl-ala kuşkaçak bolıp alala, uçıp çıga berdi. II.6/35 Ol onoyıp uçıp barala, tabılgınıñ bajına kondı. II.6/36

Ononı turup uçarda, tabılgı buttarınıñ etterin soyo tartıp alıp kaldı. II.6/37 Totl- ala kuşkaçak tabılgıdañ suradı: II.6/38

-Budımnıñ etterin ber- dep. II.6/39

Tabılgı berbedi. II.6/40 Totl- ala kuş ayttı: II.6/41

-Aja tokto, men seni koylorgo kopto(n) köröyin- dep aydala, koylorgo barıp ayttı: II.6/42

-Koylor, koylor, tabılgılardıñ bürün barıp odıra çaynap iyezer. II.6/43

Koylor ayttılar: II.6/44

-Tabılgınıñ katu bürün çaynaardañ, kırdañ kaaktu tatu ölöñin cip tügespey cadık. II.6/45

Onı ugala, totl-ala kuş ayttı: II.6/46

-Aja, toktogor, men slerdi börülerge barıp koptop köröyin- dep aydala, börülerge barıp ayttı: II.6/47

-Börüler, börüler, ol kırdağı koylordı barıp cip iyezer. II.6/48

Börüler ayttılar: II.6/49

-Kırdağı koylordı bedrep, cuup ciirdeñ, kaannıñ kaazılı beelerin cip tügespey cadık. II.6/50

Onı ugala, totl- ala kuş ayttı: II.6/51

-Aja toktogor, men slerdi kaanniñ uuldarına barıp aydıp köröyin- dep aydala, kaanniñ uuldarına barıp ayttı: II.6/52

-Uuldar, uuldar, slerdiñ kaazılı beelerigerdi börüler üze cıp braat. II.6/53
Barıp olordı kaçırırar. II.6/54

Uuldar ayttılar: II.6/55

-Börüler barıp kaçırıp cürerdeñ, boyıbıstıñ ajıktarıbıstı adıjarga bojoboy cadık. II.6/56

Onı ugala, totl- ala kuş ayttı: II.6/57

-Aja, toktogor, men slerdi kaanga barıp aydıp köröyin- dep aydala, kaanga barıp ayttı: II.6/58

-Kaan, kaan seniñ kaazılı beeleriñdi börüler üze cıp braat. II.6/59 Onı körölö, uuldarıña aytkam, “barıp kaçırırar” dep. II.6/60 Uuldarıñ ayttılar: II.6/61
Börüler kaçırıp cürerdeñ, boyıbıstıñ, ajıktarıbıstı adıjıp bojoboy cadık” - dep. II.6/62 Sen olordı aytsañ, barıp kaçırzındar. II.6/63

Ugala kaan ayttı: II.6/64

-Uuldarımdı aydıp cürerdeñ, boyımnıñ kaazımdı da ködürıp bolboy cadım. II.6/65

Onı ugala, totl-ala kuş ayttı: II.6/66

- Aja, tokto, men seniñ kaaziñdi çıçkandarga aydıp, sordırıp iyeyin- dep aydala, çıçkandarga barıp ayttı: II.6/67

-Çıçkandar, çıçkandar, barıp kaanniñ kaazızın sorıp iyzege. II.6/68

Çıçkandar ayttılar: II.6/69

-Kaanniñ kaazızın sorordoñ, kaattardıñ kaymak- sarcuzın cıp tügespey cadırıbıs. II.6/70

Onı ugala, ayttı: II.6/71

-Aja, toktogor, men slerdi kaatarga barıp koptop köröyin- dep aydala, kaatarga barıp ayttı: II.6/72

-Kaatar, kaatar, slerdiñ kaymak- sarcugardı çıçkandar üze cip braat, olordı barıp kaçırzaar. II.6/73

Kaatar ayttılar: II.6/74

-Çıçkandar barıp kaçırıp cürerdeñ, baaldarısıñ çuularında kurgadarga bojoboy cadıbıs. II.6/75

Onı ukkan totl-ala kuş salkın eezi Sarı-Kaatka bardı. II.6/76 Barala, ayttı: II.6/77

-Salkın eezi Sarı-Kaat, salkın çıgarıp, ol kaattardıñ baaldarınıñ çuuların kurgadıp berzeñ- dep. II.6/78

Salkın eezi Sarı- Kaat caagına toltıra celdi tartınıp alğan oturdı. II.6/79 Onıñ surağına unçıkpadı. II.6/80 Onıñ ondıyın totl- ala kuş körölö, alıp alala, barıp caagın teen kadap iyerde, - uh! – la degen salkın çıkkan. II.6/81 Ol salkın çıgarda, kaattardıñ baaldarınıñ çuuları kurgay berdi. II.6/82 Kaattar barıp, çıçkandardı kaçırdı. II.6/83 Çıçkandar barıp, kaanıñ kaazızın sordılar. II.6/84 Kaan turup uuldarına adılıp, uuldarın börüler kaçırarga cıradı. II.6/85 Uuldarı barıp, börülerdi cıradı. II.6/86 Börüler barıp, koylordı cidiler. II.6/87 Koylor kaçıp barıp, tabılğınıñ ortozına kirip, tabılğınıñ bürlerin üze çaynap cip iddiler. II.6/88

Onıñ kiynineñ totl- ala kuş kaanga oyto uçup barala, katap ösküs uul bololo, öçün alıp canıp bardı. II.6/89

III. Kuulgazın Çörçöktör

III.1. Kayçı- Mergen

Mıñañ ozo ozo öylördö, ta kağı kirede bolgon bolbogoy, udagan la öy bolor. III.1/1 Altayda Kayçı- Mergen dep kiji curtagan. III.1/2 Ol boyı da kayçı kiji bolgon emtir. III.1/3 Ce bir katap ol adın tujap iygen. III.1/4 Adın körörgö, adın bedirep bargan. III.1/5 Adı cok, bargan la. III.1/6 “Bu kandıy ıraak bargan” – dep, kobılar keçip bargan. III.1/7 İzü de kün bolgon. III.1/8 Körzö: ört küyün catkan aayı cok. III.1/9 Ol ögöön örtti öçürip sal la bertir. III.1/10 “Ce bu ar-

bütken küygençe, men mını arıgança öçüredim”- dep. III.1/11 (Ce baza kileñikey kiji emtir ol.) III.1/12 Öçürip catkança, baza bir cıraanıñ ortozi, kobınıñ içi aayı çok küyüp turgan. III.1/13 Körzö: bir kara cılan çaçılıp catkan anda. III.1/14 “Akır, bu cılan da bolzo, cılanıñ balazın, men de baldar azıragam, bu mını argadaza, kaydar?” – dep, uzun budaktı alala, ol ogo onıñ canına cıldırarda, cılan ogoorolo bertir. III.1/15 Araay tura alala, ört çok, ot çok cerge aparıp salgan. III.1/16 Cılan onıñ arı ölöñ ortozi döön cüre bergen. III.1/17

Ört öçkön, ögöön adın barıp akelgen, aylına ekelgen. III.1/18 Baza bir kün ertezinde, ta kaji kiredede bolbogoy, adın tujap iygen. III.1/19 Konolo, ol adına barıptır. III.1/20 Braatsa, ol lo cerde cılan körüngen, baya la kara cılan. III.1/21 Ol kijideñ ayrılbas cılan, adına bargan kajo. III.1/22 Işkarıp la turar, aylan la turar. III.1/23 Ce ol onı sokkon do çok, adın tudup algan. III.1/24 Bayağı cılan aylı döön kijini bojotpos, aylanıp la turar. III.1/25 Ol cılandı eeçip bassa, cürüp oturur, ce toktoy lo berze, aylan turar. III.1/26 “Ce, kanaydar? Mını eeçip körzö, kaydar?” dep, baskan la baskan. III.1/27 Iraak la bargan. III.1/28

Kança tuular aşkan. III.1/29 A bula burulatan deze, baza la toktotpos, baza aylanıp turar, baza la ışkır turar. III.1/30 A bu kijige çurap kelip, çağıp iyten bolbozın dep, baza la eeçip baskan la baskan, ıraak la bargan. III.1/31 Bir caan kaya taştı korumdarga kelgen. III.1/32 Korumdarga kelerde, ogo cılandar kojılğan. III.1/33 Ce bu mınañ arı ol lo cılandı eeçip barıp cat. III.1/34 A tuura barayın deze, bastıra aylandıra cılandar. III.1/35 “ Bu olcogo kirdim be, kanayttım?” – dep, ögöön kaykap barıp cat. III.1/36 Ce arga çokto, ol adına minip algan emtir. III.1/37 Ol taştı ödüp, kaya taştıñ aldına kelerde, andıy tereñ kuy taş oşkoş. III.1/38 Ol döön bayağı kara cılan şılırt la edip kirgen, a mında cılandar onı karuuldap turgan. III.1/39 Körzö: onıñ caan cılandar çıkkın, birüzi ak baştu, birüzi altın baştu. III.1/40 Eki cılan oozın açıp turar, añañdap turar. III.1/41 Ol kiji baza olorlo kuuçındajıp, boyınıñ tilile baza alkış söstör aydıp, bajırıp, mürgüp cılandarga: III.1/42

- Cerdiñ celbizi, örökön, slerde bir de caman etpegen edim, balagardı örttöñ ayrıgam edim. III.1/43 Mege kinçek sananıp turgar ba? – dep, cılanga bajırıp. III.1/44

Onoyıp turala, ol cılan oozın açıp turarda, baya Kayçı- Mergen oozın açıp, estep iyer küünü kelgen. III.1/45 Estep iyerde, ol cılannañ bolçok cımırta çaçılala,

baya kijiniñ oozına kire bergen, boyı da bilbey kalğan. III.1/46 Oyto tükürüp bolbogon. III.1/47 Çilekeyle kojo kayılıp, arı kecirin döön uça bergen. III.1/48 Ce kenetiyn Kayçı- Mergen kuçıyaktar, kuştar da kuuçındaşkanın aaylap tura bergen. III.1/49 “Bu cılanıñ balazın örttöñ ayırğan kiji” – dejip, üze le neme cart kuuçındap turğanın bile bergen. III.1/50

Ol cılan aytkan: III.1/51

- Sen bistiñ balabıstı ayırğañ örttöñ, cetkerdeñ. III.1/52 Cakşı sağıştı kiji emtiriñ. III.1/53 Ce men senle kuuçındajarga, sen biske cakşı etken uçun bastıra tındunıñ tilin biler bolorıñ. III.1/54 Tınar-tınduga mindiy neme ettim, cılanıñ balazın örttöñ ayırdım, mınayıp til bildim, öskö ne- nemeniñ tilin bilip turum dep, kayda da tınar- tındu nemege kuuçındaba- degen. III.1/55 – Kuuçındazañ, koomoy bolor. III.1/56

Ce kündü- küree, ol cılandarıñ kündüzi tıñ. III.1/57 Cılandar onçozi ogo kileñkey, onçozi tilin oñdop turğan. III.1/58 Olor ercine bergen. III.1/59 Bu ercineni sugup salzın, kemge de körgüspezin dep cakıgan, emegenine de körgüspezin degen. III.1/60

Ce emdi candı. III.1/61 Canıp oturza, bastıra tındular kuuçındajar, sañıskandar da kuuçındajıp cat: kaydan cem tabatanın, kayda añdaytanın kayda tındu ölgön, üzele. III.1/62 Ce ol örökön onoyıp turup, aylına cediptir. III.1/63 Aylına cetken, emeeni çegen askan, aarçı kurgadat. III.1/64 Cobogon- eşteren, ögöñni añ da atpagan, elik te atpagan. III.1/65 Bastıra tındunıñ tilin bilip, açu koron, onı kanayda adar, üze kuuçındajıp turganda?! III.1/66

Onoydo aylına kelele, ajanıp alala, amırap- uyuktap catkan. III.1/67 Emeeni tışkarı aarçı kurgadıp turğan. III.1/68 Kuçıyaktar tışkarı, bu ürençiler-eşter kelip, aarçını çaçkıláp, cip, kezigi çaçıp iyerde, kezigi aydıp turğan: III.1/69

- Çaçpazañ, bis küñüñ cip turarıs, çaçkañ soktırtarıñ, onoñ caybas, bistiñ calkır- dep. III.1/70

Ögöñ cadala, katkırıp iygen. III.1/71 Emeeni çıgarı ugup iyele, arbangan: III.1/72

-Sen kayda, ne edirep, cañıskan cüülip, kuuçındap cadırñ? III.1/73 Kandıy emeeniñ sagıjıña kirdi, ne sagıjıñ kuulgan, cañıskan kuuçındanıp, katkırıp cadıñ? III.1/74 Sen ańdap- eştep emes, kuru kelip turgañ? III.1/75 Ol emegendep barıp turgan ne bu? – mınayda cotkondolo bergen emeeni. III.1/76

- Cok, cok, ańdap cürele, men anda attañ cıgılıp. III.1/77 Men andıy neme, cüzün- cüür elik atkanın, cañıskan la sananıp, katkırgan edim- dep. III.1/78

Ce cüzün-cüürlep cadıp, mekelep cadıp, emegenin cük araydañ toktodıp altır. III.1/79

Ce kança kongon bolbogoy. III.1/80 Emeeni çegen askan, emdi köktönip oturgan tışkarı. III.1/81 Ol süt kaynadala, ejikte turguzıp koygon. III.1/82 Körzö: çıçkan emegen- öböğön kazannıñ kırın ebire mañtap, cügürgilep, kuuçındajıp turgan: III.1/83

-Ce bu kaymaktıñ tatuzın, kandıy cara-a-aş, ten mızıldap cat, surkurap cat. III.1/84 Emdi mınañ kanayda ciir. III.1/85 Bu döön kiji tüjer kerek. III.1/86 Taykılza cañıs la ol döön “şuu-u!” edip kalarnıñ ne, ölgöniñ le ol. III.1/87

Tort katkızın albadan la katkırbay catkan ne. III.1/87 Ukpayın deze, kulakka ugulıp turgan da. III.1/88 Aydarda, aydıp turu: III.1/89

- Ce, mınañ içip alaak. III.1/90

- Kanay içerge turuñ? Ol döön taykılar ne- dep. III.1/91

Aydarda, emegeni aydıptır: III.1/92

- Ce, men seniñ kuyrugıñnañ tištenip alayın, sen içseñ. III.1/93

- A sen meni ıçkınıp iyzeñ. III.1/94

- A men bir de ıçkınbazım, albadanıp tudarım la- dep. III.1/95

- Cok, sen ozo içip al, üy kiji, baldar azırıp turgan kiji, oyndo men içeyin. III.1/96

Ayarda, emegeniniñ kuyrugıñañ tištenip alğan, kazannıñ kırında oturıp alğan. III.1/97 Emeeni içip içip alala: III.1/98

- Ce, men toyıp aldım. III.1/99 Men emdi toyıp alğan, bayla, çıdalım ceder bolboy. III.1/100 Seniñ kuyrugıñañ tudup alala, oturayın. III.1/101

Cöptöşkön ekü. III.1/102

- Ce, men içeyin- dep, ögöönı kazan döön kirgen le. III.1/103

Kuyrugıñañ tištenip alıp, baza çırmayıp- çırmayıp la turgan, ıçkınıp iy kalğan. III.1/104 Şuulay la bergem. III.1/105 Çıçkannıñ emeeni kazandı aylandıra mañtap- mañtap, ıylap- ıylap: III.1/106

- Kaytan ejim, baldarım ösküs artkan, ne bolorım. III.1/107 Emdi baldarlu kijidi, meni ösközi körbös, baldarım şıralaar, ne bolgoyım ne, kудay da kудay- dep, kalaktap la bergem, ıylap la bergem. III.1/108– Kayran la ögöönim, emdi de caş, emdi de cürer edi. III.1/109 Ne bolor, emdi baldardı men kanayda cañıskan çıdadarım? – dep, ıylap-ıylap, cügürgen le cügürgen. III.1/110

Onoñ turala, kazannıñ kırınañ cer döön añtarılarda, ögöön tura cügürele, tıñ katkırıp iy kalğan, tıñ cıgıla bererde. III.1/111 Emeeni kelgen le, sabuurdı alğan, sabaş. III.1/112

- Sen meni öçön- çenep turuñ, cakşı kadıt tapkañ, sen meni cüzün- cüürlep, camandap, cakşı katıñ sagıjıña kirerde, ırañ kuulğan. III.1/113

Cüzün- cüür aytkılaş, tırmaş, tüküriş- ten ne le bolgon. III.1/114 Ce kудay, mımı kanaydar! III.1/115 Tort çıdajar arga cok. III.1/116 Kança künge edeten işti edip te albaan, amır da cok, oñdu kursak içine de tüşmes. III.1/116 Emeenniñ aytkılaş küñüñ le tıñtıy bergem. III.1/117 Ce calmıp turup aytkan: III.1/118

- Ce, men neme bolboyton, ölotön emtirim. III.1/118 Öçöbödim de. III.1/119 Kança cıl catkan bala- barka azırap. III.1/120 Arga cok mindiy neme bolgon. III.1/121 Cılanıñ balazı otko tüşken onı ayırğam. III.1/122 Onoñ cılandarına eeçidip apargan. III.1/123 Mindiy ercine ciyle, olordıñ tilin biler bolgom. III.1/124 Çıçkan kalaktagan, ol aldında ol kuçıyaktar, ol ürençiler aarçı çaçkan, olorgo katkırgan edim. III.1/125 Çıçkan sütke tüşken. III.1/126 Ce, ol

süttüñ kaymagın alala kör, anda çıçkan bar- dep, onoyıp cadıp, aktanıp, kinçekteñ ayrılğan. III.1/127 – Ce, emdi ne bolor, onı kuday boyı bilzin. III.1/128

Kondoy erten- tura oygonıp keler bolzo, ayıldıñ içi bastıra cılan. III.1/129
Karaçılar, tünükteñ beyin bastıra cılandar. III.1/130 Bu ne bolgon? III.1/131
Anayıp turala, “kürs” etken, ejik açılğan, caan cılan kelgen, ak baştu. III.1/132 Ce ol caan cılan: III.1/133

- Sen bistiñ cöpti bustıñ, sen ne boldıñ, neniñ uçun ayttıñ? III.1/134

Ce ol aytkan: III.1/135

- Kalak, örökön, mındıy neme boldı: arakı dep aş içtim, emeenim askan. III.1/136
İçtim aayı çok, bilinbey kaltırım. III.1/137 Ce, men burulu. III.1/138
Aytkan sözime turbagam. III.1/139 Mınayıp emegenime aydıp iyip kaltırım. III.1/140
Mındıy kerek boldı. III.1/141

- Aydarıda, sen önötiyin aytkan emes, arakı içkeñ be? – oyta araay emeş cobojıp aydat: III.1/142

- Akır, sler mınañ çıgaar- dep, cılandardı. III.1/143

- Cılandar onıñ çıkkın. Üy kijide sağış ta çok, neme de aytpay cat. III.1/144

- Ce sen korkıba. III.1/145

Ce bu la öydö ol üy kiji cılanıñ çilekeyi tiyerde, olordıñ tilin bile bergen. III.1/146
Onıñ arı kuuçındı ugup, boyınıñ castırazın ol emeş baza aytkan. III.1/147

- Akır- cılanıñ caanı aydıptır, - sen andıy bolzo, açu-koronnoñ aayı çok kiji bilinbey kalatan bolzo, sen biske onı cuup koy. III.1/148
Bis cuularıs. III.1/149
Men kara- kulanı aybılap alarım, bis içip körök. III.1/150
Ogo çın kiji cüületen bolzo, sen tındu artarıñ. III.1/151
Aytkan sösti sen büdürbey, önötiyin buskan bolzoñ, ce cürüm çok bolor sende- dep. III.1/152

- Aydarıda, ce cöp. III.1/153
Men arakını cuuyın bir ayga. III.1/154
Bir aydañ keleer. III.1/155
Ce bar- çok argamla cuup körör, aydarı çok açu aş.

III.1/156 Aytpastı ayttırıp koyor, kinçekke de kirgenim bu. III.1/157 Bu aştı içpeen bolzom, açu- korondı, men bastıra tındulardıñ tilin biler bolup kalgam, süreen cakşı bolor edi. III.1/158

- Ce, andıy bolzın. III.1/159 Arakı cuu, bir aydañ keleris. III.1/160 Menile kojo kara-kula keler, ańdarıñ caanın baza aydıp alarım- dep. III.1/161 – Kandıy andıy arakı dep aş bolgonı ol? – dep. III.1/162

Ce, cüre bergen. III.1/163 Arakımı cuugan, emeeni arakı askan. III.1/164 Boyı arakı temdegen. III.1/165 Kańça tayga ajıp, kańça albatı, cerdi coruktap, bir ayga arakı cuugan, toskuurlardañ cazagan. III.1/166 Ay bajı bolordo, keleten küni cetken, aydıp koygon: “Aydıñ kızıl eskide cuularıs” – dep. III.1/167

Aydarda, aydıñ kızıl eskide ozo bastıra la toskuurlarga uruptır arakılardı, korondordı, aracannıñ koroconın. III.1/168 (Aracannıñ koroconı degeni bayla, ötküre açu aş oşkoş ol, arakıdañ askan arakı.) III.1/169 Kelgilegen. III.1/170

-Kaçıgar, sler aylıgarda bolbogor- dep aytkan. III.1/171

Ce bu öydö üze beleteyle, emegen- öbögön öskö cerge bartır, baldarın algança, kaçkan onof. III.1/172 Cılandar kelgen, arakınıñ cıdın algan, içkilegen. III.1/173

A ol ögöön, bu canında tıt bolgon, ogo çıgıp alıp körör bolzo, cılandar ezirgen, soguşkan, boy- boyun ölüşken. III.1/174 Kara- kula baza içken, kańçazın tepsegen, üze tartkan. III.1/175 Aayı cok kinçek, tabış. III.1/176

Ce ondo ertezinde eki-üç künge kezigi ölgöni de bar, tirüzi de bar, şırkaluzı da bar, algırıp- kıygırıp üç kün ötkön. III.1/177 Kiyinde emdejip, arakı çıkkın. III.1/178 Anañ:

- Ce, sen kayda? Kel! – dep, cılandardıñ caanı kıygırğan. III.1/179

Ol kelgen: III.1/180

- Ce seniñ bilinbey kalğanıñ çın emtir. III.1/181 Bu meniñ kamık albatım kırıldı, aayı cok soguş ta, ölüm de boldı, koromcı da boldı. III.1/182 Bu ańdardıñ caanı kara- kula da bistiñ kalıktı kırdı. III.1/183 Ce bu kara- kula ezirip turgan

korkiştu añ emtir. III.1/184 Ce bu camanımdı taştayın. III.1/185 Ce emdi kaçan da tındulardıñ tilin bilbes boloriñ- dep. III.1/186

Onoñ beri kiji tındulardıñ tilin bilbes bolup kalgan diyt. III.1/187

III.2. Ak Sağış la Kara Sağış

Ak- Sağış la Kara- Sağış dep eki karındaş bolgon. III. 2/1 Olordo ak uy, kara uy, kara at, ak iyt le kara iyt bolgon. III. 2/2 Olor oturala, onı üleşken. III. 2/3 Ak- Sağış ok maldı algan, Kara- Sağış deze kara maldı algan. III. 2/4

Olor atangılagan. III. 2/5 Ol cortıp baratkança, Kara- Sağış aytkan: III. 2/6

-Ak- Sağış, ol ak uydı soyıp ciik. III. 2/7 Biske kara da uy ceder. III. 2/8

Ak uydı sogıp cigender. III.2/9Emdi cortıp oturala, Kara- Sağış baza la ayttı: III. 2/10

-Ak- Sağış ol ak attı soyıp cik. III. 2/11 Biske kara da at ceder. III.2/12 Ak attı soyıp, cip aldılar. III. 2/13

Emdi ak iyti bıjırıp ciir deşken. III. 2/14 Kara- Sağış baza la Ak- Sağıštañ surap algan. III. 2/16 Bıjırıp, cip aldılar. III. 2/17

Bir kün erten- tura Ak- Sağış turup kelze, Kara- Sağış cok, kara uydı, kara attı, kara iyti algança, cüre bergen. III. 2/18

Ak- Sağış onoñ bargan la bargan. III. 2/19 Sarı- sarı taldarlu aralga la capaşka tuştagan. III. 2/20 Arıyla, ogo konor dep şüüngen. III. 2/21

Konıp catkajın, kün ajıp bararda, tülkü kirgen: III. 2/22

-Arka cerdiñ çıçkandarın tudup ciir dep turup, kün aşkanın bilbey kaldım, a-a,- degen. III. 2/23 Cadıp uyuktay berdi. III. 2/24

Kızıl eñir kirip turarda, koyon cetken: III. 2/25

-Araldıñ sagalagın cip turup, eñir kirgenin bilbey kaldım- deyle, cadıp, uyuktay bergen. III. 2/26

Tün koyılıp kirip turarda, ayu cetken: III. 2/27

-Kara möştiñ kuzugin tujüp turup, tün kirgenin bilbey kaldım- degen. III. 2/28

Karanguy tün tekşi kilerde, börü- külük cetken: III. 2/29

-Karatı- Kaanniñ ak malı suudañ kırılıp catkan. III. 2/30 Onıñ edin cip turup, tün koyılğanın bilbey kaldım- deyle, cada tüşken. III. 2/31

Onoñ koyon turala, sıpıldagan: III. 2/32

-Akır, aldına adam- enem aydatan edi: cerdi kaza- kaza kelgeñde, cakşı toñmok suu çıgatan- dep. III. 2/33

Börü aytkan: III. 2/34

-Sen andıy neme kuuçındaba, kiji toyo et alarga- dep, bayagı koyondı adılğan. III. 2/35

Ak- Sağış cadala, onı onçozıp cazap ugup, şüüp aldı. III. 2/36

Tañ atkan. III. 2/37 Onço añdar tarap-tapkan, oyto boylorınıñ kursagina çıkkan. III. 2/38

Ak- Sağış arayınañ öñölöp turup, capaštañ çıkkan, añdar cüre bererde, Karatı- Kaanniñ ceri- curtın köstöp baskan. III. 2/39

(Kaan cerine) kirip kelgecin, çındap ta, ak malı, albatı-conı suudañ torolop kırılıp catkan boltır. III. 2/40

Karatı-Kaanniñ kaalgagu ejigin kayra açıp, kirip bart: III. 2/41

-Oy, örökön, men slerge suu taap bereyin. III. 2/42 Sler mege neni berereer? – dep ayttı. III. 2/43

Karatı-Kaan kaykap körölö, karsıldada katkırdı: III. 2/44

-Bu mindiy coktu terbezen mege suunı kaydañ taap bereteñ? III. 2/45 Onoñ öçögön keptü ayttı: III. 2/46

-Ak malımnıñ talortozın bererim, azıragan baldarımnıñ kiçüzin bererim- dedi. III. 2/47

Abakayın kışırالا, alama- şikirle Ak- Sağıştı toyo azıradı. III. 2/48 Ak- Sağış aştagan kursağı toyolo, alkı boyı amırayla, Karatı- Kaannıñ ejigineñ çıktı. III. 2/49 Kara cerdi kazala, kara- toñmok suu çıgardı, suuzagan ak-maldı, torologon albatı- conı – onçozın suula toydırdı. III. 2/50

Kalaptu bütken Karatı- Kaan kaya körüp ıylayt, beri körüp katkırat. III. 2/51 Aytkan sös- atkan ok. III. 2/52 Carım cöjözın berdi. III. 2/53 Kımıs dep kiçinek kızın berdi. III. 2/54 Ak- Sağış cerdiñ cakşızın taldap algan, malın aydalıp, algan ejin alıp bardı. III. 2/55

Eñke-toñko curtap, alın edegine bala bazıp, kiyin edegine mal bazıp curtap catkajın, Kara- Sağış karındajı mında cedip kelgen turdı. III. 2/56 Karındajımnıñ bayıganın mında kelip kördi. III. 2/57 Mekeli tilile meke taştap, baza la suradı. III. 2/58

-Ak-Sağış, karındajım, sen kaydañ mınay bayıdıñ? III. 2/59

Ak- Sağış tıñ da köp sananbay, araldağı sarı- sarı tal la capaştı aydıp berdi. III. 2/60 “Ogo lo cat, anda bayırın” – dedi. III. 2/61

Arıgan cobogon Kara-Sağış ceeken aralga cedip barza, çındap ta sarı- sarı taldıñ arazında capaş turdı. III. II/62 Kara- Sağış irgeege cadıp amıray berdi. III. 2/63

Catkajın, kün kırdañ ajıp oturarda, capaşka kızıl tülkü kirip keldi: III. 2/64

-Arka cerdiñ çıçkanın cip, kün kırdañ aşkanın bilbey kaldım, a-a, - dedi. III. 2/65

Kızıl eñir kirip oturarda, ak koyon kirip keldi: III. 2/66

-Ceeken araldañ sagalagın cuup, tün kirgenin bilbey kaltırım- dedi. III. 2/67

Bürünkiy eñir kir turarda, ayu- örökön kire kondı: III. 2/68

-Kara ağaştıñ kuzugın terip, karañuy kirgenin bilbey kalırım- deyle, cada tñjüp, uyuktay berdi. III. 2/69

Eñir tün ödö tüşti, kök börü cede kondı. III. 2/70 Kelgen kuuçın mindiy boldı: III. 2/71

-Ba- taazına, barıp, Karatı- Kaannıñ malı suuga toytır. III. 2/72 Kara aygırı mañdayıma tepti. III. 2/73 Onıla sogıjıp turup, eñir-tün ötköñin bilbey kalırım. III. 2/74

Onı ukkan Kara- Sağış çıdajıp bolbodı. III. 2/75 Karsıldada katkırıp iyerde, kök börü cinin cara tarttı. III. 2/76

IV. Tapkır Çörçöktör

IV.1. San- Aru

Ozogıda Altaydıñ içinde caan suudıñ canında, caan tuudıñ cakazında üç karındaş añçılar San- Aru sıynıla curtap cadıp turgandar. IV.1/1 Olor oynoyto curtarlarda, onçolorı üç karındaştar caraş bñdñştñ, kersñ, aduçı maktulu añçılar bolgondor. IV.1/2 Olor onoyıp añdap cñrele, kiji alar deştiler. IV.1/3 Olor boyı-boylorına onçozi baylardıñ kıstarın caraş cñrgen bñdñşterile, caan maktulu, añdaaçılarıla baktırıp, olordı aldılar. IV.1/4

Aydarda, olordıñ alğan ñy kijileri kursak etirze, kursak edip bilbester. IV.1/5 Añnıñ terezin uujatsa, tere uujap bilbes bolgondor. IV.1/6 Aydarda, ol karındaştar kaçan añdap kelgende, añnıñ terelerin, etterin boylorınıñ sıynına San-Aruga bereten bolgondor. IV.1/7 San- Aru kiçñdeñ beri ne le kursak edip, kandıy da añnıñ terezin uujap, ñrenip kalgan bolgon. IV.1/8 San- Aru ondiy us ta agaları terelerdi, baza etterdi de artatpay, cakşı uujazın deñip, baza cakşı capsık kursak bñjırzın deñele, San- Aruga berip turatandar. IV.1/9 Ol ondiy caan işterdi San-Aruga berip turganına küyñijip, ceñeleri koptoştılar. IV.1/10 Ol olordıñ ondiy koptorı ol üç karındaştıñ ñy kijileriniñ törögñndörine uguldı. IV.1/11 Ondiy kerekterdi kelinderdiñ törögñndörin- baylar- ugala, kıstarın ñrettiler: “Sler ol San-Aru agalarına körñştirbes edip öörkñştireer”. IV.1/12 Kandıy cñzñn cñptör berdiler. IV.1/13 Kıstarı adalarınıñ söstörin, bay adalarınıñ kara sanaalu işterin ötkürdiler. IV.1/14

Birüzinde üç karındaştar aŝdap bargan kiyninde, canar öyi cuuktap kelerde, canıp kelerlerin karuuldadılar. IV.1/15 Canıp kleederlerde, birüzi körölö, ayılga kirip, ayttı: “Ce, kayda San- Aruı olcoloor kerek”- deştiler. IV.1/16 Ayıldıñ tör canında tört kayıñ turgan bolgon. IV.1/17 San- Arudıñ tört kecegezineñ tördö tört kayıñınıñ budagına tañıp iydiler. IV.1/18

Karındaştar canıp keldiler. IV.1/19 San- Aru utkıp çıkpadı. IV.1/20 Ulu karındaĵı üyineñ suradı: IV.1/21

-San- Aru kayda? Körinbey cat. IV.1/22

Üyi ayttı: IV.1/23

-Mında la cürgen: “Meni kijee berbey cazaar” – dep, çuguldap cürgen-dedi. IV.1/24

Ulu agazı koĵoŝdadı: IV.1/25

Kara torko tonımdı IV.1/26

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/27

Kara corgo adımdı IV.1/28

Kem mineten, San- Aru? IV.1/29

Kızıl torko tonımdı IV.1/30

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/31

Kızıl corgo adımdı IV.1/32

Kem mineten, San- Aru? IV.1/33

San-Aru karuuzın ayda koĵoŝdodı: IV.1/34

Tördö turgan tört kayıñ IV.1/35

Körö koyzoñ, agayım. IV.1/36

Töbömdögi tört çağa IV.1/37

Buulap koydı, agayım. IV.1/38

San- Aru kojoñın ugala, boyun körüp tappaydı. IV.1/39 Agazı: “Cok, bu San- Arudıñ aldındağı kojoñdori kulagıma ugul turgan bolor” – dep şüünele, boyınıñ kulagın bıçağın alala, kezip çaçıp iyele, ayılına kire berdi. IV.1/40

Onıñ kiynineñ orton karındağı boyınıñ üyineñ baza suradı: IV.1/41

-Bu bistiñ San- Aru kayda bargan? IV.1/42 Aldında kiji kelerde bolzo, attıñ eerin soyıp, attañ cükti çeçip bojoboyton edi- dep. IV.1/43

Üy kijizi ayttı: IV.1/44

-Mındala çuguldap cürgen, “meni kijee berbey cazaar” – dep. IV.1/45
Orton karındağı kojoñdodı: IV.1/46

Kara torko tonımdı IV.1/47

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/48

Kara corgo adımdı IV.1/49

Kem mineten San- Aru. IV.1/50

Kızıl torko tonımdı IV.1/51

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/52

Kızıl corgo adımdı IV.1/53

Kem mineten, San- Aru? IV.1/54

San- Aru agazınıñ kojoñın ugala, açulu ünle kojoñdodı: IV.1/55

Tördö turgan tört kayıñ IV.1/56

Körö koyzoñ, agayım IV.1/57

Töbömdögi tört çağa IV.1/58

Tañıp koydı, agayım. IV.1/59

Orton agazı San- Arudıñ kojoñın uktı. IV.1/60 Boyın körüp bolbosto, sanandı: “San- Arudıñ aldındağı kojoñı kulagıma kirgen turu” – deyle, bıçağın alala, boyınıñ kulagın kezip çaçala, aylına kire berdi. IV.1/61

Onıñ kiynineñ küçü karındağı üy kijizineñ baza suradı: IV.1/62

Bu bistiñ San- Aru kayda bargan? IV.1/63 Aldında kiji kelerle bolzo, attardıñ cükterdi bojudıp, attardıñ eerin sıyr turatan bolgon. IV.1/64 Bu bugün kayda bargan? – dep. IV.1/65

Üy kijizi ayttı: IV.1/66

-Mındala çuguldap cürgen, “meni kijee berbey cadaar” – dep. IV.1/67

Küçü agazı kojoñdodı: IV.1/68

Tatu emçektiñ südin IV.1/69

Birge enedeñ emgenis. IV.1/70

Taar karınıñ içinde IV.1/71

Birge cadıp öskönis. IV.1/72

Kijee bartan kıs seni IV.1/73

Kijee kem berbedi? IV.1/74

Curtka bartan çaş seni IV.1/75

Curtka seni kem berbeyt? IV.1/76

San- Aru küçü karındağı kojoñın ugala, karuuzın aydıp kojoñdodı: IV.1/77

Törtö turgan tört kayıñ IV.1/78

Körö koyzoñ, agayım. IV.1/79

Töbömdögi tört çağa IV.1/80

Tañıp koydı agayım. IV.1/81

Küçü karındaçı baza la San- Aru kojoñın uktı. IV.1/82 Boyın körüp bolbosto, San- Arudıñ aldındaçı kojoñı kulagıma kirgen turu deyle, bıçağın kınınañ alala, boyınıñ sıñar kulagın kezip çaçala, aylına kire berdi. IV.1/83 Kirele sanandı: “Bu tördö turgan tört kayıñ degen, akır, mını ıçıp körzö, kandıy emeş”deyle, ıçıp, kayıñdardı barıp körör bolzo, San- Aru tört kecegezineñ örö tartırıp, tañdır salgan, kayıñnıñ budagında ililip turgan turu. IV.1/84 Karındaştar San- Arudı budaktañ ayırıp alala, üy kijilerin cakardılar, baza onoyıp kılınbas edip. IV.1/85

Karındaştar baza añdap bardılar. IV.1/86 Üy kijileri baza la cöptöştiler. IV.1/87 Cöptöjölö, bozogon canınañ togus kulaş cer kazala, San- Arudı ol oro(g)o tujürele, üstüne togus çardıñ terezin caba edip cabala, üstüne tobrakla kömüp saldılar. IV.1/88

Karındaştar camp keldiler. IV.1/89 San-Aru baza utkup ıçıpadı. IV.1/90 Ulu karındaçı üyineñ suradı: IV.1/91

-Bu bistiñ San- Aru kayda bargan? Aldında kiji keler le bolzo, attardıñ cügün alıp, attardıñ eerin sıyırıp turatan. Bügün kayda bargan? – dep. IV.1/92

Üy kijizi ayttı: IV.1/93

-Mındala “meni kijee berbey cazaar” dep, uguldap cürgen. Kayda bardı bolbogoy? IV.1/94

Ulu akazı kojoñdodı: IV.1/95

Kara torko tonımdı IV.1/96

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/97

Kara corgo adımdı IV.1/98

Kem mineten, San- Aru? IV.1/99

Kızıl torko tonımdı IV.1/100

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/101

Kızıl corgo adımdı IV.1/102

Kem mineten, San- Aru? IV.1/103

San- Aru agazınıñ kojoñın ugala, karuun ayda kojoñdodı: IV.1/104

Ejik aldı caş karımdı IV.1/105

Körö koyzoñ, agayım. IV.1/106

Togus çardıñ terezin IV.1/107

Aça koyzoñ agayım. IV.1/108

Ulu agazı onı ugala, boyun körüp bolbosto: “San- Arudıñ aldındağı kojoñı kulagıma kirip kalgan turu” deyle, bıçağın kınnañ alala, boyınıñ kalgan kulagın kezele, ayılına kire berdi. IV.1/109

Onıñ kiyninde orton karındağı üyineñ baza suradı: IV.1/110

-Bu bistiñ San- Aru kayda bargan? Aldında kiji kelerle bolzo, attardıñ cükterin bojudıjıp attardıñ eerin sıyırıp turatan. Bu bugün kayda bargan? IV.1/111

Üy kijizi ayttı: IV.1/112

-Mındala cürgen çuguldanıp, ”meni kijee berbey cazaar”- dep. IV.1/113

Orton agazı kojoñdodı: IV.1/114

Kara torko tonımdı IV.1/115

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/116

Kara corgo adımdı IV.1/117

Kem mineten, San-Aru? IV.1/118

Kızıl torko tonımdı IV.1/119

Kem kiyeten, San- Aru? IV.1/120

Kızıl corgo adımdı IV.1/121

Kem mineten San- Aru? IV.1/122

San- Aru ugala, karuun ayda kojoñdodı: IV.1/123

Ejik aldı caş karımdı IV.1/124

Körö koyzoñ, agayım. IV.1/125

Togus çardıñ terezin IV.1/126

Aça koyzoñ, agayım. IV.1/127

Orton agazı kojoñın ugala, San- Arudıñ boyın körüp bolbosto: “Bu San- Arudıñ aldındağı kojoñdoru kulagıma kirip kalgan turu”- deyle, bıçagın kınnañ alala, kalgan kulagin kezele, ayılına kire berdi. IV.1/128

Onıñ kiyninde küçü karındağı üyineñ: IV.1/129

-Bu bistiñ San- Aru kayda bardı?- dep suradı. IV.1/130

Üy kijizi aytı: IV.1/131

-Mında çuguldap cürgen, “meni kijee berbey cazaar” – dep. Kiçü karındağı kojoñdodı: IV.1/132

Tattu emçektiñ südin IV.1/133

Birge tartıp öskönis IV.1/134

Taar karınıñ içinde IV.1/135

Birge cadıp öskönis. IV.1/136

Enebistiñ eki emçekterin IV.1/137

Birge tartıp emgenis, IV.1/138

Enebistiñ kardına IV.1/139

Birge cadıp öskönis. IV.1/140

Kijee bartan kıs seni IV.1/141

Kijee kem berbedi? IV.1/142

Curtka bartan çaş seni IV.1/143

Curtka seni kem berbedi? IV.1/144

San- Aru agazınañ kojoñın ugala, karuun ayda kojoñdodı: IV.1/145

Ejik aldı çaş karımdı IV.1/146

Körö koyzoñ, agayım, IV.1/147

Togus çardıñ terezin IV.1/148

Aça koyzoñ, agayım IV.1/149

Küçü agazı San- Arudıñ kojoñın ugala, sanandı: “San- Arudıñ aldındağı kojoñdoru kulagıma kirgen turu” – deyle, boyınıñ kalğan kulagın bıçağın kınnañ alala, kezip çaçıp iyele, ayılına kire berdi. IV.1/150 Ol ayılına kirele sanandı: “Bu San- Aru ejik aldı çaş karımdı körö koyzoñ, agayım, togus çardıñ terezin aça koyzoñ, agayım, degen. IV.1/151 Akır, mını çığıp körör”- deyle, temir tayagın tudunala, ejikteñ çıgala, cerdi kadap, San- Arudı bedrey berdi. IV.1/152 Temir tayak cerge boş kirdi. IV.1/153 Ol cerdi kürekle arlaarda, togus çardıñ terelerine cetti. IV.1/154 Togus çardıñ terelerin açıp iyerde, San- Aru sıynı oturganın taptı. IV.1/155

Karındaştar ondıy olcoonu körölö, üy kijilerin buruladılar: “Bu ne mindiy kerek bolgon, neniñ uçun kıynap turugaar?” – dep. IV.1/156 “Baza andıy kılık kılınbagar”- dep. IV.1/157 Ondıy cakarı berdiler. IV.1/158 San- Arudı çıgarala, arlap, cunup alala, baza la añnıñ terelerine işke turgustılar. IV.1/159

Oniñ kiynineñ karındaştar bir kança öydiñ bajında baza la ańdap bardılar. IV.1/160 Olorlor bargan kiyninde, ol üy kijiler cöptöştiler. IV.1/161 Cöptöjölö, birzi San- Arudiñ bajınañ biyt körööçi boldı, ekinçizi San- Arudiñ kulagina ook cinci uraaçı boldı, üçinçizi korgolcın uraaçı boldı. IV.1/162 Birzi San- Arudiñ bajın biyttedi, ekinçizi kulagina cinci urdı, üçinçizi belendegen korgolcındı San- Arudiñ kulagina urup iydi. IV.1/163 Ondıy kılıktarıla olorlor eki kulaginañ ekilezin tuy tundurup saldılar. IV.1/164

Oniñ kiynineñ karındaştar ańdap canıp keldiler. IV.1/165 Canıp kelele, ayılga kirele, cakşılaşsalar, San- Aru kulagıla ukpadı, ün aydıp unçukpadı. IV.1/166 Oniñ ondıyın körölö, ulu agazı arbana berdi: IV.1/167

-Slerler mında meni kijee berbey cat deyle, emdi tort kuuçındaşpas boldıñ ba? –deyle, tışkarı al ıgala, kamçıla kamçıladi. IV.1/168

Onı eeçide orton karındaşı ıgala, baza onoyto ok aydıp, kamçıladi. IV.1/169 Oniñ kiynineñ eki karındaştar sogıp, sogıp alala, küçü karındaşına ayttılar: IV.1/170

-Emdi seniñ ülejiñ arttı, minı al barıp, suuga salıp, agızıp iy- deştiler. IV.1/171

Küçü karındaşı San- Arudı cedinip, suuga cetirele açındı. IV.1/172 Ol açingan boyınça, caan kayırçak cazadı. IV.1/173 Oo üzeri baza bir çardı tuyka soyolo, terezin aldı. IV.1/174 Kayırçakka San- Aru saldı, tejigin bektep köktöylö, suuga salıp iye berdi. IV.1/175

San- Aru suula agıp bradarda, olordoñ tömön curtap catkan baza eki karındaş ańçılar bolgon. IV.1/176 Olordıñ işmekçini suuga kelele, ol bukanıñ agıp braadarın körölö, kapşay kelip uuldarga ayttı: IV.1/177

-Suula buka agıp braadırı- dep. IV.1/178

Olorlor onı ugala, kapşayla barıp ıgardılar. IV.1/179 ıgarala körör bolzolor, kandıy da bukanıñ içinde neme bildirdi. IV.1/180Aydarda, karındaştar ol bukanıñ için cara kezip i(y)zeler. IV.1/181 Onoñ kayırçak çıktı. IV.1/182 Kayırçaktı açıp i(y)zeler, anda caraş бүдүштү kıs catkanın kördiler. IV.1/183 Karındaştar süünijip, onıla kuuçındaşsalar. IV.1/184 Ol kıs bala oloriñ söstörin

ukpadı. IV.1/185 Olorlorgo kuuçın aytpadı. IV.1/186 Karındaştar kerektiñ ayın bilip aldılar- onıñ kulagınıñ ukpasın. IV.1/187 Ulu karındaşı ayttı: IV.1/188

-Bu kıs kulagı ugar bolzo, men minı alıp curtaar edim- dep. IV.1/189

Küçü karındaşı ayttı: IV.1/190

-Ce minıñ kulagı ukpas ta bolzo, men minı alıp curtaytam- dedi. IV.1/191

Küçü karındaşı San- Arudı boyına kiji ediniپ aldı. IV.1/192

Olorlor ekü curtap cadala, birizinde ol uul San- Arudıñ içinde ne de caltraganın kördi. IV.1/193 Ol andıy nemeni körölö, iynele çukçup cadıp arlaarda, korgolcın la cinciler çıktı. IV.1/194 Ondıy şıraların arlap iyerde, San- Aru ozogıdañ oñ artık, emdigideñ eki artık, arı körzö, ay kebirlet, beri körzö, kün kebirlet. IV.1/195 Kelin bolıp öbögönile ekü cakşı cadıp curtadılar. IV.1/196 Onoyıp curtap cadarlarda, olordo caandu- küçlü eki uul baldar boldılar. IV.1/197

Olor onoyıp curtarlarda, ol olordıñ işmekçini baza la suuga bardı. IV.1/198 İşmekçin suuda kördi: eki kulagı cok kiji neni- neni eki kolıla şümelep bedrep turganın. IV.1/199 Onı körüp kaykayla, kapşay kelip ayttı: IV.1/200

-Suuda bir kandyda eki kulagı cok kiji neni- neni suudañ bedrep cat. IV.1/201 Suudañ arı canına keçet, beri canına keçip cürü- dep. IV.1/202

Onı San- Aru ugala: IV.1/203

-Bas, barıp köröli- deyle, ekü barıp körzölör, San- Arudıñ küçü agazı boltır. IV.1/204 San- Arudı bedrep cürgen emtir. IV.1/205

San- Aru işmekçini ayttı: IV.1/206

-Bar, barıp kıkırıp kel. Kelip kursak içip, ebeş amranıp alızın- dep. IV.1/207

İşmekçin barıp kıkırıp keldi. IV.1/208

Karındajı kelip kirele, San- Arudı körüp tanıyla, eki karındaştar ilaştılar. IV.1/209 Anayta turgan soñında askan kazan bñjıp keldi, kazandı arakı izip keldi. IV.1/210 San- Aru caan uulına ayttı: IV.1/211

-Bu arakını kojoñdop, taayıña ber. IV.1/212

Uulçağı, çööçöylü arakanı tudunala, kojoñdodi: IV.1/213

Uyalbazañ, taayım, IV.1/214

Urulu ayak aş içseñ. IV.1/215

Sıyrılbazañ, taayım, IV.1/216

Sırlu ayak aş içseñ. IV.1/217

Taayı onı ugala, boylorınıñ kılıktarın ezenele, uyalgan boyınça, ayaktu arakını tögölö, çıgıp, cerine candı, canıp kelele, karındaştarına ayttı: IV.1/218

-San- Aru sıynıbıs eki karındaş añçılardıñ küçü karındajıla ekü curtap turgan emtirler. IV.1/219 Olorlor eküdiñ eki uuldarı bar emtir. IV.1/220 Kem- cok cakşı cadıp curtap turgan emtirler. IV.1/221

Küçü karındajı agalarına San- Arudañ ne le ukkanın aydıp berdi. IV.1/222 Kanaytazınañ San- Aru ceñeleriniñ kıynaganın karındaştar ugala, üy kijilerineñ suraktap, kemniñ üretkenderin onçozın bilip alala, bu baylardıñ ürederin üzüp çaçar deştiler. IV.1/223 Üldi- mılıktarın alıp aldılar. IV.1/224 Üç karındaştar boylorınıñ üç üy kijilerin adalarına cetirele, ayttılar: IV.1/225

-Ce sler bistiñ kara cañıs sıynıbıstı kıynatırarga üretken bolzogor, boylorıgardıñ kıstarıgardı kolıgarga alıgar. IV.1/226 Bisterge slerdiy iyt sanaalu bay kıstarı kerek cok. IV.1/227

Olordıñ ondıy korkuştı ünderin baylar ugala aydıştılar: “Bu üç karındaşardı emdi le çıgıp öltürer” dejele, ayıldarınañ çıgıp kışkırdılar. IV.1/228

-Slerler bistiñ kıstarıbıstı elektep, ne arı- beri katkırdar? Turgar emdi le bis slerlerle çenejip körötönis- deştiler. IV.1/229

Baylar attardıñ cakşızına minip alıp: “Uuldardı deremnedeñ kederi aydayla, öltürer”- deştiler. IV.1/230 Baylar kelip, bulardı aydaarga sanaarda, karındaştar ayttilar: IV.1/231

-Cok, sler bisti aydıp bolbosor, bister slerdi aydaarga keldis. IV.1/232 Kazır aña andap barıp, añañ korkup canbadıs. IV.1/233 Kardı açap baylarga keldis. IV.1/234 Kardıgar carbayça, canbasıs. IV.1/235 Ulu aña aňdap barıp, korkup oyto canbadıs. IV.1/236 Cutpa baylarga bis kelele tınıgardı üспенçe, canbasıs. IV.1/237

Baylar olordıñ ondıy kuuçındarın ugala: “Atkar, öltürer!” – dep kışkırdılar. IV.1/238

Olorlor onoyıp içkerlerde, aňçı karındaştar aytıştilar: “Ce, bu iyterdeñ neniñ cakşızın körör? Bulardıñ karındarın cara adar” – dejele, üç karındaştar kayıştı miltıktarın kolgo aldılar. IV.1/239 Kara sanaalu baylardı attarı üstüneñ aňtaraa adıp tujürdiler. IV.1/240 Onıñ kinineñ cöptöştiler: “Ce emdi kiyimi cakşın körüp algança, uğı cakşını surap alar” – deştiler. IV.1/241

Onoñ oyto canala, boylorına tuştı kijiler alala, San- Aru sıynınıñ curtına barıp, karındaştar birigip, onoyıp cadıp curtadılar. IV.1/242

IV.2. Üç Külük Söstöñ Korkıgandar

Birzinde emeen, abıška kijiler catkandar. IV. 2/1 Olor ekü curtaarda, balazı cok bagırıp cürdiler. IV. 2/2 Üreni cok, üzülip cürdiler. IV. 2/3 Ayindala curtap catsalar, emenek bir er bala çıkarıp aldı. IV. 2/4 Abıškaçak dezeñ ogo sügüngenine bazıp cürele, üç Ker- Sagaldarga barıp kirip bardı. IV. 2/5 Üç Ker- Sagal karındaştar çörçök iyişip catkan boltırlar. IV. 2/6 Kaçan abıška kirip bararda, abışkanı soktilar: “çörçögibistiñ kuyrugına bazıp iydin” – dejip. IV. 2/7 Baştap la caan Ker- Sagal soktı, onı eeçide orton Ker- Sagal, uçında kiçü Ker- Sagal soktı. IV. 2/8 Kaçan kiçü Ker-Sagal sogıp bojogon kiyninde, üç karındaştar ayttilar: IV. 2/9

-Neni bereriñ, sokpolık- dep. IV.2/10

Abıška ayttı: IV. 2/11

-Neni le surazagar, onı bererim. IV. 2/12

Ker- Sagaldar ayttilar: IV. 2/13

-Ce cañı çıkkan caş ardañdı ber! IV. 2/14

Abıška ayttı: IV. 2/15

-Ce alıgar, alıgar. IV. 2I/16

Aniyda aydala, çıgıp alıp, ıylagança aylına canıp keldi. IV. 2/17 Canıp kelerde, emegeni suradı: IV. 2/18

-Ne ıyladıñ? IV. 2/19

Abıškaçak ösköp ıylap ayttı: IV. 2/20

-Ce, cañı çıkkan caş ardanı berip iyip keldim. IV. 2/21

Emegeni suradı: IV. 2/22

-Kemge, neniñ uçun? IV. 2/23

Abıškaçak ne bolbonıñ, kayında soktırganın, üze le aydıp berdi. IV. 2/24

Emegeni ugala, ayttı: IV. 2/25

-Ce, kanayıp iyer? Olorgo kerek bolzo, algaylar la baza. IV. 2/26

Onoñ arı curtap catsalar. IV. 2/27 Cañı çıkkan caş arda beş-altı caşka cedip keldi. IV. 2/28 Abıškaçak ölöñ çabarga barıp iydi. IV. 2/29 Emegenek ciylek tererge bara berdi. IV. 2/30 Uulçağajı cañıskan ayılda oturıp, üy saktap kaldı. IV. 2/31 Caan Ker- Sagal bala apararga cedip kelip, ayılga kirdi. IV. 2/32 Kirele, suradı: IV. 2/33

-Abañ- eneñ kayda? IV. 2/34

Uulçağaş ayttı: IV. 2/35

-Keleskeniň müzineň kerik cazaarga bargandar. IV. 2/36 Caan Ker-Sagal suradı. IV. 2/37

-Slerdiň kelesken müüstü bolup cürü be? Müüstü bolgondo, kerekti neni ederge cazaarga bardılar? IV. 2/38

Uulçak aytty: IV. 2/39

-Ce kijilerdiň kaydıp çörçöktöri kuyruktu, bistiň kelesken ondy ok müüstü. IV. 2/40 Büün biske caan Ker- Sagal keleten, onı için kererge kerik kerek, boldı. IV. 2/41

Onı ukkan caan Ker- Sagal korkıgan boyınça, kapşığıyda candı. IV. 2/42 Canala aytty: IV. 2/43

-Oh! Kandıy bala emtiri. IV. 2/44 Anayta aytty, mınayta aytty. IV. 2/45 Onı kuuçının ugala, orton Ker- Sagal aytty: IV. 2/46

-Bu ne? Cañı çikkan caş ardadañ korkıp, ekelbey cattan kebiñdi. IV. 2/47 Kayda, men barayın- dep aydala, barıp iydi. IV. 2/48

Barala, kirip bardı. Kirele, uulçağaşañ suradı: IV. 2/49

-Abañ- eneñ kayda? IV. 2/50

Uulçağaş aytty: IV. 2/51

-Bakaañ müzineň maltaa sap cazaarga bardılar. IV. 2/52

Orton Ker- Sagal suradı: IV. 2/53

-Slerdiň bakagar müüstü bolup cürü be? Müüstü bolgondo, maltaa saptı ne kerek cazaarga bardılar? IV. 2/54

Uulçağaş aytty: IV. 2/55

-Ce kijilerdiň kaydıp çörçöktöri kuyruktu, bistiň bakabıs ondy ok müüstü. IV. 2/56 Büün biske orton Ker-Sagal keleten. Onı bajın kezerge maltaa sap kerek boldı. IV. 2/57

Onı ukkan na boyınça, orton Ker- Sagal korkıyla, kaçıp- çığıp, cana berdi. IV. 2/58 Canala ayttı: IV. 2/59

-Çın, korkıştu bala emtiri. IV. 2/60

Onı ukkan kiçü Ker- Sagal ayttı: IV. 2/61

-I-ı! Cañı çıkkan caş ardadañ korkıp otur catan kebigerdi. IV. 2/62 Kayda, men barıp akeleyin- dep aydala, çığıp barıp iydi. IV. 2/63

Barala, ayılga kirdi. Kirele, suradı. IV. 2/64

-Abañ- eneñ kayda? IV. 2/65

Uulçağaş ayttı: IV. 2/66

-Cılannıñ müüzineñ cıda sap cazaarga bargandar. IV. 2/67

Kiçü Ker- Sagal suradı: IV. 2/68

-Slerdiñ cılanıgar müüstü bolıp cürü be? IV. 2/69 Müüstü bolgondo, cıda saptı ne kerek cazap cat? IV. 2/70

Uulçağaş ayttı: IV. 2/71

-Ce kijilerdiñ kaydın çörçöktöri kuyruktu, bistiñ cılanbıs ondı ok müüstü. IV. 2/72 Bütün biske kiçü Ker- Sagal keleten. IV. 2/73 Onıñ için cara kalarga cıdaa sap kerek boldı. IV. 2/74

Onı ukkan kiçü Ker- Sagal çığıp, kaçıp bargan boyınça, emdige tabıjı ugulbay kaldı. IV. 2/75

V. Cadın- Cürüm Kereginde Çörçöktör

V.1. Carım- Kulak

Bir Carım- kulak dep neme curtagan boltır. V.1/1 Onoñ arı cürle catkança, bir körgöjin, mal saap turgan. V.1/2 Babuşka la deduşka curtap catkan boltır. V.1/3 Babuşka la deduşka mal saap turarda, ayılga kiji cok bolgon boltır. V.1/4 Carım- Kulak ayılga kelele, mindıy neme kılıngan boltır. V.1/5 Ejiktiñ aldına çöp

caygan boltır, ejiktiñ bajına tokpok buulagan boltır, arkıtka cılan orogon boltır, cayıkka saygak uyalatkan boltır, otko cımırtka kömgön boltır, oturgan cerge şıbee kadap koygon boltır. V.1/6

Boyı kerege ayıldıñ cabıkka kirele, catkan boltır: emdi bu babuşka kelele, neni eder emeş dep. V.1/7 Babuşka könöktö südin tudunala, ayılga ejikti açala kirip kelele, bozogonı ajıra bazayın la degen boyınça, çöpkö taykılıp, cıgılğan boltır. V.1/8 Tura cügüreyin degen boyınça, tokpokko süsken boltır: “Ta-ay, bu kaytkan, bu ne bolgon? –dep, arkıdın bijıp iyeyin degen boyınça, cılanga çaktırğan boltır. - Ta-ay!” V.1/9

Cayıkka mürgüp iyeyin degen boyınça, saygakka çaktırğan boltır, ottı bulgıyeyin degen bolzo, cımırtka attırğan boltır, otura tujeyin degen bolzo, şıbege saydırgan boltır. V.1/10 Onoñ korkıgan boyınça, çıga cügüreyin degen bolzo, oyto çöpkö taykılıp cıgılğan boltır. V.1/11 Oyto tura cügürgen bolzo, tokpokko süsken boltır. V.1/12 Çek örökön sandırayla, çığıptır. V.1/13 Carım- Kulak cabıkka kirele, katkır- katkır, katkırıp alala, onoñ arı tıştanıp alala, bazalanıp alıp coruktap sala bergen boltır. V.1/14

Onoñ arı cür oturgançın, koştı töö barıp catkan. V.1/15 Bayağı töölo kojo tööniñ örkögine çıgala, kojo barıp catkan. V.1/16 Bar catkança, cañmırlap turgan coldo. V.1/17 “Akır, cabılaktan alza, kaydar?” – dep, töönöñ tüş alala, calbıraktıñ tözine kirip alala, cabılaktan oturgança, töö otop turala, mıñı kojo cıp iygen boltır. (Ondıy kiçinek neme bolgon oşkoş.) V.1/18 Kojo ottop iygen. V.1/19

Onoydo onoñ ol töö ol lo salıp cürele, agıdıp iyerde, ol lo cürgen. V.1/20 Tööniñ içinde kıygırıp turgan bu: “Bu tööni soyor lo soyor, soyor lo soyor, meni ayırıp alar mıñañ!” – dep. V.1/21

Bayağı tööniñ eeleri kelele, tööni soygon, bastıra iç kardın üze arçıgan, onçozın üze netken. V.1/22 Carım kulaktıñ tabılbazı da korkış. V.1/23 Cañıs tuyuk möönin aparıp çaçıp iygen boltır. V.1/24 Cürgüley bererde, Carım- Kulak tuyuk möönniñ içinde catkan. V.1/25 Onoñ ceti börü kelgen boltır. V.1/26 Börü kelele, bayağı tuyuk mööndi cıp alğan boltır, anañ arı cürgüley le bergen. V.1/27 Börüler bu la neme cirge kelip catsa: “O-oy, bu nemegerdi ciirge cürü!” – dep. V.1/28 Çek le börüler toroloorgo cediptir. V.1/29 Kança kün ödüptir. V.1/30 Onoñ bayağı börülerge tülkü tabarıjıptır. V.1/31

- Tülkü, bu bistiñ içiske mindiy kiçinek- kiyik neme tabarıştı, sen mını bilip alarıñ ba? Bula neme ciik dezees: “Bu la nemeerdi ciirge cürü, bu la nemeerdi tudarga cürü!” dep aydar. V.1/32

- Tyfuk, ondo kiji bilbes, neme bar turu. V.1/33 Bir cakşı semis sek tabalala, ceti coldiñ beltiri orto kojo çıçıp koyor- dep. V.1/34

Onı ugup alala, ceti börü cemzenip sal la bergen. V.1/35 Kör turgajın, bir semis sek catkan. V.1/36 Tapkılap, mınay toyo ajanala, ceti coldiñ beltiri orto kelele, kuskan- çıçkan. V.1/37 Bayağı Carım- Kulaktı kuzup, çıçıp saltır bogo. V.1/38

Mıñañ ayrılala, Carım-Kulak emdi salıp cürgejin, uçı uurçı bar catkan. V.1/39 Bayağı attıñ sıranına kalıp çığala, ondiy teñ şulmus neme oşkoş: V.1/40

-Men kojo barayın ba? – degen. V.1/41

-A sen kijige bolujıñ ceder be? – dep. V.1/42

-Ce, bayla, bir bolujım cetpey, toñ lo kaytkan emeş? – dep. V.1/43

-Ce, bolujıñ cedeten bolzo, bargayıñ la- dep. V.1/44

(Ozogı ulus otuktu neme ne.) Carım- Kulak otuktuñ içi orto kirip altır. V.1/45 Onoñ arı bargan. V.1/46 Üç uurçı kelgen, tünde uy soygılagan, koy soygılap turgan. V.1/47 Kara cañıs malta cok bolgon. V.1/48

-Mınaar bu canında ayıldıñ malta ekel- dep.- Bolujım ceder dep ayttıñ- dep. V.1/49

-Ce, bar ekeleyin- dep. V.1/50

Bayağı ayılga kelgejin, bir caan bala cürgen. V.1/51 Cilik cararga malta bedirep turgan. V.1/52 Kojo bir iyt cel turgan. V.1/53 İyttiñ kulagın döön kalı bertir. V.1/54 Baya maltanı bala alala, ayılga kelerde, baya iyt ejikteñ kojo kire konıp keltir. V.1/55 Bala cilik car cadarda: V.1/56

-Ciligiñneñ beret, bala!- degen. V.1/57

-Ene, bu bir iyt cilik surap turu meneñ- degen. V.1/58

-Bu kanaydat bu? V.1/59 Mını ejikke alıp çıgala, maltala cıga sogıp iyzeñ mını- degen. V.1/60

Baya bala ejikti açala, baya iytti maltala sogordo, malta kojo çıga kono berbey baza. V.1/61 İyttiñ kulaginañ tüjele cügürgen boyınça, baya maltanı tudunala, uurçılarga al cüre bergen. V.1/62 Uurçılar koy soygon. V.1/63 Üze nemeni etken, alıp tujürgen. V.1/64

(Baya Carım- Kulak ondıy şokçıl neme bolgon boltır.) V.1/65 Bir ayılga kelgen. V.1/66 Kelgejin, eki caan bala catkan, eki ceden uul catkan. V.1/67 Eki uuldiñ kecezine möön kolbop koytır. V.1/68 Kargan emeen le kargan deduşka catkan. V.1/69 Deduşka la babuşkanıñ üsti orto karıncuu caap koytır. V.1/70 Boyı kerege ayıldıñ cabıgına kelele, catkan boltır: “Em bu ne bolor, erten- tura körör”- dep. V.1/71

Kıs baldar erteçil nemeler, erten tura turup la kelgen. V.1/72 Tur la kelgejin, ortozında bir neme bar, kayrakan. V.1/73 “Sen bala çıgardıñ, sen bala çıgardıñ” – dep soguşkılagan. V.1/74 Onıñ tal- tabijına çıdap bolboy, eki uul turup çıkkın. V.1/75 Körgöjin, kecezinde neme le kolbop koygon turgan. V.1/76 “Sen, uul, etken! Sen uul etken!” – dep, soguşkan. V.1/77 Onıñ tal- tabijına çıdabay, deduşka la babuşka oygongon. V.1/78 Mınaar kıymıktap la iyen deerde, neme tadırt edeeren. V.1/79 “Sen cuurkan cırttıñ! Sen cuurkan cırttıñ!” – dep soguşkan. V.1/79

Ayıldıñ içinde nemeler üze le soguş salıp bergen boltır. V.1/80 Carım- Kulak ogo katkır- katkır turala, caba kada bertir. V.1/81

V.2. Sarı- Kaan

Altayda Sarı- Kaan dep attu kaan curtagan. V. 2/1 Sanaazı cetpes, tenek bolgon. V. 2/2 Malı deze çimalıdıy köp bolgon, cöjözı deze kajattıy biyik bolgon. V. 2/3 Boyı açu la tatudı oñdobos bolgon. V. 2/4

“Bu açu ba ayla tatu ba?” – boyınıñ kuldarınañ suraytan. V. 2/5

Aydar, onıñ “açu” degen nemezini, “cok, bu tattı neme emtir” – degen ol emeze onıñ

“tatu” – degen nemezini “cok, bu açu neme emtir” – degen ulustıñ bajın kestirip salatan. V. 2/6 Nemeniñ öñin baza aaylap bolboyton. V. 2/7 Kara la küreñdi ılgabas, ak la sarını oñdobos, kızıl la kubukaydı ılgıştırbas bolgon. V. 2/8

“Bu kızıl emtir” – dep, kubakaydı körölö, aytkanda, “cok, blar, bu kızıl emes, kubakay” – dep, çikezin aytkan kijiniñ bajın baza kestirip salatan. V. 2/9

Bir katap onıñ kijee bargan kızı bala tabar öyi kelgen. V. 2/10 Sarı- Kaan boyınıñ calçızın iygen. V. 2/11

-Barıp körüp kel, uul ba ay la kıs pa taptı. V. 2/12

-Men bodozom, bayla, kıs bolor- calçızı barıp cadala, ayttı. V. 2/13

-Mee deze, uul bolor. Ce, barıp kör lö, uul emeyze. V. 2/14

Calçızı onıla köp sös blaacarga bolboy, cüre berdi. V. 2/15 Barala körör bolzo, çındap ta, kıs taap altır. V. 2/16 Calçı oyto candı. V. 2/17 Coloy kanaytala sananıp, şüünip: “Uul” dep aydar kerek- töğünçek bolor, kiyninde kaan oşkoş ol tuşta moynın kestirip salgadıy, “kıs” dep çının aydar kerek, kaan emdi bajın kestirip iygediy”. V. 2/18 Sanaarkay- sanaarkay keldi. V. 2/19

-Ce, meniñ kızım neni taap altır, ıltam ayt, kulagım süünzin- Sarı- Kaan calçızınañ suradı. V. 2/20

Calçızı bir kezekke unçığıp bolboy turala: V. 2/21

-Kıs taap altır, kaanım. V. 2/22 Sler möröyöör mee aldırdaar- dedi. V. 2/23

-Sen kemle oynop turuñ? Men “uul” dep aytkan soondo, “uul” bolor uçurlu. V. 2/24 Kayda, meniñ baş kezeçilerim, türgen cuular, bu calçınıñ bajın kezeer! – açu- koron kıygırdı. V. 2/25

Baş kezeçiler cuuldi, calçını külüp idiler, başkezer cer caar albanbıla apardılar. V. 2/26 Keneteyin bödnö uçup kelgen boyınça, Sarı- Kaan bajına oturdı. V. 2/27

-Kalak- kalak, baş kezeeçilerim, ol calçımı oyto bojodoor. V. 2/28 Meniñ bajıma bödnö kelip oturdı, onı mee öltürüp berzin, onıñ kiyninde bajın keskeyzeer!
-Sarı-Kaan kıygırdı. V. 2/29

Baş kezeeçileri külüde calçımı bojodıp iydiler. V. 2/30 Calçı cügürgençe oyto keldi. V. 2/31 Bödnöni kollo tudarga sanandı. V. 2/32

-Tokto, kollo tutpa, uçurıp iyeriñ, ol tuşta bajıñdı oşkoş kezerim. V. 2/33 Meniñ temir tokpogım al, laptap turup sok, -Sarı- Kaan kezedip ayttı. V. 2/34

Calçı Sarı- Kaanniñ tokpogın aldı, araay öñölöp keldi. V. 2/35 Eki kollo talaygan boyınça, bödnöni soktı. V. 2/36 Bödnö temir tokpok cetkelekte, uça berdi. V. 2/37 Calçı talaygan tokpok Sarı-Kaanniñ bajına kelip tiydi. V. 2/38 Sarı-Kaanniñ bajı iynine kelip çapşına berdi. V. 2/39

3.1. Aktarım

I.. Hayvan Efsaneleri

I.1. Altın Tavus

Altın Tavus diye bir kuş varmış. Onun dokuz örgü halinde, dokuz parçadan oluşan bir sorgucu varmış. Onun kuyruğu doksan dokuz kulaçmış. Yavaşça sallanarak yürür, şingirdayıp duran demir gibi uzatarak şarkı söylerrmiş.

Onu cayzan¹ seçmişler. Yüz yetmiş kuşun toplandığı yerde Altın Tavus şöyle demiş:

-Cayzan olan kişi evlenemez mi? Ben nasıl yalnız yaşarım? Benim çoluk çocuk yetiştirmem gerekmez mi?

Cayzan olarak, kuşlardan ona bir eş bulmalarını istemiş. Kuşlar Altın Tavus'a şöyle demişler:

- Sen Guguk kuşuyla evlensen nasılolur? O çok güzel şarkı söyleyen bir kızdır. Altay'ın her tarafında onun sesi yankılanır. Boyu küçük olsa da sesi deniz gibidir. O, Yer Tanrı'nın doğurduğu güzel sesli kişiden olmuş bir kuştur.

¹ Bir memur unvanı

Altın Tavus şöyle demiş:

- Ben cayzanım, öksüz bir kızı ne yapayım? Alacaksam zengin birini almalıyım. Öksüz kız beni yüceltemez.

Böyle söylediği zamanlarda Servi kuşu diye çok büyük ve çok semiz bir kuş varmış. O kuşa, Altın Tavus'a eş olsun diye akıl verip dururlarken, bir gün Servi kuşu Tanrı'nın yetiştirdiği çam fıstıklarından birini çalmış. Tanrı gelir gelmez Servi kuşuna kızarak:

-Çalıp duruyorsun, görünüşün güzel de olsa, kendin kötü olacaksın. Madem meyvelerin olgunlaşmasına izin vermiyorsun o zaman sen onların tohumuyla beslen.

Altın Tavus "Bunun gibi kuş olmaz olsun" diyerek Servi kuşundan vazgeçmiş.

Bu sırada kuşlar saksığanın güzel bir kuş olduğuna karar verip onu Altın Tavus'a eş olarak seçmişler. Altın Tavus saksığanı güzelce süsleyip saksığana kendi tüylerinden iki ülbirek² vermiş. Kanatlarının bazı yerlerini alacalandırmış. Saksığan siyah ipek kürklü, iki güzel tüylü birkuş olmuş. Saksığan zengin çocuğu, Altın Tavus cayzan; düğün yapmışlar.

Böyle yaşıyorlarken saksığan bir gün güzelce giyinip öterek uçmuş. Altın Tavus kıskanır gibi olmuş. "Dur bakalım bu nereye gidiyor?" deyip arkasından gitmiş. Bir de ne görsün, Saksığan terk edilmiş bir yurda girmiş, orada pislik yiyor.

-Tüh! Buna eş mi denir? Onu daha yeni karnını doyurup yolladım hala bu terk edilmiş yutta pislik yiyor- diyerek saksığanın arkasından sessizce yaklaşip ona vurmaya başlamış.

-Sen acıktın mı? Bu terk edilmiş yere neden geldin? deyip sürekli vurmuş. Şimdi saksığandan daha dikkatli bir kuş yoktur.

O, yiyeceğini bir kez gagalayıp beş kez etrafına bakar. Saksığan dikkatli kuştur. Yavrularını da böyle yetiştirir.

² Puhu kuşu tüyü

I.2. Dargın Geyik

Boynuzu altı dallı, yeşil taygada serbestçe dolaşan geyik; bütün hayvanların toplanarak en güzel, en güçlü, en hızlı hayvanı cayzan seçecekleri kararını duymuş.

Geyik, dokuz nehrin ağzında, dokuz yeşil tayga arasında akıp duran suyun kıyısında, sedir ağacının altında hayvanların toplandığı yere koşarak gelmiş. Hayvanların hepsi ala geyiğe dönüp bakmış. Ala geyiğin güzelliği karşısında şaşırıp kalmışlar. Karşılarındaki, ön ve arka ayakları ince, tüyleri pırıl pırıl, iki gözü çakmak çakmak, ön dişleri pırıl pırıl parlayan, altı dallı boynuzu gösterişli bir geyikmiş. Onu gören hayvanlar ala geyiğin güzelliğine gıpta etmişler. Yeşil çiçekli otları koparıp yemiş. Tüm hayvanlara güzel görünmek için taşlara usulca basarak dalları kırmadan usulca yürüyerek toplantı yerine yaklaşmış.

Değişik ne kadar hayvan varsa hepsi toplanıp gelmiş. Yırtıcılar bir ateşin etrafında; diğerleri başka bir ateşin etrafında toplanmış.

Altı dal boynuzlu ala geyik canlı kara gözleriyle toplanan hayvanlara şöyle bir göz gezdirip hassas kara burnuyla koklamış.

O hayvanların ortasında bir ayı yavaşça ayağa kalkarak altı dal boynuzlu ala geyiğe bakarak şöyle demiş:

-İşte! Güzellik desen güzellik, güçlü desen güçlülük. Niçin toplantıya geç kaldın? Bir adımı senin çeyrek adımın etmeyecek sevimli porsuk bile geldi. Utanmıyor musun?

- Porsuğun yedi günde geldiği yolu ben bir günde geldim, deyip ala geyik başını çevirmiş.

Bunu duyan hayvanların hepsi susmuş.

-Ayıdan, cayzandan korkmayan geyik mi olur? Diyerek şaşırılmışlar.

- Ala geyik unvan almaya (cayzan olmaya) gelmişse dönsün. O biraz utansın. Onu şimdi güzel görüyorsunuz. Kışın görseniz başı boynuzsuz, boynu incecik bir şey. Bakmaya utanırsınız. Biz sayın ayıyı cayzan seçtik, sen boş yere bir şey umma, git, demiş kızıl tilki.

Bunu duyan ala geyik çok üzölmüş. Bu güzel maral, söyleyecek bir söz bulamamış ve kara gözlerinden yaşlar süzölmüş. Sıcak gözyaşlarından göz altındaki derisi çatlamış. Gücü kuvveti kesilerek geri dönmüş.

O günden beri alageyiğin nesli, gözlerinin altında, atalarının dargınlığının işaretiyle yaşarlar.

I.3. Tavşan ile Kakım

Eski zamanlarda tavşanla kakım diye iki kardeş varmış. İkisinin de kışın hiçbir yerinde siyahlık bulunmazmış, kar gibi bembeyaz olurlarmış. İlkbaharda tamamen kızıl gri olurlarmış.

-Sen geceleri oraya buraya koşuşturmayı bırak, bu sürekli benim canımı sıkıyor.- diyerek tavşn, kakımı defalarca uyarılmış.

Fakat kakım, ağabeyinin sözünü dinlememiş. Kışın sabaha kadar uyumadan avlanıp durmuş.

-Niçin siz gece avlanabiliyorsunuz da benim gündüz avlanmam gerekiyor? Sizin yiyeceğiniz ağaç dalları, benim yiyeceğim ise fare. Siz öylesiniz, ben böyleyim.- diye kakım tavşana çokça bağırarak uzaklaşmış.

Tavşan bir daha kakımla konuşmamış, ona bir daha bir şey söylememiş. Bir kış gecesi kakım, çalının altında fare yakalamak için pusuya yatmış. Bir saat geçmeden sırtına dağ yıkılmış gibi bir ağırlık çökmüş. Yerinden kalkamamış. Nefesi kesilmiş, gözleri kararmış. Ağzına gelen bir şeyi ısırılmış. Korkunç bir ses duyulmuş: çığlık dese çığlık değil, inleme dese inleme değil. Kakımın gövdesi hafifleyivermiş, kendine gelmiş, gözüne bir şey görünür gibi olmuş. Şimdi görünce anlamış ki tavşan ağabeyinin iki arka bacağını tamamiyle dişlemiş. Kan; karı kırmızıya boyamış, bu ağlayıp inleme ondanmış.

-Senin bu yaptığını cayzan ayıya söyleyeceğim. Bunu yanına bırakmayacağım. Gözyaşları sel gibi akan tavşan, şikayetini böyle dile getirmiş.

Bu olayın üzerinden bir ay geçmeden kakıma cayzan ayıdan elçi gelmiş. Kakım bunu duyar duymaz çukurdan çıkıp, kumu taşı aralayıp ayının sıcak evine gelmiş. Kabarmış yüreği çarparak, kemikleri titreyerek cayzan ayının evine girmiş.

İki arka bacağı da sarılı tavşan ağabeyi ayının yanında oturuyormuş. Kakım: “Ağabeyimin şikayeti üzerine çağrıldım” deyip kendi kendine düşünmüş.

Ayı, gür kaşlarını yukarı kaldırıp parlak kırmızı gözleriyle kakımı süzerek sert bir biçimde sormuş:

- Sen ağabeyinin bacağını niçin ısırдың? Niçin onu ömür boyu sakat bıraktın? Onun sözünü niçin dinlemedin?

Kakım, bu sözler karşısında verecek cevap bulamamış. Bir süre dilsiz gibi susup kalmış. Kalbi yerinden çıkacak gibi olmuş.

-Be-be- ben gündüz yüremeye korkuyorum- diye zorla cevap vermiş.

Ayı çemkirmiş:

-Neden korkuyorsun?

-Ben gündüz koşup avlandığımda iyi bir av bulamıyorum. Ağacın tepesindeki kargayla baykuş beni tutup yemek için bekliyor. Yerde köpekleri, bıçakları, tüfekleri hazır avcılar var. Onun için çaresizce geceleri avlanıyorum. Ağabeyimin bacağını niçin ısırduğımı soracak olursan ben onu tanımadım. Fare beklerken üstüme koca bir dağ yıkılmış gibi gelip bastı. Ölecek gibi oldum. Karşıma çıkan şeyi ısırđım, ağabeyimin bacağıymış. Söyleyeceklerim bu kadar. Gerisini siz bilirsiniz. – kakım var gücünü toplayıp cevabını vermiş.

Ayı konuşmadan uzun uzun dinlemiş. Tavşan da avcudan kartaldan korktuğunu söylemiş. Kakım da tekrar aynısını söylemiş. Şimdi düşünürsek kakım her şeyi olduğu gibi anlatmış. Onu suçlamanın imkanı yokmuş.

Ayı:

-Ben nasıl karar verirsem vereyim, siz uyacak mısınız? diye sormuş.

Tavşan ile kakım saygıyla eğilerek:

-Karar ne olursa olsun, biz uyacağız- demişler.

Ayı:

- İkinizin de gündüz avlanması tehlikeli olur. Gece avlanmazsanız yiyecek bulup karnınızı doyuramazsınız. Onun için karşı karşıya geldiğinizde kakım tavşanı iyi tanısin diye iki kulağını karartmak, tavşan kakımı iyi görüp tanısin diye kuyruğunu karartmak lazım. Bu anlaşma size uygun mu? diye sormuş.

-Uygun, diye tavşanla kakım karşılıklı söylemiş.

Ayı, ocağına yapışan kömürü alarak tavşanın kulağına sürüp tavşanın kulağını; kakımın kuyruğunu karartmış.

O günden sonra kakım, alacalı tavşana dokunmamış. Tavşan da iyi görüp kakımın üstüne basmamış. Fakat tavşanın bacağı düzeliş iyileşmemiş. İki arka bacağı eğri kalmış. Yavruları da onun gibi eğri bacaklı doğmuşlar.

I.4. Kurbağa İle Karıncalar

Kurbağa zenginmiş. O, derin bir gölde yaşıyormuş. Bir defasında kurbağa o gölden uzaklaşıp yolunu şaşırmış. Yolunu bulamadan dolaşmış, dolaşmış. Karıncalara rastlamış. Onlarla sohbet etmiş. Karınca ona acıyıp onu evine yemeğe davet etmiş. Kurbağa razı olmuş, eve gelmiş. Bütün karıncalar onu besleyip saygıyla araki içirip et kaynatıp kan kavurup doyurmuşlar.

Kurbağa çok yiyip yatağa yatıp uyumuş. Uyandığında bir karıncaya rica etmiş.

-Benim gölüm nerde, görünüyor mu? demiş.

Karıncalar uzun uzun ağaçların tepesine çıkınca görmüşler ki: göl yarım günde varılacak mesafede, gökyüzünün altında parıldıyor.

-Sayın kurbağa, sizin gölünüz yarım günlük bir mesafede parıldıyor, batıya doğru giderseniz gölünüze ulaşırsınız.

Kurbağa bir kez daha yemek yiyip karıncaya şöyle demiş:

-Bana göle gidene kadar eşlik etseniz. Yoksa kaybolurum. Ben de sizi ağırlarım.

Karıncalar aralarında konuşup:

-Olur, biz sizi götürüp bırakırız. – demişler.

Ondan sonra karıncalar arka arkaya dizilip kurbağayı peşlerine takıp batıya doğru yürümüşler. Kurbağa bakmış ki çok sayıda karınca var. Düşünmüş: “Ben bunların hepsini nasıl ağırlayayım, yemeğim de az.”

Onlar akşamleyin göle varmışlar. Hepsi göle ulaştığında kurbağa gölün kıyısında büyük bir taş çıkıp karşısındaki bütün karıncalara şöyle demiş:

- Ben gölümde evime girip orada size ikramda bulunmak için hazırlanayım. Siz beni burada bekleyin.

Böyle söyleyerek taşın üzerinden göle “cup” diye atlayıvermiş. Arkasından etrafına sular saçılmış.

Karıncalar akşama kadar kurbağayı beklemişler. Ortada kimse yok. Bütün gece beklemişler. Soğukta donmuşlar. Yok, yok. Ertesi gün öğlene kadar beklemişler. Kurbağadan haber yok. Karıncalar çok acıkmış. Kuşaklarını biraz daha sıkarak bir gün daha beklemişler. Neden sonra gölü gören karıncaların lideri, deminki taşın üstüne çıkıp bütün dostlarına şöyle demiş:

-Evet, dostlarım, kurbağa bizi kandırdı. Geri dönelim.

Ondan sonra hepsi kuşaklarını sıkıca çekip evlerine doğru dönmüşler. O günden beri karıncaların karnı içe çekilip gövdeleri öyle kalmış derler.

I.5. Flurya

Altay’da Ay Kaan adlı bir kaan yaşarmış. Malı akasya ağacı kadar, halkı sedir ağacı kadar çokmuş. Ay Kaan çok sertmiş. Sadece milleti değil, topraklarında yaşayan hayvanlar ve kuşlar da ondan çok korkarmış.

Bir defasında Ay Kaan hayvanlarını sürüp milletine önderlik ederek başka yere göçmeyi düşünmüş. Göğün altında düşmanlarını izleyen iki boz ala doğana şöyle demiş:

-Hemen uçup benim ülkemde yaşayan ay kanatlı kuşların hepsine bildirin. Ben şimdi üç gün bekleyip dolunayda başka yere göçüp yerleşeceğim. Hepsi gelip taşınmama yardım etsin.

İki boz ala doğan bunu duyar duymaz Ay Kaan'ın önünde kanatlarını açıp baş eğmişler, hemen uçup gitmişler.

Yer üstündeki düşmanların kokusunu bir yıllık yerden duyan, bir aylık yerden her şeyi gören birbirine tıpatıp benzeyen iki köpeğine yaklaşarak şöyle demiş:

- Çabuk koşturun, ülkemde yaşayan hayvanların hepsine bildirin. Ben üç gün sonra dolunayda başka bir yere göçeyeğim. Hepsi gelip taşınmama yardım etsin.

İki kara köpek duyar duymaz Altay'ın hayvanlarına emri duyurmak için rüzgar gibi koşturup gitmişler.

Üç gün geçmiş. Hayvanlar, kuşlar toplanmış. Milletin de hepsi toplanmış.

Yaz güneşi ulu dağın başına dayandığında, Ay Kaan'ın taşınmasına hepsi refakat edip yardım etmişler. Öğlen olduğunda flurya uykudan uyanmış. Ay Kaan'ı taşıma işi aklına gelince eli ayağına dolanmış. Çok korkmuş.

-Zalim Ay Kaan benim başımı keser. Beni öldürür.- Flurya böyle düşünürken kanat çırpıp uçmuş.

Az sonra Ay Kaan'ın eski yurduna gelmiş. Bir de ne görsün: İnsan da yok, hayvan da görünmüyor. Ay kanatlı kuş da uçmuyor, hiçbiri yok. Koca ülke bomboş. Hayvanların pisliği kurumuş, ateşin külü soğumuş. Bunu gören flurya daha çok korkmuş.

-Ölmeden ölmüş oldum. Gitmeden gitmiş oldum. Ne olursa olsun geri dönmek yok. Ay Kaan'a yetişip yalvarıp yakarıp af dilerim. Flurya kendi kendine çok düşünmüş. Ay Kaan'ın göçtüğü yere doğru uçup gitmiş.

Uçarak çok dağlar aşır, çok sular geçmiştir. Büyük sazlığın yanından geçerek geçmez halkın sesini duymuş. Kanat çırpmayı bırakıp yere inince başını kaldırıp dinlemiş.

-Başından taart (çeeek), kuyruğundan taart (çeeek), başından tart (çeeek), kuyruğundan taart! (çeeek) diyen iki kişinin sesini işitmiş.

Flurya yavaşça yaklaşp bakınca görmüş ki bir kısrağ bataklığa düşmüş. Ay Kaan'ın iki hizmetlisi yelesinden ve kuyruğundan tutup:

-Taart, taart! (Çeek, çeek!) deyip bağışıp duruyorlarmış. Flurya, kısrağı bataklıktan çıkarmaya yardım etmeyi düşünmüş. Yaklaşp yardım etmeye korkup yaklaşmadan “Debelenip duran kısrağın altında kalırsam ne olur? “Hizmetliler üstüme basarsa ne yaparım? Böyle tehlikeli bir yere girmek olmaz”- diye kendi kendine düşünmüş, onların çevresinde dönüp durmuş.

Birden yer sarsılmış, bataklık kıpırdamış.

-Küçücük aygırı çıkaramadınız, sizin gayretiniz nerede? Ses beyninde yankılanmış.

Bunu duyan fluryanın az kalsın yüreği patlayacakmış. Bütün vücudu titremiş. Başını kaldırıp bakmış ki uzun sakalını omzuna atmış, bıyıkları çenesinden göğsüne uzanan, iki gözüne kan toplanmış, deri kamçısını yanına sokmuş, ak- sarı ata, belini çökerterek binen Ay Kaan geliyormuş.

Onu gören flurya ne yapacağını şaşırılmış. Oraya buraya koşturup çıkış yolu bulamamış. Hizmetlileri taklit edip bağırmış:

-Başından taart (çeek), bacağından taart (çeek), taart, taart!

O günden beri Ay Kaan'dan korkan flurya sürekli sazlıktaki kısrağı çıkarır gibi:

-Başından taart, bacağından taart (çeek)! – diye bağıır dururmuş.

I.6. Çil

Tanrı önceden bütün kuşları büyük yaratmış. Tanrı Altay'ı dolaşmaya çıkmış. Ormana girdiğinde çil, korkuyla ok gibi yukarı fırlamış. “Pırrr” diye ses çıktığında Tanrı'nın atı ürkünce Tanrı attan düşmüş. Düşünce taşa çarpıp bayılmış.

Tanrı evine dönünce bütün kuşları yok etmeyi düşünmüş. Bütün kuşları toplayın, demiş. Yeryüzündeki bütün kuşlar toplandığında sadece çil gelmemiş. Bir gün beklemişler yok, iki gün beklemişler yok, üç gün beklemişler yok.

Ondan sonra Tanrı, bütün kuşları, çili yakalayıp getirmeleri için göndermiş. Kuşlar beklerken tanrının annesi, çağrıldığında gelmediği için oğluna, onu öldürme izni vermiş.

Çili tutup getirmişler. Tanrı sinirlenerek çile sormuş:

-Neden hepimizi üç gün beklettin? Neden gel dediğimde gelmedin? İlk gün ne yaptın?

-İlk gün balıklarla taşları sayıyordum. Gece oldu gelemedim.

-Ee, hangisi çok çıktı?

-Saydım saydım, balıklar fazla çıktı.

-Balıklar nasıl fazla olsun? Ben yarattığımda taşları çok yaratmıştım. Bu nasıl olur? diye Tanrı öfkelenmiş.

-Ben uzunca uzunca taşları balıklara ekleyerek saydım, demiş çil.

-İlk gün işin vardı da ikinci gün neden gelmedin?

-İkinci gün gökteki yıldızlar mı yerdeki tümsekler mi fazla diye saydım, bu yüzden de geciktim, demiş çil.

-Onu saydığımda hangisi fazla çıktı?

-Yerde bataklıktaki tümsekler daha fazla çıktı.

-Bu nasıl olur? Ben gökte yıldızları daha fazla yaratmıştım, demiş Tanrı.

-Ben kesilmiş ağaç kütüklerini tümseklerle birlikte saydım, demiş çil.

-Peki öyle olsun.Üçüncü gün ne yaptın?

-Üçüncü gün yeryüzünde erkek mi çok, kadın mı çok diye saydım.

-Ee, ne çıktı ? diye Tanrı sormuş.

-Saydığımda kadınlar fazla çıktı.

-Bu nasıl olur,ben erkekleri daha fazla yaratmıştım, demiş.

- Sayarken, erkekler çoktu ama ben kadınların sözüne uyan erkekleri de kadınlara ekleyip saydım, demiş çil.

Tanrı, kendisinin de annesinin aklına uyup çili öldürmeye kalktığını düşünmüş. Düşünmüş ki sadece atını korkuttuğu için çili öldürmeyi buyurursa kendisi de kadınlar safına dahil olacak. Onun için çili öldürmeyip küçük yapıp salıvermeyi düşünmüş. Çil “pırrrr” yaparak yuvasına uçup gitmiş. Çilden arta kalan eti diğer hayvan ve kuşlara paylaşmış. Bütün hayvan ve kuşlarda çilin ak eti vardır. Çilin etinden karga almamıştır.

O günden beri çil, küçük de olsa Tanrı’dan daha akıllıdır, derler. Karga çilin etinden almadığı için kanadı yumuşaktır, uçarken ses çıkarmaz.

I.7. Yarasa

Altay’da hayvan desen hayvan değil, kuş desen kuş değil, derisi kürklü, büyük kepçe kulaklı, kocaman patlak gözlü, kanatları bitişik, yarasa diye bir kuş yaşamış.

Yarasa, bir gün yine kuşlardan vergi toplayan temiçiyle³ karşılaşmış.

-Ee, yarasa, bak, sen kendin de biliyorsun. Senden başka bizim kartal kaana vergi ödemekte ağır davranan yok, belki şimdi ödersin.

Yarasa bu orta yaşına kadar kimseye vergi ödememiş. Böyle ilginç bir konuşma duyunca çok şaşırılmış.

-Siz hangi vergiyi soruyorsunuz? diye temiçiye sormuş. Kendisi ise titriyormuş.

Temiçi yarasanın şaşkınlığını sezip gözlerini kısıp tükürükler saçarak var gücüyle bağırılmış:

- Sen kuş temiçisine inanmıyor musun? Büyükler ne söylüyor, onu dinle. Kaan, yeryüzündeki bütün kuşlardan vergi toplansın diye emir vermiş, inat eden

³ Eski dönemde cayzana tâbi memur

kuşu kamçılaysın demiş, onun evindeki eşyadan karısına kadar her şey vergi olarak alınsın diye yazı yazmış.

Yarasa başını eğmiş, yüreği titremiş.

- Temiçi, ben kuş değilim, diyerek sıkılıp büzülerek otların arasına koşmuş. Temiçi, onun kuş değil daha çok hayvana benzediğini düşünerek: “Tüh, hayvanla kuşu ayıramıyorum. Ben nasıl temiçiyim be?” demiş. Atına atladığı gibi ardına bakmadan uzaklaşmış. Yarasa, temiçinin gittiğini görünce otların arasından çıkmış. Sevinçle bir kütüğün üstüne çıkararak temiçinin arkasından bağırması:

-Önün ileriye, arkan bana doğru olsun, yürü git, rahat ol, geri dönüp gelme!

Çok geçmeden kara rahvan atlı hayvan temiçisi gelerek şöyle demiş:

-Sen bizim Aslan Kaan’a ne zaman vergi ödeyeceksin?

-Ben Aslan Kaan’ı duymadım, ondan bir şey almadım, borcum yok, deyip yarasa temiçiye kurnazca bakmış.

Temiçi bu sözleri duyunca çok kızmış:

-Ben sana çark etmeyi gösteririm. Böyle aptallık edip bahane uydurma. Bütün hayvanlar gibi öde. Bu şekilde ödemeyip gidecek yerin yok.

Yarasa kahkahasını tutamayıp temiçiye gülerek:

-Temiçi, ben hayvan değilim, uçan bir kuşum.

-Sen beni mi deniyorsun? Senin derini yüzerim, deyip temiçi öfkelenmiş. Yarasaya vurmak için kamçısını sallamış.

Kütüğün üstünde oturan yarasa temiçiyle alay edip, kahkahalar atarak yukarı uçmuş. Temiçi çok şaşırması ve kendi kendine: “Bu kadar yer gördüm, uçan hayvan görmedim” deyip düşünmüş.

I.8. Sıçanın Takvime Girişİ

Sıçan gelip yılcıya sormuş:

-Beni takvime alacak mısın?

Yılcı şöyle demiş:

- Arslana bir uğra. Alsın mı diyor, almasın mı diyor?

Sıçan arslana gitmiş. Arslan sıçanı görünce, (onu) bir oyuğa pençesiyle bastırmış. Sıçan arslana bağırması:

- Ay, beni öldürmeyin! Bir gün size yardımım dokunur.

Arslan demiş:

-Sen mi?

- Ben elbette.

-Tamam edersin, diyerek arslan sıçanı öldürmeyip serbest bırakmış. – Deveye gidip bahse gir, demiş. – Deveyle bahsi kazanırsan alırım.

Arslan aradan biraz uzaklaşınca tuzağa düşmüş. Ne yaptıysa kurtulamamış. Arslanın boynunu sıkan demir bir tuzakmış. Arslan ölecekken sıçan gelmiş.

- Hey, şimdi yardımını yap, deyince sıçan çatallı bir ağacın tepesine çıkınca görmüş ki tuzağın ucuna bir kayış bağlı.

O kayışı kemirmiş. Tuzak yere düşünce arslan bu kötü durumdan kurtulmuş.

Sıçan deveye gelip:

- Takvime girmek istiyorum, seninle bir bahse girelim, deyip sıçan deveye rica etmiş.

Deve şöyle demiş:

- Yarın erkenden kim uyanır? Güneşi önce kim götür?

-Ben küçüğüm, dağın üzerinden göremem. Sizin kulağınızın ucuna çıkayım, demiş.

Deve kabul edip büyük dağın yanına varınca doğuya doğru yatmış.

Sıçan devenin kulağına çıkararak bütün gece uyumuş.

Seher vakti güneş vadiye vurmuş. Sıçan bağırması:

-Heey, güneşi gördüm!

Deve:

- Nerde, nerde? Güneş çıkmadı! , demiş.

Doğuya doğru bakmış.

- O tarafa değil, bu tarafa bak, deyip, sıçan deveye söylemiş.

Deve bakmış, doğru.

Devenin ödülünü sıçan almış. Sıçan deveyi yendiği için takvime girmiş. Yılcı da deveyi takvimden çıkarmış.

II. Hayvan Masalları

II.1. Hayvanların Toplantısı

Hayvanların tümü toplanmış. Üç atı kesip etini pişirmişler. Götürüp pişirdikleri etin çoğunu alıp suyunu çanağa koyup içmek için oturmuşlar. Cayzan ayı, toplantıya gelen bütün hayvanları düşünmüş. Sadece kedi toplantıya gelmemiş. Kedinin toplantıya gelmediğini gören ayı sormuş:

-Kediye buraya gelmesini söylemediniz mi?

Korkan hayvanlar şöyle demiş:

- Kedi çok kötü. O kavgacı. Bundan başka o tırmalıyor. Onun için biz onu çağırmadık. O gelirse hepimizi öldürür.

-Bu söyledikleriniz doğru mu? diye ayı, şaşırarak sormuş.

- Doğru, hepsi doğru, diye bütün hayvanlar seslenmiş.

Hayvanlar masanın başına oturup sohbet etmeye başladıklarında yoldan kedinin geldiğini görmüşler. Onun yeşil gözü parlıyor, kendisi de “miyav, miyav”-deyip başkalarını korkutuyormuş.

Bütün hayvanlar korkarak etrafa kaçışmışlar. Porsuk ocağın içine girmiş. Ayı ocağın üzerine çıkmış, kurt, tavşan ve diğer hayvanlar da kilere girmişler.

O anda kedi evin içine girmiş. Bir de bakmış ki evin içinde kimse yok. Masanın üstünde et duruyor. Sonra kedi, masanın üstüne çıkarak eti yemeye başlamış. Sağa sola bakıp “mır-r-r!” diye mırıldayıp karnını doymuş.

Onu gören ayı çok korkarak kendi kendine şöyle düşünmüş:

-Hayvanların sözleri doğruymuş. Bu kedi gerçekten kavgacıymış. Gerçekten de kötüymüş. Eti yedikten sonra gelip bana saldıracak.

Kilerdeki kurt, tavşan ve diğer küçük hayvanlar korkup kendi aralarında konuşmuşlar:

-Bu açgözlü kedi eti yiyince bize de saldırır. Buradan kaçmak gerek. Hemen burdan kaçıp gidelim! – demiş kurt.

Kimse diğerlerinden önce kaçmaya cesaret edememiş. Kurt, tavşana şöyle demiş:

-Sen önce çık. Sen diğerlerinden hızlısın.

Tavşan kurta şöyle demiş:

-Olmaz, durun, ben önce kaçmam, benim arka bacaklarım uzun. O benim bacaklarımdan yakalar. Sen kendin önce koş, güçlü hayvanı o yakalayamaz.

-Olmaz, kaçmam, benim kuyruğum uzun. O beni kuyruğumdan yakalarsa, diye kurt tavşana söylemiş.

Ayı, ocağın üstünde yatarken korkup titrediğini kendisi bile fark etmemiş. Onu gören kedi çok korkmuş. Ocağa doğru yönelip içine girmiş. Orada bulunan hayvanlar. “Ölümümüz yaklaştı”- diye düşünüp korkup titreyerek ocaktan çıkıp kaçmışlar.

Hayvanlardan korkan kedi ocağın üstüne doğru çıkmış. Ayı, korkup ocağın üstünden yere düşünce ayağı burkulmuş. Kedi, ayıdan korkunca, ondan kaçarken ocağa girmiş.

Porsuk kediden korkarak yarı baygın bir halde ocağın üstüne çıkmış.

Cayzan ve halkı kediden korkunca toplantıyı da yapmadan kaçıp gitmişler.

II.2. Kurtarıcı Tilki

Bir avcı varmış. Avlanırken bindiği bir atı, peşinde bir köpeği varmış.

Avcı, bir defasında avlanmaya giderken yolda bir yılanın yattığını görmüş. Elindeki sopayla yılanı vurmaya için yaklaşmış. Elindeki sopayı kaldırdığında yılan, sıçrayarak adamın boynuna dolanmış.

Yılan:

-Sen de yoldasın ben de yoldayım. Sen beni öldürmeyi düşünürken şimdi ben seni öldüreceğim. Ama öldürmeden önce atına sorayım “Ben bunu öldürsem nasıl olur?”

Atı şöyle demiş:

-Öldür, öldür! Benim sırtıma binince durmadan kamçılıyor. Misafirlğe gitse öğlene kadar içki içip beni sırtımda terliğimle eyerimle bırakır, beslemez.

Yılan köpeğine sorduğunda o, şöyle demiş:

-Öldür, öldür! Ben dışarıda geceliyorum, onun evini malını koruyorum o ise uyuyup uyuyup gelip seni döver. Kışın soğuktan titreyip ısınmak için evine girsem “çık!” deyip döver.

Ondan sonra yolda giden bir tilkiyi durdurup:

-Bu adam beni, öldürmeye kalktığında ben ondan önce davrandım. Şimdi onu öldürmek istiyorum, demiş.

Tilki:

-Dur, onun seni nasıl öldürmeye kalktığını bir göstersen?- demiş.

Yılan göstermek için yola yatmış. Adam sopayı eline almış ve kaldırmış.

Tilki “Vur!” diye işaret etmiş. Adam o anda sopayla yılanın başına vurup ezmiş.

Tilki adama şöyle demiş:

-Senin ömür boyu bana itaat etmen gerekir.- Tilki böyle söyleyerek koşarak ondan uzaklaşmak istemiş.

Adam:

-Durun, durun, yaklaşın da ben size dua edeyim.- demiş.

Tilki adamın önüne geçip oturarak onun duasını beklerken adam onu iki bacağından tutup, yere çarparak öldürmüştü.

Adam dönüp evine gelince karısına:

-At da, köpek de doğru söyledi. Ama beni tilki kurtardı.- deyip atı da köpeği de güzelce doyurun diye karısına emir vermiş.

O günden sonra adam atına iyi bakmış, köpeğini iyice beslemiş. Tilkinin ayak derisinden başına kalpak dikip, derisinden kürk yapmış.

II.3. Tilki İle Turna

Tilki ile turna birbirini sevmezmiş.

Tilki ile turna karşılaşmışlar. Tilki turnaya övünerek:

-Hey, turna, sizin iki bacağıңыз var ya, ikisi de kapkara. Onlarla nasıl yürüyorsunuz?- demiş.

Turna sormuş:

-Senin kaç bacağıın var?

-Benim dört bacağıım var elbette. Ondan başka güzel bir kuyruğum da var benim.

Tilki yine turnaya bakıp şöyle demiş:

-Hey, bayım, o da ne iki de küçük dişiniz var.

Turna üzülerek sormuş:

- Sende kaç diş var?

--Benim otuz altı güzel dişim var. Ondan başka bende yüz akıl var.

Turna şöyle demiş:

-Ey tilki, sen övünme. Turnadan yana hayal kırıklığına uğrama! Turna gibi suda yüzebilir misin sen?

Tilki kahkahayla gülerek turnaya:

-Yüzersem ne vereceksin?

-Sen çok övünme. Turna gibi durduğun yerden uçabilir misin?

-Tilki şöyle demiş:

-A-a, sen böyle yetenekliysen, niçin kışın bizim oralara gelmiyorsun?

Tilki bir de bakmış ki avcılar geliyor. Dağın kenarındalar, saklanmaya imkan yok. Turna avcıyı görür görmez bağırır:

-Tuurrk!

Sesi dağlarda yankılanmış. Avcılar etrafına bakmış. Yaşlı avcı, genç avcıya şöyle demiş:

-Turna ne gördü ki? Bir şey görmese bağırır.

Onlar tilkiyi görmüş. Tilki turnaya sormuş:

-Şimdi ne yapacaksın?

Turna şöyle demiş:

-Benim senin gibi yüz aklım yok. Bende sadece bir akıl var. Kalıp saklanabilirim de, yakalanmadan uçabilirim de.

Tilki üzülerek deliğe girmiş. Tilki için başka çare yokmuş. Turna tilkinin arkasından içeri girmiş.

Avcılar gelince tilkinin bulunduğu deliği kazmaya başlamışlar. Avcının yaklaştığını gören turna, tilkiye sormuş:

-Ee, tilki, sen yüz kurnazlığının birini bana versen. Doksan dokuzu sende kalsın.

Tilki şöyle demiş:

-Yüz kurnazlığın sadece ellisi kaldı.

Öyleyse elli kurnazlığın birini istemiş. Tilki şöyle demiş:

-Yirmi beşi kaldı bende.

Yaşlı avcı turnayı bacaklarından tuttuğu gibi çıkarıvermiş. Turna bunu görünce ölü numarası yapmış. Yaşlı avcı şöyle demiş:

-Ee, bu zavallıdan ne olur?

Yaşlı avcı tilkiyi tuttuğu gibi delikten çıkarıvermiş.

-Ee, çocukların annesinin yaka kürkü yoktu. Kürk bulundu.- deyip sopayla vuruvermiş.

Tilki ölmek üzereyken bakmış ki: turna gökyüzünde uçuyor. Uçup giderken şarkı söylüyormuş:

-Tutmak istiyorsan, tut. Ben sana ancak bu kadarını söyleyebilirim. Ey tilki, sen aklını kaybetme. Ölmüş gibi yapıp yat. Başka yolun yok.

Tilki ölü gibi yatmış. Yaşlı avcı küçük oğluna:

-Öldü. Daha çok vurmamalım ki derisi bozulmasın. Sen taşıyıp götür.- demiş.

Küçük oğul, tilkiyi alıp bir çalılığın üstüne bırakmış. Kendisi atını salıp tüfeğini alırken tilki kaçmış.

Lanet okuyan yaşlı adam hayretle haykırmış: “Ben onu öldürdüğümü düşünürken tilki dirilip kaçtı.- demiş.

Küçük oğul tilkinin kaçtığına üzülse de gülmüş.

Attığını vuran avcılarının uygun bir yerde tilkiyi tekrar vurabileceğini anlayan tilki, onları kandırmak için koşarken vurulduğunu düşünüp onu bir daha vurmasınlar diye yuvarlanmış.

Tilki turnayla karşılaşınca:

-Bizim eve gidelim, demiş.

Turnayı arkasına takıp zengin saksığının evine götürmüş. Zengin kişinin evinde güğümde arakı varmış. Arakının üstüne yağ koyarak:

-Ben seni ağırlıyorum, bunu iç, demiş.

Turna başını güğüme soktuğunda, tilki gelip turnayı yakalamak istemiş. Ama turna daha çevikmiş. Tilkinin iki kara gözünü az kalsın oyacakmış, onu galalayıp kanadıyla vurarak:

-Şimdi sakın benim peşimden gelme, gelirsen kötü olur, demiş.

Şimdi turna tilkiyi görünce: “Turrk! Turrk!”- diye bağırır.

Atalar: “Orda durma, git dedim. Yakalarsam ağzının payını veririm.” diye azarlarmış, derler.

II.4. Tilkicik

Yaşlı bir karı koca odun toplamaya gitmişler. (Atları olmadığı için odunu sırtlanmışlar.) Taşınması kolay olsun diye odun ararken çürük kütüğün kabuğunu güzelce sıyırıp dalların altına yerleştirmişler. Çürük kütüğün kabuğunu güzelce sıyırırken birden içinden tilkicik çıkmış. Karı koca onu gördüklerinde önce ürkmüşler, sonra sevinerek:

-Sen nerden çıktın, göğsü kanlı, gözü ateşli, güzel, yavrucuk? – demişler.

Tilkicik kürkü parlayarak:

-Ben oğlu olmayanlara oğul, kızı olmayanlara kız olayım diye geldim., demiş.

-Bize gelip oğlumuz, kızımız olur musun, göğsü kanlı, gözü ateşli, tatlı çocuk?- deyince:

-Tamam, gelmez miyim? Sizin gibi insanlarla gitmeyip de kiminle gideceğim? – deyip onlara katılmış.

Karı koca birlikte odunları yüklenip tilkiciği yanlarına alıp (eve) dönmüşler.

Şimdi onlar birlikte yaşıyor. Tilkicik; çalışkan, evine bağlı, saygılı, işte böyle iyi bir evlat olmuş.

Böyle sürüp giderken, bir gün tilkicik koşturuyor, bir türlü yerinde durmuyormuş.

-Sen ne koşup duruyorsun çocuğum, dediklerinde:

-Ağabeyimin düğünü varmış bugün, ona gitmek istiyorum.

- Tamam, git. Ağaç kabuğu borkünü çıkar, ipek borkünü tak. İpek kürkünü giy, yırtık kürkünü çıkar, demişler.

-İpek kürkü ne yapayım, yırtık kürkle gideceğim. ipek borkü neden takayım, ağaç kabuğu borkle giderim.

Ağaç kabuğundan borklü, yırtık kürklü kurnaz böylece çıkıp gitmiş. Gideli çok olmuş. Öğlen olunca dönüp gelmiş.

-Eh gidip geldin mi, geri döndün mü, göğsü kanlı, gözü ateşli çocuğum? diye karı koca sevinmiş.

-Geldim, demiş

- Ee, düğün nasıldı?

- Düğün çok güzel oldu. Uyuz it kuyruğu kalkıncaya kadar, zayıf kişi kulağı kızarıncaya kadar doyasıya yedi. Yirmi at yarıştı, yirmi kişi güreşti.

-Çok güzel. Kötü bir şey olmamış, güzel olmuş. Tamam, çalış.

Çalışmış durmuş, çalışmış durmuş. Kurnaz çalışmış durmuş. Böyle çalışıp dururken bir gün yine koşturup duruyormuş.

- Sen ne koşturup duruyorsun çocuğum? – deyince:

- Ortanca ağabeyimin düğünü varmış, ona gitmek istiyorum bugün- demiş.

-Tamam, yırtık kürkünü çıkar, ipek elbiseni giy, ağaç kabuğundan borkünü bırak, ipek borkünü giy, demişler.

-Yook, ipek borkü ne yapayım, ağaç kabuğundan borkle gideceğim. İpek elbiseyi ne giyeyim, yırtık kürkle gideceğim- demiş ve gitmiş.

Gitmiş, gelmemiş. Ertesi gün öğleden sonra gelmiş. Yine şişmanlamış, kızarmış olarak, tıka basa yemiş gibi gelmiş.

-Ee, düğün nasıldı çocuğum?

-Ortanca ağabeyimin düğünü çok güzel bir düğün oldu. Otuz kişi güreşti. Otuz at yarıştı. Zayıf kişi kulağı kızarıncaya kadar, uyuz it kuyruğu kalkıncaya kadar yedi.

-Eh, büyük bir düğün olmuş.

Tilkicik gelip yatmış. Su içip durmuş. Görünen o ki doyuncaya kadar yemiş. Ondan sonra çalışıp durmuş.

Yine bir gün tilkicik durmadan koşturuyormuş.

-Eee, ne oldu çocuğum?- demişler.

- Küçük ağabeyimin düğünü olacak. Ona gitmek istiyorum.

Büyükleri:

-Tamam, git. Çalışkan, söz dinleyen çocuk düğüne gidip gelse ne olur diye söylemiş.

Gitmiş. Her zamanki gibi: “İpek borkünü tak, ağaç kabuğu borkünü bırak” deyince yine dinlememiş. İpek elbisesini giymeden, ağaç kabuğu borkü ve yırtık kürküyle düğüne gitmiş. Ertesi gün akşamleyin gelmiş.

-Ee, düğün nasıldı?

-Off, düğün anlatılacak gibi değil. Kırk at yarıştı, kırk kişi güreşti. Zayıf kişi kulağı kızarana kadar, uyuz it kuyruğu kalkana kadar yiyip doydum. Öyle bir düğündü ki anlatılacak gibi değil, deyip sürekli su içip yatmış.

Böyle sürüp giderken yine çalışmış, çalışmış. Uzun süre geçmiş ama o hiçbir yere gitmemiş.

(Yaşlı karı koca evde yer yok diye yağ ve peyniri bir çukurda saklıyorlarmış.) Yaşlı adam oraya gitmiş. (Kökarnın altı donmadığı için onun altına çukur kazıp, orada saklıyorlarmış.) Tilkicik onu kokusundan bulmuş. Her “Düğüne gidiyorum” dediğinde o çukuru kazıp duruyormuş.

(Yaşlı adam) ilk önce büyük çukuru kazmış, hepsi yenmiş. Sadece eğri büğrü, yuvarlak dışkıları varmış. Ondan sonra ortanca çukuru açmış. Orada da sadece tilkiciğin dışkıları varmış. Peynirin yağın hepsi yenmiş. Küçük çukuru da kazmış orda da bir şey yok. Şimdi ne yapacak? Yaşlı adam bağırır:

-Hey, karı, tilkiciği yakala- demiş.

Karısı sormuş:

- Ne diyor çocuğum? Benim kulağım tam duymuyor- deyince, tilkicik kapıya kadar gidip sonra geri koşarak:

- Çabuk botko⁴ pişirsin, diyor- demiş.

Odun koyup botkoyu pişirmiş.

-Karı, o tilkiciği yakala, bizim çukurdaki yağ ve peynirin hepsini yemiş!

Tilkicik yine kapıdan dönüp gelmiş.

- Ne diyor çocuğum? – deyince:

-Botko çabuk pişsin diye ateşi çok yak, diyor- demiş.

İkisi ateşi harlandırıp botko pişirmişler. Sonra yaşlı kadın şüphelenmiş. Kapıya kendisi gitmiş.

-Ne dedin? – deyince:

-Tilkiciği yakala! Bizim yağı peyniri yemiş.- demiş.

Yaşlı kadın tilkiciği yakalamaya giderken tilkicik kuyruğunu sıcak botkoya sokarak, yaşlı kadının yüzüne doğru sıçratmış. Yaşlı kadın: “Ah, yüzümü yaktı” diye bağırırken tilkicik çıkıp gitmiş.

⁴ Hayvanın ilk sağımı sırasında Cayık’ın şerefine dua için kısrak sütü ile yulaf karışımından hazırlanan yiyecek.

II.5. Serçe

Önceden eski çağlarda mavi Altay'da Baybarak adlı bir bay⁵ yaşamış. Otladığındaki malları karıncalar kadar çokmuş. Baybarak kendisi de hizmetçilerinin sayısını bilmeyen açgözlü biriymiş. Komşu yurtlardan kemik kemirmeye gelen köpekleri görünce, yayını alıp vurmuş. Yolculuk yapıp, ateş yakıp geceleyen, (onun topraklarında) atlarını otlatanları kamçılarını.

Onun yaz kış koyunlarını otlatan Kodurlu adlı bir çobanı varmış. Kışın kar altında kalıp, yazın yağmurda ıslanan, güneşin yanan çoban yaşlanmış, sert kemikleri zayıflamış, gözünün ferisi gitmiş, adım atacak gücü kalmamış.

Baybarak Bey çobanın yaşlandığını görünce zengin yurduna çağırıp:

-Yeter, ihtiyar. Benim yurdumda sana iş yok. Buradan defol- demiş.

Kodurlu:

-Ben nereye gideyim- diye ağlayarak sormuş. Ben babanızın kapısında ormandan odun taşıyarak büyüdüm. Hayvanlarınızı yaşlanana kadar güttüm. Bu ihtiyarı kovmayın. Birazcık acıyın. Size uzun süre yük olmayacağım.

Baybarak:

-Seninle konuşmaktan başka bir işim olmadığını mı sanıyorsun? –deyip bağırılmış. Kara gözleri kan çanağına dönmüş, kalın dudakları titremiş. Dünya büyük, nereye gidersen git.

Kodurlu yaşlı karısını yanına alarak sahibinin evinden ayrılmış. Nereye gideceğini bilmiyormuş. Onun vazgeçilmez dostu olan gözlerinin üstü sarı renkli, kara köpeği acı acı uluyarak sahibinin peşinden koşmuş.

İhtiyar karı koca ne kadar gittiklerini kendileri de bilememişler. Sedir ağacının altına gelmişler. Ağacın yakınında küçük bir su akıyormuş. İhtiyar karı koca kulübe yapıp orada yaşamaya başlamışlar. Onların dostu, kara köpek her gün avlanıp, karaca ya da tavşan getirip, bazen de kızıl gözlü yaban horozu getiriyormuş. İhtiyar karı koca köpeği eskisinden daha çok sever olmuşlar.

⁵ Zengin kişi

Aylar çıkırığın dönüşü gibi geçip gitmiş, yıllar ayı gibi ağır ağır geçmiş. Kara köpek yaşlanmış. Gözleri ava yetmez olmuş, burnu koku almaz olmuş, ayakları ağırlaşmış. İhtiyar Kodurlu kederlenmiş:

- Üçümüzün de açlıktan öleceği zaman geldi galiba.

Dağlar bahar elbiselerini giymiş. Ormanda kuşlar ötmüş. İhtiyar Kodurlu'nun yaşadığı yere bir boz serçe uçup gelerek sedir ağacının dalına konmuş. Kara köpek yattığı yerde şöyle bir şey duymuş:

- Dört ayaklı avcı, niçin üzgünsün? Üzüntüne neden yenik düştün? Şimdi hayvanı kuşu yakalayamıyorsan ben sana yardım ederim.

Kara köpek başını kaldırıncı sedir ağacının dalında serçeyi görmüş.

Köpek:

- Kendin saksağandan korkarken bana nasıl yardım edeceksin?- diye şaşırarak sormuş.

-Ben saksağandan korkmam. Sen haksızsın, - serçe böyle söyleyerek alttaki dala inmiş.

-Ben sana kolayca hayvan avlamayı öğretirim.Sen pusuya yatmışken ben uçup ağaçların arasında ses çıkarırım. Korkan tavşanlar senin üstüne gelince, onları kolayca yakalarsın.

Kara köpek gülümseyip çürüyen sararmış dişlerini göstererek:

- Deneyip görelim, demiş.

Kara köpek sık çalılıarın arasına girmiş. Serçe, ağaçların arasında gürültü yapıp, kanatlarını çırparak bütün tavşanları ürkütmüş. Bir tavşan kara köpeğin üstüne doğru gelmiş. Kara köpek tavşanı kolayca yakalayıp ihtiyar karı kocaya götürmek için koşmuş.

O zaman ormanın kıyısından Baybarak Bay, kuştan hızlı uçan atını sürüp gelerek tavşanı taşıyan köpeği görünce, ayı gibi böğürmüştü:

-Benim hayvanlarımı avlamaya sana kim izin verdi? -diyerek, okunu yayını alıp köpeğe atmış.

Kara köpek, ipek gibi otların üstüne düşerken şöyle demiş:

- Dostum serçe, ihtiyar karı kocayı unutma.

Serçe köpeğe uçup geldiğinde köpeğin gözleri artık donuklaşmıştı.

Serçe:

- Bekle, Baybarak, ben dostumun öcünü alacağım. – diye öfkeyle söylemiş.

Baybarak kuşun söylediklerini anlamadan tavşanı alıp eyerine asarak dönmüş.

Hizmetçileri yaklaşan sahiplerini görünce, onu karşılamaya koşmuşlar. Bazıları onu koltuk altlarından tutarak dikkatlice attan indirmişler, diğerleri atı, at direğine atı bağlayarak eyerini almışlar. Baybarak, eşine tavşanı göstermek için aceleyle evine girmiş:

-Keskin nişancı, sana hediye getirdi.

Baybarak sevdiği atını hiçbir zaman evinden uzaklaştırmaz, onu görmek için çok defa dışarı çıkarmış. Hizmetçileri atı su kıyısında bağlayıp kendi işlerine dönmüşler, kimi yulaf unu yapıyor, kimi bulgur dövüyor, kimisi deri işliyor; kimisi de kürk, ayakkabı dikiyormuş

Birdenbire nerden geldiği belli olmayan serçe, atın iki kulağının ortasına oturarak onu gagalamaya başlamış. Kuşun gagaladığı yer, çok hassas bir yermiş. At, başını sallayıp şahlansa da serçeden kurtulamamış.

Baybarak, kanatlı gibi koşan kara atın düşmanından kurtulamadığını duyunca, sıcak evinden çıkıp, çok düşünmeden, okunu yayını alıp atmış. Serçe hiçbir şey olmamış gibi uçup gitmiş, çok sevdiği atı hareketsiz yatmış. Baybarak ayağını yere vurarak “Yeryüzündeki bütün kuşlar yok edilsin.” diye haykırmış.

Baybarak'ın karısı kocasından daha açgözlüymüş. Kaynamış kan yemeyi çok severmiş. Ölen atı görünce, kanını kovaya akıtıp, bağırsaklarını alma düşüncesiyle akli başından gitmiş gibi koşmuş. Serçe dönüp gelerek, bayın karısının başına konup gagalayivermiş.

Bayın karısı:

-Ne lanet kuşmuş? Değerli borkümü yırtıp kafamı oyuyor! – diye bağırmış.

Baybarak serçeyi tanımış, çok sevinmiş. “Aptal kuş, eceline susamış.” – diye düşünerek okunu atmış. Ok, vınlıyarak bayın karısının başını ceviz kabuğu gibi yarmış. Serçe burnu bile kanamadan uçup gitmiş.

Baybarak bay üzerindeki elbiseleri parçalamış, yere yatıp ağlamış. Serçe bayın yurduna tekrar uçup gelerek Baybarak'ın sırtına konup iki omzunun ortasını gagalayıp, iğne gibi tırnaklarıyla tırmalamış.

Baybarak, acı acı bağıırıp, yerde debelenmeye başlamış. Serçeyi ne ayağıyla ezebiliyor ne de eliyle yakalayabiliyormuş. Serçenin göğsünü oyarak yüreğine varacağını düşünen Baybarak, bütün kulları ve hizmetlileri toplansın diye bağıırmış. Kulları koşarak gelip bayın önüne çöküp kalmışlar.

- Elmas gibi keskin sarı saplı bıçağımı getirin. Bu lanet şeytanı öldüreyim.- diye emretmiş.

Hizmetlileri, emri yerine getirip, elmas gibi keskin bıçağı vermişler. Baybarak, bıçağı sağ eline alıp serçeye sallamış. O anda serçe, sol tarafına sıçramış.

- Şimdi düşmanımın canını alırım! diye bağıırarak gözlerinden kıvılcımlar saçarak bütün gücüyle bıçağı (serçeye) saplamış.

Hızlı serçe uçup gitmiş. Baybarak inleyerek yere düşmüş. Kara kanı su gibi akmış.

Zeki serçe sevinçle cıvıldayıp otağa uçmuş. Bayın koyunlarını sürerek ihtiyar Kodurlu'ya getirmiş.

Serçe:

-Benim sadık dostum, bu koyunlar senin- demiş. Şimdi mavi Altay'da Baybarak diye bir bay yok. Bu koyunların sahibi sensin! Koyunların sütünü sağıp iç, etini ye, derisinden ihtiyar eşine elbise diktirt. Aydınlık güneşin altında uzun ve mutlu yaşa!

İhtiyar Kodurlu şöyle demiş:

-Ölecek vücudumu sen dirilttin! Göğsümün sönen ateşini sen alevlendirdin. Benim sevimli kuşum! Söyle sana nasıl teşekkür edeyim? Benim evimin bacasında yuva yapıp benimle birlikte yaşa, iyi kuşçağız.

Serçe, Kodurlu'nun söylediği gibi yapmış. Serçe çok yavrular yetiştirip, ölünceye kadar ihtiyar karı kocayla birlikte yaşamış. Onun yavrularının yavruları da onun gibi nesilden nesle yurtların yanında yuva yapıp insanlarla dost yaşamışlar.

II.6. Alaca Kuşçağız

Bir zamanlar dul bir kadın yaşarmış. Onun bir tanecik oğlu varmış. Oğlan her gün kekliklere tuzak kurarmış. Onun tuzaklarına her gün hep alaca kuşçağız yakalanırmış. Onun kuşlarını kaanın oğulları alıp giderlermiş. Oğlan annesine:

-Anne, ben kaana gidip kuşlarımı soracağım, demiş.

Annesi:

- Kaan başını keser, demiş.

Buna rağmen oğlan gitmiş. Kaana vararak :

- Senin oğulların benim kuşlarımı alıyor. Söyle, kuşlarımı geri versinler.- demiş.

Kaan:

- Kuşların yavru kuş mu?- demiş.

Oğlan:

-Yavru olsa da kuştı. Kanadını açtığında eve ocağa çatıya varabiliyor.-
 demiş.

Kaan:

-Evceğinizin küçük ondan ev olur mu? , demiş.

Oğlan:

-Küçük de olsa ev. Parçalayıp yıksan otuz ata yük olur, demiş.

Kaan:

-Atların tay mı? demiş.

Oğlan:

-Tay da olsa vardır. Sert toprağın üstünde koşan tavşanı
kaçırmıyor,yalkalıyor.-demiş.

Kaan:

- Tavşanların yavru tavşan mı?- demiş

Oğlan:

-Yavru da olsa tavşandır. Yavru da olsa elleri kel kaanın başına yetişir.-
demiş.

O böyle söyleyip kaan başını tutunca başı kel olmuş. Kaan bundan utanıp
öfkelenerek oğlana vurmak istemiş. Oğlan vurmaya imkan vermeden alaca
kuşçağız olup uçup gitmiş. O öyle uçup giderek keçi sakalı çalılarının üstüne
konmuş.

Oradan uçarken çalılar bacaklarındaki etleri koparmış. Alaca kuşçağız
çalıya:

-Bacağımin etini ver, demiş.

Çalı vermemiş. Alaca kuşçağız:

-Dur bakalım, ben seni koyunlara şikayet edeyim, diyerek koyunlara gidip:

-Koyunlar, koyunlar, gidip çalının yapraklarını çiyneyip yiyin, demiş.

Koyunlar:

- Dağdaki tatlı otları yiyip bitiremiyoruz. Çalının sert yapraklarını niçin çiyneyelim. demişler.

Bunu duyunca alaca kuşçağız:

-Durun bakalım, ben sizi kurtlara şikayet edeyim, diyerek kurtlara gidip:

-Kurtlar, kurtlar, gidin şu dağdaki koyunları yiyin, demiş.

Kurtlar:

-Kaanın yağlı kısıraklarını yiyip bitiremiyoruz. Dağdaki koyunları niçin arayıp yiyelim, demişler.

Bunu duyunca alaca kuşçağız:

-Durun bakalım, ben gidip sizi kaanın oğullarına şikayet edeyim, diyerek kaanın oğullarına gidip:

-Oğullar, oğullar, sizin yağlı kısıraklarınızı kurtlar yiyor. Gidip onları kovalayın, demiş.

Oğullar:

- Gidip kurtları kaçırırken aşık oynayacak zamanımız kalmaz,- demişler.

Bunu duyunca alaca kuşçağız:

-Durun bakalım, ben gidip sizi kaana şikayet edeyim, diyerek kaana gidip:

-Kaan, kaan, senin yağlı kısıraklarını kurtlar hep yiyor. Bunu görüp oğullarına “gidin kovun” dedim. Oğulların “kurtları kaçırılmaya gidersek aşık oynamaya zamanımız kalmaz” dediler. Sen onlara söyle, gidip kovsunlar, demiş.

Kaan bunu dinleyerek:

-Oğullarıma nasıl söyleyeyim? Kendim yerimden kalkamıyorum,- demiş.

Onu dinleyen alaca kuşçağız:

-Dur bakalım, ben sıçanlara söyleyeyim senin yağlarını emsinler,- diyerek sıçanlara gidip:

-Sıçanlar, sıçanlar, gidip kaanın yağlarını emin, demiş.

Fareler:

- Biz kadınların yağını kaymağını yiyip bitiremiyoruz, kaanın yağını ne yapacağız? -demişler.

Bunu duyunca:

-Durun bakalım, ben gidip sizi kadınlara şikayet edeyim, diyerek kadınlara gidip:

-Kadınlar, kadınlar, sizin kaymaklarınızı, yağlarınızı sıçanlar hep yiyor. Gidip onları kovun, demiş.

Kadınlar:

- Biz çocuklarımızın bezlerini kurutamıyoruz, gidip sıçanları nasıl kaçıralım,- demişler.

Bunu duyan alaca kuş rüzgarın sahibi Sarı- Kadın'a giderek:

-Rüzgarın sahibi Sarı-Kadın, rüzgar çıkarıp o kadınların çocuklarının bezini kurut, demiş.

Rüzgarın sahibi Sarı- Kadın, yanaklarını şişirip havayı içine çekmiş. Onun sorusuna cevap vermemiş. Onun böyle yaptığını gören alaca kuşçağız çuvaldızı alıp onun yanağına batırınca “fuuffffff” diye rüzgar çıkmış. Rüzgar çıkınca çocukların bezi kurumuş. Kadınlar gidip sıçanları kovmuşlar. Sıçanlar gidip kaanın yağlarını emmişler. Kaan ayağa kalkıp oğullarına seslenerek onları kurtları

kovmaya göndermiş. Oğulları gidip kurtları kovmuş. Kurtlar gidip koyunları yemişler. Koyunlar kaçıp çalının içine girip onun yapraklarını çineyip yemişler.

Ondan sonra alaca kuşçağız, geri dönüp kaana giderek yine öksüz çocuğa dönüşüp öcünü alarak geri dönmüş.

III. Büyülü Masallar

III.1. Kaycı Mergen

Çok eski zamanlarda, başlangıcı öncesi olmayan çağlarda Altay'da Kaycı Mergen adlı biri yaşarmış.O kendisi de kaycıymış⁶. Bir defasında o, atını köstekleyerek salıvermiş. Atına bakmaya, onu aramaya gitmiş. Atı yok, gitmiş. “Bu nasıl böyle uzaklara gitmiş” deyip vadiler geçerek gitmiş. Sıcak bir günmüş. Bakmış ki, güçlü bir yangın var. O, ateşi söndürmüş. “Her yer yanacağına ben bunu yoruluncaya kadar söndüreyim,- demiş. (O düşünceli biriymiş.) Söndürdüğünde, vadinin içinde bir çalı, birden tekrar tutuşmuş. Bakmış ki orada bir yılan kıvranıp duruyor “Dur, bu yılan da olsa, yavru bir yılan, ben de çocuk yetiştiriyorum. Bunu şöyle kurtarsam nasıl olur?” deyip uzun bir dalı alarak yılanı uzatınca yılan ona dolanıvermiş. Onu dikkatlice alarak otun ve ateşin olmadığı bir yere bırakmış. Yılan, otların içine doğru gitmiş.

Ateş sönünce yaşlı adam atını alıp evine dönmüş. Yine günlerden bir gün sabah, atını köstekleyip salıvermiş. Bir gün sonra atına gitmiş. Bakmış yerde bir yılan duruyor, önceki kara yılan. Ondan ayrılmayan yılan, atına kadar onunla gitmiş. Tıslayıp etrafında dönüyormuş. Onu sokmuyor muş da, atının önünü kesiyormuş. Bu önceki yılan evine dönmek isteyen adamı bırakmamış, etrafında dönüp durmuş. O, yılanı takip ettiğinde yılan yürüyor, duduğunda etrafında dönüp duruyormuş. “Ee ne yapayım? Bunu takip edeyim bakayım nereye gidecek?” – deyip yürümüş de yürümüş. Uzaklara gitmiş.

Çok dağlar aşmış. Geriye döneyim dese yine bırakmıyor, yine etrafında dönüp duruyor, tıslıyormuş. “Ah, bu fırlayıp beni sokmasın, diye yine peşinden yürümüş de yürümüş, uzaklara gitmiş. Büyük kayanın altındaki taşlık yere gelmişler. Taşlık yere gelince başka yılanlar da onlara katılmış. O, yılanı takip

⁶ Topşuur adı verilen müzik aleti eşliğinde kahramanlık destanı anlatan halk ozanı

etmeye devam etmiş. Etrafını yılanlar sardığı için başka bir tarafa dönmek istese de dönememiş. “Esir mi oldum ne?” – deyip ne yapacağını şaşırılmış. Başka çare bulamayıp atına binip gitmiş. O taşlığı geçerek kayalığın altına geldiğinde orada derin bir mağara görünmüş. Önceki kara yılan “vın” diye mağaraya girmiş. Öbür yılanlar mağaranın ağzında onu beklemişler. Bakmış, onun yanında, biri ak başlı, biri altın başlı iki yılan çıkmış. İki yılan kafalarını kaldırıp ağızlarını açmışlar. Kayçı Mergen, onlarla konuşup kendi dilinde güzel sözler söyleyip yılanlara dua ederek:

- Saygıdeğer yer iyisi, sizlere kötülük yapmadım, yavrunuzu ateşten çıkardım. Bana bir kötülük yapmayı mı düşünüyorsunuz?- deyip yılanı baş eğmiş.

Sonra o yılan ağzını açmış. Kayçı Mergen de ağzını açıp esnemek istemiş. Esneyince yilandan yumurta saçılıp Kayçı Mergen’in ağzına girivermiş. Bunu kendisi bile fark etmemiş. Tükürememiş. Tükürükle eriyip gırtlığına doğru kayıp gitmiş. Kayçı Mergen birdenbire serçelerin, kuşların konuşmalarını anlamaya başlamış.

Yılan şöyle demiş:

-Sen bizim yavrumuzu ateşten kurtaran kişisin. İyi düşünceli birisin. Şimdi ben seninle konuşmak istiyorum. Sen bize iyilik yaptığın için bütün canlıların dilini anlar oldun. Hiçbir yerde, hiçkimseye; “Böyle bir şey yaptım, yılanın yavrusunu ateşten kurtardım, böylece hayvanların dillerini anlamaya başladım” diye söyleme, demiş. Söylersen çok kötü olur.

Yılanlar onu çok güzel ağırlamışlar. Bütün yılanlar ona iyi davranmışlar, onun dilini anlamışlar. Ona bir ercine⁷ verip “ Bu ercineyi sakla, kimseye, karına bile, gösterme” diye emretmişler.

Şimdi o geri dönmüş. Döndüğünde bütün hayvanlar, kuşlar, saksaganlar bile nerde av bulunacağını, nerde bir leş öldüğünü hepsini konuşuyorlardı. O yaşlı adam böylece evine dönmüş. Evine döndüğünde karısı çegen⁸ hazırlayıp aarçı⁹

⁷ Yada taş gibi bolluk, bereket, sağlık getirdiğine inanılan, dokuz türü ve farklı renkleri bulunan, kimseye gösterilmeden bir beze sarılarak saklanması gereken kutsal nesne.

⁸ Ekşimiş süttten yapılan içecek

⁹ Süzme yoğurt

kurutuyormuş. Yorgun argın kocası geyik de dağ keçisi de avlamamış. Bütün canlılar konuşurken, o da onların dilini anlarken, onları, acımadan nasıl avlasın?

Böylece evine gelerek yemek yiyip dinlenip uyumuş. Karısı dışarda aarçı kurutuyormuş. Dışarıda serçeler, isketeler gelip aarçıyı gagalayıp yerken bir kısmı onu saçmaya başlamış, diğerleri:

-Saçmayın, biz her gün yeriz, saçarsanız bizi vururlar. Dışarı koymazlar, bizden saklarlar, - demişler.

Yaşlı adam yattığı yerden gülmüş. Karısı dışardan duyup homurdanmış:

-Sen ne yapıyorsun? Yattığın yerde kendi kendine mi konuşuyorsun? Hangi kadını hatırladın? Ne düşünüyorsun da tek başına konuşup gülüyorsun? Sen avlanıp, çalışmıyorsun. Böyle elin boş gelip duruyorsun. O kadına mı gidiyorsun? diyerek karısı esip yağmış.

-Yok, yok, ben avlanırken attan düştüm. Çeşit çeşit dağ keçilerine kurşun attığımı fakat vuramadığımı düşünüp gülüyordum,- demiş.

Böyle türlü şeylerle kandırıp karısını zar zor ikna edip susturmuş.

Birkaç gün geçmeden karısı çegen hazırlamış, şimdi dışarıda dikiş dikmek için oturmuş. O süt kaynatıp eşiğe koymuş. Bakmış: karı-koca iki fare kazanın kıyısında dönüp koşarak konuşuyorlarmış:

- Bu kaymağın tadı ne kadar da güzel, üstü pırl pırl parlıyor. Şimdi bunu nasıl yiyebiliriz. Birimiz inmeliyiz. Kayıp “cup” diye düşersen ölürsün.

(Kayçı Mergen) artık gülmemek için kendini zor tutuyormuş. Duymayayım dese de, ister istemez duyuyormuş. Böylece konuşma devam etmiş:

-Evet, bunu şurdan içelim.

-Nasıl içeceğiz? Oradan yuvarlanır düşeriz.- demiş.

Karısı şöyle diyormuş.

-Ben seni dişlerimle kuyruğundan tutayım, sen iç.

-Ya beni düşürürsen.

-Ben seni düşürmem, gayret edip tutarım, demiş.

-Yok, önce sen iç, kadınsın, çocuk yetiştiriyorsun, ben sonra içerim.

Böylece dişiyle karısının kuyruğundan tutup kazanın kenarına oturmuş.
Karısı içip içip:

-Tamam, ben doydum. Ben şimdi doydüğüm için gücüm yeter, seni kuyruğundan tutup oturayım.

İkisi anlaşmış.

-Tamam, ben içeyim, deyip kocası kazana girmiş.

Karısı dişiyle kuyruğundan tutmuş tutmuş ama düşürmüş. Böylece o düşmüş. Farenin karısı kazanın etrafında koşuşturup dönerek ağlayıp:

-Sevgili eşim, çocuklarım öksüz kaldı, ne yapacağım? Şimdi çocuklu biriyim. Bana başkası bakmaz. Çocuklarım acı çecekler, ne söylerim, aman Tanrım, diye korkuyla bağırıp ağlıyormuş. –Sevgili eşim daha genç ve sağlıklıydı. Ne olur, şimdi ben çocuklarımı nasıl tek başıma büyütürüm?, deyip koşmuş da koşmuş.

Böyle koştururken kazanın kenarından yere düşmüş. (Kayçı Mergen) yerinden kalkarak kahkalarla gülmüş. Karısı gelmiş, süpürgeyi alıp vurarak:

-Sen benimle alay mı ediyorsun ha? İyi kadını bulmuşsun. Beni kötülüyorsun. Başka kadını hatırladığında da hemen değişiyorsun.

Türlü küfürler ederek tırmalayıp tükürüp ne varsa yapmış. Ey Tanrım bunu ben ne yapayım, ne yapayım! Artık dayanacak gücü kalmamış. Kaç gündür yapılacaklar yapılmıyor, huzur yok, kursağından bir lokma geçmemiş. Karısının eziyetleri de günden güne artıyormuş. Yalvararak:

-Ben bir şey yapmadım. Öleyim mi? Alay da etmiyorum. Kaç yıldır seninle yaşıyoruz, çoluk çocuk büyüttük. Şöyle oldu. Yılanın yavrusu ateşe düşmüştü, onu kurtardım. Ondan sonra o beni yılanlarına götürdü. Böylece ercine

yedim, onların dilini anlar oldum. Fare bağıırken, ondan önce de o serçeler, o isketeler aarçıyı saçarken, onlara gülüyordum. Fare süte düştü. O sütün kaymağını al da gör, orda fare var. – deyip, kendini aklayıp günahından arınmış.- Ee şimdi ne olur, onu Tanrı kendisi bilsin.

Ertesi gün erkenden uyanıp bakmış ki evin her tarafı yılan. Çadırın sırığı, avlusu her yer yılanla dolu. Ne oluyor? O sırada “Gıcırrt” diye kapı açılmış, ak başlı, büyük yılan gelmiş. O büyük yılan:

-Sen bizim anlaşmamızı bozdun, ne oldu, niçin söyledin?

O şöyle demiş:

-Ahh, efendim, şöyle bir şey oldu: Karımın hazırladığı arakı¹⁰ diye bir içki içtim. Fazla içtim sarhoş oldum. Ben suçluyum. Verdiğim sözü tutmadım. Tutmayıp karıma söyledim. Böyle oldu.

-Sonuçta sen isteyerek söylemiş değilsin. Arakı içtiğin için mi?

Biraz yumuşayarak yılanlara :

-Hadi, siz burdan çıkın, demiş.

Yılanlar çıkmış. Karısının aklı başından gitmiş hiçbir şey söylemiyormuş.

-Sen korkma.

O anda yılanın tükürüğü kadına değmiş. Onların dilini anlar olmuş. Ondan sonra konuşmayı duyup kendi hatasını anlatmaya başlamış.

Büyük yılan:

-Tamam demiş- Bu acı zehir insanı böyle kendinden geçiriyorsa sen onu bizim hazırlayıp biriktir. Biz toplanırız. Ben aslanı da davet ederim. Biz içip bakarız. Gerçekten de kişi kendini kaybederse senin canını bağışlarım. Eğer sen sözünü tutmamışsan ve onu bilerek bozmuşsan sana yaşamak yok- demiş.

¹⁰ Votka

-Olur, anlaştık. Ben bir aya arakıyı hazırlayıp biriktireyim. Bir ay sonra gelin. Bu çok acı içkiden yapabildiğim kadar hazırlayayım. Söylenmeyecek şeyi söyler. Bunun yüzünden bu beleya düştüm. Bu lanet olası içkiyi içmemiş olsam, bütün canlıların dilini anlamaya devam etsem çok iyi olurdu.

-Tamam, öyle olsun. Arakı hazırla, bir ay sonra geliriz. Benimle birlikte hayvanların lideri olan aslan da gelir. Bakalım arakı denen içecek nasıl bir şeymiş?- demiş.

Onlar gitmiş. Karısı arakı hazırlamış ve biriktirmişler. Kendi de arakıları tatmış. Çok tayga aşır çok halka, çok yere yolculuk yapıp bir ay arakı toplamış. Kazanlara doldurmuş. Bir ay geçip gelecekleri gün yaklaştığında “Kızıl dolunayda toplanınız, demişlerdi.” demiş.

Böylece kızıl dolunayda bütün zehir gibi acı arakıları ve aracan koroconu¹¹ kazana doldurmuş. Gelmişler.

-Onlara:

-Gidin, siz evde kalmayın- demişler.

Bütün hazırlıkları yaptıktan sonra karı koca çocuklarını da alarak başka bir yere kaçır gitmişler. Yılanlar gelmiş, arakının kokusunu alınca içmeye başlamışlar.

Orada bir melez ağacı varmış yaşlı adam o ağaca çıkarak bakmış ki, yılanlar sarhoş olmuş, kavga edip birbirlerini öldürüyorlar. Aslan da içmiş. Pekçoğunu ezip parçalamış. Büyük bir kavga gürültü olmuş. O iki üç gün içinde bazıları ölmüş, bazıları sağ kalmış, bazıları yaralanmış ve onların bağırları üç gün sürmüş. Sonra biraz iyileşir ayılınca yılanların başı ona:

-Sen nerdesin? Gel!- diye seslenmiş.

O gelmiş:

-Senin kendini kaybettiğin doğruymuş. Benim çok halkım kırıldı, kanlı savaş da ölüm de, kayıplar da oldu. Bu, hayvanların başı aslan da bizim halkı kırır

¹¹ İki defa damıtılmış çok sert arakı

geçirdi. Eğer bu aslan da sarhoş oluyorsa bu çok kötü bir içecek. Bu kötü şeyi bırakın. Şimdi bütün canlıların dilini anlamaz olacaksınız- demiş.

O günden beri insanoğlu canlıların dilini anlamaz olmuş, derler.

III.2. İyi Niyetli ile Kötü Niyetli

İyi niyetle kötü niyet diye iki kardeş varmış. Onların ak ineği, kara ineği, (ak atı) kara atı; ak köpeği, kara köpeği varmış. Onlar oturup bunları paylaşmışlar. İyi niyetli; ak malları, kötü niyetli; kara malları almış.

Onlar yola çıkmışlar. Giderken kötü niyetli demiş ki:

- İyi niyetli, bu ak ineği kesip yiyelim, bize kara inek de yeter.

Ak ineği kesip yemişler. Ondan sonra kötü niyetli yine şöyle demiş:

-İyi niyetli o ak atı kesip yiyelim. Bize kara at da yeter. Ak atı kesip yemişler.

Bir süre sonra ak iti kesip yiyelim, demiş. Kötü niyetli yine iyi niyetliye (bunu) sormuş. Pişirip yemişler.

İyi niyetli bir sabah uyanınca bakmış ki kötü niyetli yok, kara ineği, kara atı, kara iti alıp gitmiş.

İyi niyetli ondan sonra gitmiş de gitmiş. Sarı sarı söğütlü ormanda karşısına bir kulübe çıkmış. Yorulmuş, orada geceleseyim, diye düşünmüş.

Yerleşince güneş batarken tilki gelmiş.

-Yamaçtaki tavşanları yakalayıp yiyeyim derken akşam olduğunu fark etmemişim, a-a, demiş. Yatıp uyumuş.

Alacakaranlıkta tavşan gelmiş.

-Çalılıarı yerken akşam olduğunu fark etmemişim, deyip yatıp uyumuş.

Gece olduğunda ayı gelmiş:

-Karaçamın fıstığını düşürürken gece olduğunu fark etmemişim, demiş.

Gece yarısı olduğunda kahraman kurt gelmiş:

-Karata Kaan'ın ak hayvanları susuzluktan kırılmış. Onların etini yerken gece yarısı olduğunu fark etmemişim, deyip yatmış.

Sonra tavşan kalkıp seslenmiş:

-Dur, önceden annem babam söylemişti. Yeri kazdığında güzel bir kaynak suyu çıkacak, demiş.

Kurt:

-Sen böyle şeyler anlatıp durma. Bırak da doyasıya et yiyelim, deyip tavşanı azarlamış.

İyi niyetli hepsini duyup düşünmüş. Sabah olmuş. Bütün hayvanlar sağa sola dağılıp karınlarını doyurmaya gitmişler. İyi niyetli hayvanlar gittikten sonra sessizce kulübeden çıkıp Karata- Kaan'ın yurduna doğru gitmiş. Gerçekten de Kaan'ın yurduna girince bakmış ki hayvanları ve halkı susuzluktan kırılıyor. İyi niyetli, Karata Kaan'ın çadırının kapısını sonuna kadar açıp girmiş.

- Ey, saygıdeğer kaan, ben size su bulayım. Siz bana ne vereceksiniz? , demiş.

Karata Kaan şaşkın şaşkın bakıp katıla katıla gülererek:

-Böyle fakir bir dilenci bana nereden su bulup getirecek, demiş.

Alaycı bir biçimde gülererek:

-Ak malımın yarısını, beslediğim çocuklarımın küçüğünü veririm, demiş.

Eşini çağırarak İyi Niyetli'yi tatlıyla doyana kadar beslemiş. İyi niyetli'nin aç karmı doyunca, kendisi dinlenince Karata Kaan'ın evinden çıkmış. Kara yeri kazıp kaynak suyu çıkarmış. Susayan ak malı, acıkan milleti halkı hepsini suya doyurmuş.

Acımasız yaradılışlı Karatı Kaan bir yandan üzölmüş, bir yandan sevinmiş. Söylenen söz atılmış oka benzer. Malının yarısını, Kımıs adlı küçük kızını vermiş. İyi niyetli yerin iyisini seçip hayvanları güdüp, eşini de yanına alarak gitmiş.

Güzelce yaşarken çocukları olmuş, hayvanları çoğalmış. Kötü Niyetli kardeşi çıkıp gelmiş. Kardeşinin zenginleştiğini görmüş. Yalancı diliyle yalanlar söyleyip sormuş:

-İyi niyetli kardeşim, sen nerden böyle zenginleştin?

İyi niyetli çok da düşünmeden ormandaki sarı sarı söğütle kulübeden bahsetmiş. “Orda yat, zenginleşirsin” demiş.

Kötü niyetli, yorgun argın sık ormana varınca bakmış ki gerçekten de sarı sarı söğütlerin arasında kulübe var. Kötü niyetli eşiğin yanına uzanıp dinlenmiş.

Yatarken güneş dağın arkasına geçmeye başlayınca kulübeye kızıl tilki gelmiş.

-Yamaçtaki fareleri yerken güneşin dağı aştığını fark etmemişim, a-a, demiş.

Ufuk kızardığında ak tavşan gelip:

- Sık ormanda ot yerken akşam olduğunu fark etmemişim, demiş.

Alacakaranlık olduğunda yaşlı ayı gelmiş:

-Dağ servisinin fıstığını toplarken karanlık olduğunu fark etmemişim, diye yatıp uyumuş.

Gece yarısını geçince boz kurt gelmiş, şöyle demiş:

- A-a! Karatı Kaan'ın malı suya doydular. Kara aygırı alınımlı tepti. Onunla dövüşürken gece yarısını geçtiğini fark etmemişim.

Bunu duyan Kötü Niyetli dayanamamış. Katıla katıla gülünce boz kurt onu parçalamış.

IV. Öykümsü Masallar

IV.1. San-Aru

Eskiden Altay’da içinde büyük suyun yanında, büyük dağın eteğinde üç avcı kardeş kız kardeşleri San-Aru’yla yaşarlarmış. Üç kardeş de yakışıklı, akıllı, nişancılıklarıyla bilinen avcılar olarak yaşayıp gidiyorlardı. Onlar böyle avlanıp giderken evlenelim demişler. Onlar bütün zenginlerin kızlarını, yakışıklılıkları, övgüye değer avcılıklarından dolayı kendilerine hayran etmişler ve onlarla evlenmişler.

Ama karıları yemek yapmayı bilmezmiş. Hayvanın derisini işlemeye gelince deri işlemeyi de bilmezlermiş. Kardeşler avdan geldikleri zaman hayvanın derisini, etlerini kendi kız kardeşleri San-Aru’ya verirlermiş. San-Aru, küçüklüğünden beri yemek yapmaya, hangi hayvan olursa olsun derisini işlemeyi öğrenmişmiş. Abileri, derileri güzelce işlesin, etlerden güzel yemekler yapsın diye bunları San-Aru’ya veriyorlarmış. Onların bu kadar önemli işleri San-Aru’ya vermelerini kıskanan yengeleri ona iftira atmışlar. Onların bu iftiraları üç kardeşin karılarının akrabalarına kadar duyulmuş. Bu işleri gelinlerin akrabaları- zenginler- duyunca kızlarına akıl vermişler: “Siz o San-Aru’yu ağabeyleriyle küstürüp onların aralarını bozun.” Türlü türlü akıllar vermişler. Kızları babalarının sözlerine, zengin babalarının kötü niyetli işlerine uymuşlar.

Bir defasında üç kardeş avdan dönerken, eve yaklaştıklarında onları gözetlemişler. Yaklaşınca kadınlardan biri, eve girip geldiklerini söylemiş. “San-Aru’yu esir almak gerek” demişler. Evin arkasında dört kayın ağacı varmış. San-Aru’nun dört saç örgüsünü dört kayının dalına bağlamışlar.

Kardeşler dönüp gelmişler. San-Aru karşılamaya çıkmamış. Büyük kardeşi karısına sormuş.

-San-Aru nerde? Görünmüyor.

Karısı:

-Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, demiş.

Büyük ağabeyi söylemiş:

Kara ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kara rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

Kızıl ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kızıl rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

San-Aru cevabında şöyle söylemiş.

Ev arkasında dört kayın,

Bakıversen ağabeyim.

Tepemdeki dört örgü,

Bağlayıverdiler ağabeyim.

San-Arunun söylediğini işitmiş ama kendisini görememiş. Ağabeyi “Yok, San-Aru’nun eskiden söyledikleri kulağında çınlıyor-diye mırıldanıp kendi kulağını bıçağıyla kesip atarak evine girmiş.

Onun ardından ortanca kardeşi, karısına sormuş:

- Bizim San-Aru nereye gitti? Eskiden, biz geldiğimizde atın eyerini alıp yükünü boşalttırdı, demiş.

Karısı:

- Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, demiş.

Ortanca kardeşi söylemiş:

Kara ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kara rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

Kızıl ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kızıl rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

San-Aru ağabeyinin söylediğini duyarak acılı bir sesle söylemiş:

Ev arkasında dört kayın,

Bakıversen ağabeyim.

Tepemdeki dört örgü,

Bağlayıverdiler ağabeyim.

Ortanca ağabeyi San-Aru'nun söylediğini duymuş. Kendisini göremeyince “San-Aru'nun eskiden söyledikleri kulağında çınlıyor.”- diyerek, bıçağını alıp kulağını keserek atıp evine girmiş.

Onun ardından küçük kardeşi karısına sormuş:

- Bizim San-Aru nereye gitti? Eskiden geldiğimizde atların yüklerini boşaltıp eyerlerini alırdı. Bugün nereye gitti?- demiş.

Karısı:

- Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, demiş.

Küçük ağabeyi söylemiş:

Tatlı anne sütünü,
Birlikte emdiğimiz.
Dar karnın içinde,
Birlikte büyüdüğümüz.
Kocaya varacak kız, seni,
Kocaya kim vermedi?
Evlenecek taze, seni,
Kim evlendirmede?

San-Aru, küçük kardeşinin söylediğini duyup cevabını söylemiş:

Ev arkasında dört kayın,
Bakıversen ağabeyim.
Tepemdeki dört örgü
Bağlayıverdiler ağabeyim,

Küçük kardeşi de San-Aru'nun söylediğini duymuş. Kendisini göremeyince, San-Aru'nun önceden söyledikleri kulağında çınladı, deyip bıçağını kınından çekip kendi tek kulağını kesip atarak evine girmiş. Girince düşünmüş: “Bu, evin arkasında dört kayın, diyor, dur çıkıp buna bakayım, nerdeymiş?”, diyerek çıkıp kayınlara bakınca görmüş ki San-Aru dört örgüsünden asılmış kayının budağında bağlı duruyor. Kardeşler San-Aru'yu budaktan kurtarıp karılarına bir daha böyle bir şey olmasın diye emretmişler.

Kardeşler yine ava gitmişler. Karıları da anlaşmış. Anlaşıp eşiğin yanına dokuz kulaç yer kazarak San-Aru'yu çukura atıp üstüne dokuz öküzün derisini yığıp toprak atıp gömmüşler.

Kardeşler dönüp gelmişler. San-Aru yine karşılamaya çıkmamış.

Büyük kardeşi karısına sormuş:

-Bizim San-Aru nereye gitti? Eskiden, biz geldiğimizde atın eyerini alıp yükünü boşaltırdı, bugün nereye gitti?- demiş.

Karısı:

- Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, Nereye gitti bilmiyorum, demiş.

Büyük ağabeyi söylemiş:

Kara ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kara rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

Kızıl ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kızıl rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

San-Aru ağabeyinin söylediğini duyup cevabını söylemiş:

Eşik altında taze çukura,

Bakıversen, ağabeyim.

Dokuz öküzün derisini,

Açıversen, ağabeyim.

Büyük ağabeyi onu duyup kendisini görmeyince: “San-Aru’nun önceden söyledikleri kulağımda çınladı, diyerek bıçağını kınından çekip kalan kulağını kesip atarak evine girmiş.

Onun ardından ortanca kardeşi karısına sormuş:

-Bizim San-Aru nereye gitti? Eskiden, biz geldiğimizde atın eyerini alıp yükünü boşaltırdı. Bu bugün nereye gitti? – demiş.

Karısı:

- Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, demiş.

Ortanca ağabeyi söylemiş:

Kara ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kara rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

Kızıl ipek kürkümü,

Kim giydirir San-Aru?

Kızıl rahvan atıma,

Kim bindirir San-Aru?

San-Aru duyunca cevabını söylemiş:

Eşik altında taze çukura,

Bakıversen, ağabeyim.

Dokuz öküzün derisini,

Açıversen, ağabeyim.

Ortanca ağabeyi söylediğini duyup San-Aru’nun kendisini görmeyince:
“San-Aru’nun önceden söyledikleri kulağında çınıyor, diyerek bıçağını kınından çekip kalan kulağını kesip atarak evine girmiş.

Onun ardından küçük kardeşi karısına:

-Bizim San-Aru nereye gitti? – diye sormuş.

Karısı:

Buralardaydı. “Beni kocaya vermiyorlar.” diye söylenerek gitti, demiş.

Küçük kardeşi söylemiş:

Tatlı anne sütünü ,

Birlikte emdiğimiz.

Dar karnın içinde,

Birlikte büyüdüğümüz.

Annemizin iki memesini,

Birlikte emdiğimiz.

Annemizin karnında,

Birlikte büyüdüğümüz.

Kocaya varacak kız, seni,

Kocaya kim vermedi?

Evlenecek taze, seni,

Kim evlendirmede?

San-Aru ağabeyinin söylediğini duyunca cevabını söylemiş:

Eşik altında taze çukura,

Bakıversen, ağabeyim.

Dokuz öküzün derisini,

Açıversen, ağabeyim.

Küçük ağabeyi söylediğini duyup şöyle düşünmüş: “San-Aru’nun önceden söyledikleri kulağımda çınlıyor” diyerek bıçağını kınından çekip kalan kulağını kesip atarak evine girmiş. Evine girdiğinde düşünmüş: “Bu San-Aru, eşik altında taze çukur, bakıversen, ağabeyim, dokuz öküzün derisini, açıversen ağabeyim” diyor. Dur, buna gidip bakayım, diyerek demir sopasını alarak kapıdan çıkıp sopanın ucuyla yere vurarak San-Aru’yu aramış. Demir sopa boşluğa girmiş. O, yeri kürekle kazınca dokuz öküzün derilerine ulaşmış. Dokuz öküzün derilerini açınca San-Aru’yu orada otururken bulmuş.

Kardeşler onun böyle esir olduğunu görünce karılarını suçlamışlar. Bunlara ne gerek var, niçin işkence ediyorsunuz?” demişler. “Bir daha böyle bir şey olmasın” demişler. Öyle emretmişler. San-Aru’yu çıkarıp temizleyip yıkayıp yine hayvan derilerini işlemeye göndermişler.

Ondan sonra kardeşler bir zaman evde kalıp sonra yine avlanmaya gitmişler. Onlar gittikten sonra karıları anlaşmış. Anlaşmalarına göre içlerinden biri, San-Aru’nun başında bitliyormuş gibi yapacak. İkincisi San-Aru’nun kulağına küçük boncuklar dolduracak. Üçüncüsü kurşun dolduracaktı. Birisi San-Aru’nun başını bitlemiş, ikincisi kulağına boncuk doldurmuş, üçüncüsü erittiği kurşunu San-Aru’nun kulağına dökmüş. Böyle işler yaparak San-Aru’nun iki kulağını da tamamen sağır etmişler.

Ondan sonra kardeşler avdan dönüp gelmişler. Gelip eve girince selam verdilerse de San-Aru duymamış, ses çıkarmamış. Onun bu halini görünce büyük ağabeyi onu azarlayarak:

-Şimdi sen, beni kocaya vermiyorlar, diye artık bizimle konuşmaz mı oldun? diyerek onu dışarı çıkarıp kamçısıyla vurmuş.

Ardından ortanca kardeşi çıkıp o da aynı şeyleri söyleyerek dövmüş. İki kardeş dövdükten sonra küçük kardeşe şöyle demişler:

-Şimdi sıra sende. Bunu al, gidip nehre bırak, su onu alıp götürsün, demişler.

Küçük kardeşi San-Aru'yu alıp götürmüş. Nehre varınca acımış. Ona acıyınca büyük bir sandık yapmış. Bir öküzü gizlice öldürüp derisini soymuş. Sandığa San-Aru'yu koymuş, deliği sağlamca dikerek suya bırakmış.

San-Aru suda akıp giderken, suyun aşağısında yaşayan iki avcı kardeş varmış. Onların işçileri suya gelince bir boğanın suda akıp gittiğini görerek çabucak gidip gençlere:

-Suda bir boğa yüzüyor, demişler.

Onlar bunu duyunca aceleyle gidip çıkarmışlar. Çıkarınca boğanın içinde bir şey olduğunu fark etmişler. Kardeşler boğanın karnını yarmışlar. İçinden bir sandık çıkmış. Sandığı açınca orada güzel bir kız olduğunu görmüşler. Kardeşler sevinip onunla konuşmuşlar. Kız çocuğu onların söylediklerini duymamış, onlarla konuşmamış. Kardeşler, kızın kulağının duymadığını anlamışlar. Büyük kardeş:

-Bu kızın kulağı duysaydı ben onunla evlenirdim, demiş.

Küçük kardeş:

-Onun kulağı duymasa da ben onunla evlenmek istiyorum, demiş.

Küçük kardeş San-Aru'yla evlenmiş.

Onlar ikisi yaşayıp giderken bir defasında o genç, San-Aru'nun kulağının içinde bir şeyin parladığını görmüş. O böyle bir şey görünce iğneyle eşelediğinde kurşunla boncuklar çıkmış. Onca acılardan kurtulunca San-Aru öncekinden on kat, şimdikinden iki kat daha iyi olmuş. Oraya dönse ay gibi, buraya dönse gün gibi (parlamış). Gelin olup kocasıyla ikisi güzel bir hayat yaşamışlar. Böylece yaşayıp giderlerken kanlı canlı iki oğulları olmuş.

Onlar böyle yaşayıp giderken, bir gün işçileri suya gitmiş. İşçi, iki kulağı olmayan bir kişinin suda iki kolunu suya daldırıp bir şeyler aradığını görmüş. Onu görünce şaşırarak aceleyle gelip:

-İki kulağı olmayan bir adam, suda bir şeyler arıyor. Suyun içinde bir o yana bir bu yana gidiyor, demiş.

Bunu duyan San-Aru:

-Yürü, gidip bakalım demiş. İkisi gidip bakmışlar ki San-Aru'nun küçük ağabeyiymiş, San-Aru'yu arayıp duruyormuş. San-Aru, işçiye:

-Git, çağırıp gel. Gelip yemek yiyip biraz dinlensin, demiş.

İşçi gidip çağırıp gelmiş.

Kardeşi gelip San-Aru'yu görüp tanıyınca iki kardeş kucaklaşmışlar. Ondan sonra kazandaki yemek pişmiş, kaptaki arakı ısınmış. San-Aru büyük oğluna:

-Bu arakıyı dayına türkü söyleyerek ver.

Oğulcuğu arakıyı ikram ederken söylemiş:

Utanma dayıcığım,

Tahta kadehten iç.

Rahatsız olma dayıcığım,

Sırlı kadehten iç.

Dayısı bunu duyunca yaptıkları işleri hatırlayıp kendinden utanmış. Kadehteki arakıyı dökerek çıkıp evine gitmiş. Vardığında kardeşlerine:

-San-Aru kız kardeşimiz iki kardeş avcılarının küçük kardeşiyle evlenmiş. Onların iki oğlu var şimdi. İyi kötü yaşayıp gidiyorlar.

Küçük kardeş, ağabeylerine San-Aru'dan duyduklarını anlatmış. Böyle San-Aru'ya yengelerinin ettiği işkenceleri kardeşleri duyunca karılarını sorguya çekip kimin akıl verdiğini anlayıp bu zenginlerin kökünü kazıyalım, demişler. Kılıç ve silahlarını almışlar. Üç kardeş kendi karılarını babalarına götürüp:

-Siz bizim tek kız kardeşimize eziyet etmeyi akıl vermişsiniz. Kızlarınızı alın. Bize sizin köpek niyetli, zengin kızlarınız gerekmez, demişler.

Zenginler, onların böyle korkunç seslerini duyunca şöyle demişler:

“Bu üç kardeşi şimdi gidip öldürmek lazım.” diyerek evlerinden çıkıp bağırmışlar:

-Siz bizim kızlarımızla alay edip ne gülüyorsunuz? Durun bakalım biz sizinle hesaplaşalım. (kozlarımızı paylaşalım) demişler.

Zenginler atlarının en güzeline binip “Gençleri köyden uzağa götürüp öldürelim”- demişler. Zenginler gelip bunları götürmeyi düşünürken kardeşler:

-Yok, siz bizi kovamazsınız. Biz sizi kovmaya geldik. Öfkeli bir hayvanı avlamaya gidip ondan korkup geri dönmeyiz. Karnınızı yarmak için geldik. Karnınızı yarmadan geri dönmeyiz. Büyük hayvanı avlamaya gidip korkarak geri dönmedik. Biz Cutpa¹² zenginlerin üstüne geldik, onların nefesini kesmeden dönmeyiz.

Zenginler onların bu sözlerini duyunca: “Ateş edin, öldürün!” diye bağırmışlar.

Onlar böyle saldırdığında avcı kardeşler “Bu kötülerin ne iyiliğini göreceğiz, bunların karnını yaralım” diyerek kayışlı tüfeklerini ellerine almışlar. Kötü niyetli zenginleri atlarından devirip düşürmüşler. Ondan sonra anlaşmışlar: “Şimdi güzel giyimine bakıp evleneceğimize, soyunun güzelliğini öğrenerek evlenelim” demişler.

Ondan sonra dönüp kendilerine denk kadınlarla evlenmişler. San-Aru kardeşlerinin köyüne gidip kardeşler bir arada yaşayıp gitmişler.

IV.2. Sözle Yenilen Üç Pehlivan

Bir zamanlar yaşlı bir kadınla adam yaşarmış. Onlar ikisi yaşarken çocukları olmadığı için dertlenip dururlarmış. Soyları yürümeyeceği için üzülmüşler. Böyle yaşarlarken yaşlı kadıncağz bir erkek çocuk doğurmuş. Yaşlı adamcağz buna çok sevinip üç Kaba Sakal’a gitmiş. Üç Kaba Sakal kardeşler masal anlatıyorlarmış. Yaşlı adam gelince “Masalımızın kuyruğuna bastın.” deyip onu dövmüşler. İlk önce büyük Kaba Sakal dövmüş. Ardından ortanca Kaba

¹² Erlik’in cehennemdeki sarayını koruyan dev

Sakal, sonunda küçük Kaba Sakal dövmüş. Küçük Kaba Sakal dövdükten sonra üç kardeş:

- Dövmeyelim diye ne vereceksin? , demişler.

Yaşlı adam:

-Ne isterseniz onu veririm, demiş.

Kaba Sakallar:

-İyi, yeni doğmuş çocuğunu ver, demişler.

Yaşlı adam:

-Tamam alın, alın, demiş.

Böyle söyleyip çıkmış, ağlayarak evine gelmiş. Dönüp geldiğinde karısı sormuş:

-Niye ağladın?

Yaşlı adamcağız hüngür hüngür ağlayarak:

-Yeni doğmuş çocuğu veeceğime söz verip geldim, demiş.

Karısı sormuş:

- Kime? Niçin?

Yaşlı adamcağız olup biteni, onu nasıl dövdüklerini, hepsini anlatmış.

Karısı bunları duyunca:

- Eh, ne yapalım, onlara lazımsa alsınlar.

Ondan sonra yaşayıp gitmişler. Yeni doğan çocuk beş altı yaşlarına gelmiş. Yaşlı adamcağız ot biçmeye, yaşlı kadın yemiş toplamaya gitmiş. Küçük oğlan çocuğu evde tek başına oturup evi beklemiş. Büyük Kaba Sakal çocuğu götürmek için gelip eve girmiş. Girince sormuş:

-Annen baban nerde?

Oğulcuk:

-Kertenkelenin boynuzundan kerik¹³ yapmaya gittiler.

Büyük Kaba Sakal sormuş:

-Sizin kertenkelenizin boynuzu mu var? Boynuzu varsa, neden kerik yapmaya gittiler?

Oğulcuk şöyle demiş:

-Ee, nasıl bazılarının masalları kuyrukluysa bizim de kertenkelemiz onun gibi boynuzlu. Bugün bize büyük Kaba Sakal gelecek. Onu içini yarmak için kerik lazım, demiş.

Bunu duyan büyük Kaba Sakal korkarak çabucak geri dönmüş.

Dönünce şöyle demiş:

-Off, nasıl çocukmuş? Şöyle şöyle dedi.

Onun konuşmasını duyunca ortanca Kaba Sakal şöyle demiş:

- Bu ne? Küçük çocuktan korkup almadan gelmişsin. Hadi, ben gideyim, deyip gitmiş.

Gidip (eve) girerek oğulcuğa sormuş:

-Annen baban nerde?

Oğulcuk:

-Kurbağanın boynuzuyla balta sapı yapmaya gittiler, demiş.

Ortanca Kaba Sakal sormuş:

¹³ Hayvan derisini işlemeye yarayan tahta araç.

-Sizin kurbağaların boynuzu mu var? Boynuzu varsa neden balta sapı yapmaya gittiler?

Oğulcuk:

-Ee, nasıl bazı kişilerin masalları kuyrukluysa bizim de kurbağalarımız öyle boynuzlu. Bugün bize ortanca Kaba Sakal gelecek. Onun başını kesmek için baltaya sap gerekti, demiş.

Onu duyar duymaz, ortanca Kaba Sakal korkuyla kaçıp geri dönmüş. Dönünce demiş ki:

-Doğru, korkunç bir çocukmuş.

Onu duyan küçük Kaba Sakal:

-Iyy, küçücük bir çocuktan korktunuz . Hadi, ben alıp geleyim, diyerek çıkıp gitmiş.

Gidip eve girmiş. Girince sormuş:

-Annen baban nerde?

Oğulcuk:

-Yılanın boynuzundan mızrak sapı yapmaya gittiler, demiş.

Küçük Kaba Sakal sormuş:

-Sizin yılanlarınızın boynuzu mu var? Boynuzu varsa neden mızrak sapı yapsınlar?

Oğulcuk:

-Ee, nasıl bazı kişilerin masalları kuyrukluysa bizim yılanlarımız da onun gibi boynuzlu. Bugün bize küçük Kaba Sakal gelecek. Onukarnına saplamak için mızrağa sap gerekti.

Bunu duyan Küçük Kaba Sakal kaçıp gitmiş. Şimdiye kadar ondan haber alan olmamış.

V. Günlük Yaşamla İlgili Masallar

V.1. Yarım-Kulak

Yarım-kulak diye biri yaşarmış. O yürüyüp giderken sağımlık kısırakların beslendiği bir yurt görmüş. Orada yaşlı bir dedeyle nine yaşarmış. Dedeyle nine hayvan saçarken yurttta kimse olmazmış. Yarım-Kulak yurda gelerek şunları yapmış: Kapının önüne çöpleri dağıtmış, kapının üstüne sopa bağlamış, tuluma yılan sarmış, cayıđa¹⁴ eşek arısı koymuş, ocağa yumurta gömüp oturulacak yere uvaldız koymuş.

Kendisi de yurdun keçelerinin arasına saklanarak ‘‘şimdi bu nine gelince ne yapacak acaba? diye beklemiş. Nine kovada sütü taşıyarak evin kapısını açıp içeri gireyim deyince çöpe takılıp düşmüş. Kalkıp yryeyim deyince sopaya toslamış. ‘‘Hay Allah! Bu da ne?’’ deyip tulumdaki ekşi yoğurdu karıştırayım derken yılan onu sokmuş. Hay Allah!

Cayığa dua edeyim deyince eşek arısı sokmuş, ocağı karıştırayım deyince yumurta patlamış, oturayım deyince uvaldız batmış, korkarak çıkıp gideyim deyince tekrar çöpe takılıp düşmüş, yine kalkıp yürüyecek olunca sopaya toslamış. Kendini kaybederek dışarı çıkmış. Keenin kıvrımları arasında saklanan Yarım-Kulak kıkır kıkır kıkırdayıp biraz dinlenip yoluna devam etmiş.

İlerde yüklü bir deve gidiyormuş. O devenin hrgcne tırmanmış birlikte gitmeye devam etmişler. Yolda giderken yağmur yağmaya başlamış. ‘‘Dur saklanayım’’ deyip deveden inerek yaprakların arasına saklanınca deve otlarken otlarla birlikte bunu da yemiş.(O kadar küçük bir şeymiş.)

Böylece deveyi salıverdiklerinde deve yürüyüp gitmiş. Devenin içinde bu bağırıp duruyormuş: ‘‘Bu deveyi kesin de kesin, kesin de kesin; beni bunun içinden çıkarın.’’ demiş.

Devenin sahipleri geliپ deveyi kesmişler. Bütün bağırsaklarını güzelce temizlemişler Yarım-Kulak’ı bir türlü bulamamışlar. Sadece bu kr bağırsağı götürüp atmışlar. Onlar gidince Yarım- Kulak kr bağırsağın içinde kalmış. Sonra yedi kurt gelmiş. Kurtlar gelerek deminki kr bağırsağı yiyip yürüyüp gitmişler.

¹⁴ çadırın ortasında ahşaptan yapılmış iyi ruh figürlerinin bulunduğu yer.

Kurtlar hangi avlarına yaklaşırsa “Heyyy, bu sizi yemeğe geliyor!” diyormuş. Kurtlar çok acıkmışlar. Birkaç gün geçmiş. Bu kurtlar tilkiyle karşılaşmış.

- Tilki, bizim karnımıza küçük, garip bir şey var, sen bunun ne olduğunu bilebilir misin? Biz neyi avlayalım desek “Bunlar sizi yemeğe geliyor, bunlar sizi yakalamaya geliyor!” diyor.

-Tüh! Bunda bilmeyecek ne var? Güzel, semiz bir leş bulun yedi yolun kavşağının ortasına dışkılaysın- demiş.

Bunu duyunca yedi kurt, av aramak için koşmuşlar. Bakmışlar ki bir semiz leş yatıyor. Böyle doyana kadar yiyip yedi yolun kavşağının ortasına gelip kusup dışkılarını yapmışlar. Yarım- Kulak’ı kusup dışkılarak çıkartmışlar.

Bundan kurtulunca Yarım-Kulak serbest kalmış, yürürken üç hırsız görmüş. Onların atının sırtına binerek aynen kötü bir ruh gibi:

-Ben de sizinle gelebilir miyim? – demiş.

-Sen bana yardım eder misin? – demiş.

-Eh, bir yardımım olur. Ben o kadar da mı işe yaramaz biriyim?

-Ee yardım edersen gel

(Eski insanlar yanlarında çakmak taşırdı.) Yarım-Kulak çakmağın içine girmiş. Yollarına devam etmişler. Üç hırsız gelmiş. Gece bir inek ve bir koyun kesmişler. Yalnız baltaları yokmuş.

-Şu taraftaki evden balta al gel, yardım edeceğimi söylemiştin- demişler.

-Tamam gidip getireyim- demiş.

Bu eve gelmiş ki orada bir oğlan varmış. Kemik iliğini çıkarmak için balta arıyormuş. Peşinde bir köpek yürüyormuş. (Yarım-Kulak) köpeğin kulağına zıplamış.

Oğlan baltayı alıp eve girdiğinde köpek de onunla birlikte içeri girmiş. Oğlan kemik iliğini çıkarınca (Yarım-Kulak):

-İliğinden bana da ver oğlan, demiş.

- Anne bu köpek benden kemik iliği istiyor, demiş.

Annesi:

-Bu da ne? Bunu dışarı at, baltayla vur, demiş.

Oğlan kapıyı açıp köpeğe baltayı fırlatmış, balta fırlayıp gitmiş. Köpeğin kulağından çıkan Yarım- Kulak baltayı koşarak alıp hırsızlara götürmüş. Hırsızlar koyun ve ineği kesmişler. Yapacakları her şeyi yapmışlar ve çekip gitmişler.

(Yarım-Kulak böyle zararlı bir şeymiş.) Bir eve gelmiş. İki kız çocuğu ve iki yetişkin oğlan yatıyormuş. İki yetişkin oğlanın saç örgüsüne kör bağırsak bağlamış. Yaşlı nine ve yaşlı dede yatıyormuş. Dedeyle ninenin üstünün ortasına karın yağı koymuş. Kendisi her zamanki gibi çadırın keçelerinin arasına saklanmış. “Şimdi neler olacak, sabahleyin bakalım?” demiş.

Kız çocukları erkencilermiş. Erkenden kalkınca bir de ne görsünler! Ortalarında bir şey var. “Aman Tanrım, sen çocuk doğurdun, sen çocuk doğurdun!” diye kavga etmişler. Onların gürültüsüne dayanamayan iki oğlan kalkmış. Bakmışlar ki saçlarına bir şey bağlanmış. “Sen yaptın, sen yaptın!” diye kavga etmişler. Onların gürültüsüne dayanamayan nineyle dede uyanmış. Kımıldanıp kalkalım deyince bir şey “cırt” etmiş. “Yorganı sen yırttın, sen yırttın!” diye kavga etmişler. Evin içinde herkes kavgaya tutuşmuş. Yarım-Kulak onlara kıkır kıkır gülere kuruyup gitmiş.

V.2. Sarı Kaan

Altay’da Sarı Kaan adlı bir kaan yaşarmış. Akli bir işe ermeyen bir budalaymış. Hayvanları karınca kadar çok, malı mülkü tepe gibi büyükmüş. Kendisi acı ile tatlıyı ayırt edemezmiş. “Bu acı mı, tatlı mı?” diye hizmetçilerine sorarmış.

Böylece, onun “acı” dediği şeye “yok, bu tatlı bir şeymiş” diyen ya da onun “tatlı” dediği şeye “yok, bu acı bir şeymiş” diyen halkın başını kestirmiş. Eşyaların rengini de ayıramazmış. Siyahla kahverengiyi seçemez; beyaz ile sarıyı anlamaz, kırmızı ile pembeyi birbirinden ayırt edemezmiş.

“Bu kırmızıymış” diye pembeyi gösterir, “yok, bu kırmızı değil pembe” diye doğruyu söyleyen kişinin de başını kestirmiş.

Yine bir gün onun evlenmiş kızının doğum vakti gelmiş. Sarı Kaan yardımcısını göndermiş.

-Gidip bak, oğlan mı yoksa kız mı oldu? demiş.

İşçisi giderken:

- Bence kız olmuştur, demiş.

-Bence oğlandır. Eh git, gör, oğlan olacak.

İşçisi daha fazla konuşmadan gitmiş. Bakmış ki gerçekten de kız olmuş. İşçi geri dönmüş. Yolda şöyle düşünmüş. “Oğlan desem yalan olur, sonra kağan başımı kestirir; kız diye doğrusunu söylesem hemen başımı kestirir. (Böyle) düşüne düşüne gelmiş.

-Ee, benim kızım ne doğurdu, çabuk söyle, kulağım sevin sin, diye Sarı Kaan işçisine sormuş.

İşçisi bir süre cevap vermeden durmuş.

-Kız oldu kaanım, bahsi siz kazandınız, demiş.

-Sen kiminle alay ediyorsun? Ben oğlan dediysem oğlan olacak. Nerde benim cellatlarım? Toplanın, bu işçinin başını kesin, diye öfkeyle bağırılmış.

Cellatlar toplanmış, işçinin elini ayağını bağlamışlar. Başını kesecekleri yere doğru zorla getirmişler. Birden bir bıldırcın uçarak gelip Sarı Kaan'ın başına konmuş. Sarı Kaan:

-Aman, aman, cellatlarım! O işçiyi bırakın. Benim başıma bıldırcın kondu, onu öldürün. Ondan sonra onun başını kesersiniz, diye bağırılmış.

Cellatlar işçiyi çözmüşler. İşçi koşarak geri gelmiş. Bıldırcını eliyle yakalamayı düşünmüş.

-Dur, elinle yakalama, uğurur kağırırsın, o zaman senin başını gerçekten keserim. Benim demir tokmağını al, doğrudan vur. Sarı Kaan böyle tembih etmiş.

İşçi, Sarı Kaan'ın demir tokmağını almış. Sessizce yaklaşmış. İki kolunu kaldırdığı gibi bildircına vurmuş. Bildircın demir sopa gelirken uğuvermiş. İşçinin salladığı tokmak Sarı Kaan'ın başına gelmiş. Sarı Kaan'ın başı omuzlarına yapışmış.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Altay Türkçesi, baskısı altında kaldığı hâkim kültür ve siyasi yapı nedeniyle 1923, 1928, 1938 ve 1944 yıllarında alfabe değişikliği geçirmiş bir Türk lehçesidir. Zaten sözlü kültüre dayanan bu Türk topluluğu hâkim güç baskısı ve değişiklikler nedeniyle standart bir yazı dili geliştirememiştir. 1944'ten bu yana kullanılan ve Altay Kiji ağzına dayanan alfabeyi ortak olarak kullanan yirmi dört boy kendi dil hususiyetleri nedeniyle de standart yazı dilini geç oluşturmuştur. Çalışma metinlerimizde örneklerine rastladığımız “tolır” (II.4/40), “tolur” (II.4/60) “kaatar” (II.6/73), “kaattar” (II.6/78), “börüküñdi” (II.4/19), “börükiñdi” (II.4/40) gibi kullanımlar yazı dilinde standartlık bulunmadığını ve Altay Türkçesinin imlasının oturmadığını göstermektedir.

Yapı incelemelerine geçtiğimizde Altay Türkçesi ile ilgili araştırmaların yetersiz ve eksik olduğunu görüyoruz. Metinlerimizde Altay Türkçesi Gramer kaynaklarında yer verilmeyen *+nar* çokluk eki yer almaktadır. “*Añnar*” (II.1/1, II.1/14 vd.) Ancak aynı zamanda kelimenin “*añdar*” şekli de yer almaktadır. (I.2/17, II.1/7 vd.)

Hâl ekleri incelemelerimizde belirtme hâli ekinin Türkiye’de yazılan Altay Türkçesi gramerlerinde yalnızca *+nI/+dI/+tI/+I* biçiminde gösterildiğini görüyoruz. Çalıştığımız metinlerde ekin *+n* ve *+I* biçimindeki örnekleri tespit edilmiştir.

[...] *añ-t-kuj-t* da sürekey korkoton bolgon. “*Hayvanı kuşu* da sürekli korkutmuş.” (I.5/3)

Bir katap Ay-Kaan *mal-t-n* aydap, *albatt-zı-n* baştap, öskö cerge köçörgö sanandı. “Bir defasında Ay Kaan hayvanlarını sürüp milletine önderlik ederek başka yere göçmeyi düşünmüş.”(I.5/4)

Bu örneklerden yola çıkarak Altay Türkçesinde belirtme hâli ekini *+nI/+dI/+tI/+I* ve 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra *+n* olarak tespit edebiliriz.

Bir diğer tespit yönelme hâli eki ile ilgilidir. Çalışma metinlerimizde, ekin yalnızca 1.,2. ve 3. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra *+A* olarak görüldüğü kuralının dışında bir kullanımla karşımıza çıkar: *müüre-e* “*kurta*”, *kay-a* “*arkasına*”.

Altay Türkçesi gramer kaynaklarında yer alan +*U* eki, addan ad yapım eki olarak ele alınmış, birliktelik anlamı ifade ettiğine değinilmiş ve *altu* < *altı-u* “altısı birlikte” biçiminde örneklenmiştir. Ancak aynı bölümde yer alan *birü* “biri” biçimi, bu ekin yapım eki değil iyelik eki olduğunu, dolayısıyla işletme ekleri dahilinde ele alınması gereğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle metnimizde tespit edilen *üçülebiske* (II.5/32) kelimesinin tahlilinin “üç-ü-le-bis-ke” biçiminde yapılmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu durumda /ü/nün yardımcı ünlü olduğunu yapım ekinin ise +le biçiminde ele alınması gerektiğini tespit edebiliriz.

Addan ad yapım eklerinden +*ak*/*ek*/*ok*/*ök* eklerinin +*uk* biçiminde de bulunduğu çalışma metinlerimizde tespit edilmiştir. *Ot-uk* “çakmak” (V.1/45)

Çalışma metinlerimiz arasında bulunan “Añdardıñ Çuunı” (II.1) metninin diğer metinlerden farklı ağız özelliklerine dayandığı görülmektedir. Bu fark, Altay Türkçesinin ayrıldığı kuzey ve güney kolu ile ilgilidir. Araştırmalarımızda, bu iki kolla ilgili, küçük çalışmalar dışında, karşılaştırmalı ve örnekli bir gramer çalışmasının bulunmadığı görülmüştür. Bu iki kolun özelliklerinin çıkarılmasının Sibiry grubu Türk lehçelerinin gramer çalışmaları için önem taşıdığı kanaatindeyiz.

Altay Türkçesi sözlüğü Altay Türkçesi ile ilgili çalışmalarda yetersiz kalmaktadır. Türkçeye çevrilmiş tek kaynak olmasıyla N.A. Baskakov ve T.M. Toşçakova'nın “Oyrotsko- Russkiy Slovar” adlı eserinden genişletilmiş, Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı tarafından hazırlanan Altayca-Türkçe Sözlük çeviri alanında yetersiz kalmakta, bazı kelimelerin karşılıkları yer almadığı gibi bazılarının ise “bakınız” başlıklı yönlendirme kelimelerinde aynı “bakınız” başlığı ile geri yönlendirildiği görülmektedir. Bu çalışma zorlukları gösteriyor ki Türk dilinin arkaik özelliklerini muhafaza eden Altay Türkçesinin detaylı ve titiz bir çalışma sonucu hazırlanacak bir sözlüğe ihtiyacı vardır. Bu, hem alanla ilgili çalışmaları kolaylaştıracak, hem de Sibiry grubunun dil çalışmalarına hız kazandıracaktır. Hazırladığımız indeks bölümünün bir parça da olsa bu amaca hizmet edeceğini umuyoruz.

Bu incelemeler sonunda Altay Türkçesi ile ilgili gramer çalışmalarının tekrar ve diğer Sibiry grubu Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı biçimde yapılması gereği görülmektedir.

Çalışmamızın art ve eş zamanlı bir çalışma olması ve nihayetinde Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı bir inceleme yapılması nedeniyle bu çalışmada Türkiye Türkçesi gramer kaynaklarına sıklıkla başvurulmuştur. Bu başvurularımız Türkiye Türkçesi gramerciliğinin de morfolojinin mantığı gereği yüzey yapıyı kapsadığı, bu nedenle canlı bir varlık olarak ifade olanakları sonsuz olan dilin anlamsal karşılıkları konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Ancak derin ve yüzey yapının bir arada ele alınması morfoloji ile sentaksı birbirine karıştırmakta ve bu karmaşa dil öğretiminde akademik eğitim ile öncesindeki eğitimi karşıt hale getirmekte bu nedenle konunun kavranmasını güçleştirmektedir. Bu sebepten sınıflamaların morfoloji bakış açısıyla yapılması, ancak bu yetersizliği gidermek maksadıyla alt başlığın da kargaşaya sebebiyet vermeden ana başlık yanında verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Benzer tespitler Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde çokluk kategorisi için de geçerlidir. Tüm gramer kaynaklarında ele alındığı biçim olan sayısal çokluk ifadesi dışında çokluk kullanımlarının da sınıflanması gereği çalışmamızda belirtilmiştir. Bu bakış açısıyla Altay Türkçesi gramer kaynaklarında çokluk kategorisinin yapısal(ekle sağlanan), sayısal (sıfatlarla sağlanan) ve anlamsal olarak üç ayrı başlık altında incelenmesinin yüzey ve derin yapıyı kapsamaması bakımından daha sağlıklı olacağı görüşüdeyiz.

Hâl kategorisi ile ilgili sınıflama ve terminoloji karmaşası, çalışılmaya muhtaç bir alan olarak görünmektedir. Bu konuda yapılmış çalışmalar, ad durumunu ya ekten yola çıkarak tek yönlü ele almış ya da anlamsal işlevi de kapsamaması bakımından çok sayıda alt başlığa bölmüştür. Bu yaklaşımların birincisi sığken, ikincisi son derece karmaşık bir sınıflama bilgisi ortaya çıkarmakta ve konunun standarda bağlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle hâl eklerinin sağladığı anlam ilişkilerinin kelimenin yanında kavramaya dayalı biçimde verilmesi ve ayrı başlıklar karmaşasının bu yolla engellenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Hâl kategorisi incelememizde karşılaştığımız bir diğer sorun, terminoloji sorunudur. Her durumu karşılayan birden fazla adın bulunması da konuyu standarda bağlamayı güçleştirmektedir. Ancak bunlar arasında en dikkat çekici olan genitif hâldir. Bu hâlin, tamlama hâli olarak adlandırılmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çalışmamızda örneklendiği üzere eksiz de tamlama sağlanabildiğinden ve ekin işlevinden dolayı adın bu hâline “tamlama hâli” değil

kelimeler arasında ilgi kurması sebebiyle “ilgi hâli” denmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Çalışmalarımızda ad kategorisiyle ilgili ortaya konan örneklerin, Altay Türkçesi gramerciliği adına fayda sağlaması amaçlanmıştır. Ayrıca halk masallarının aktarımı, konu ile ilgili edebi ve kültürel araştırmalara kaynak olacaktır. Yapılan halk masalları aktarımları üzerinden halk edebiyatı çalışmalarını genişletmek mümkün olacak, Sibirya grubu Türk lehçeleri ile ilgili kapsamlı bir gramer çalışmasına da katkı sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Akbaş, Nurcan. (2007). *Türkçede Başlangıçtan Günümüze Çıkma Hâli*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aliyeva, H. (2004). *Türkiye Türkçesinde İsmi Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.157-164.
- Alkayış, M. F. (2012). *Türkçenin Hâl Ekleri ve Fiil Kiplerinde Çok Terimlilik Sorunu*. Electronic Journal of Social Sciences. Güz 2012 cilt 11. sayı: 42 s. 276-287.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Doktora Tezi . Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Alyılmaz, Cengiz (1999). “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara: TDK Yayınları, s. 403-415.
- Alyılmaz, S. (2010). *Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi*. Dil Araştırmaları sayı:7, Güz 2010, s. 107-123.
- Arat, R. R. (1965) *Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tabirler*. Türkiyat Mecmuası cilt 14. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. s. 1-24.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig I. Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2009).Türk Dillerinde +la Çokluk Eki. Internationa Journal of Central Asian Studies Volume 13. s. 89-99.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2006). *Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başdaş, C. (2006). *Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk*. İlmi Araştırmalar. sayı 21.s. 45-57.

- Başdaş, C. (2006). *Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler*. I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirisi 26-27 Eylül. Ankara: Bilkent Üniversitesi.s. 400-406.
- Başdaş, C. (2009). *Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yükleme Hâli*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009. s. 623-643.
- Baydar, T. ve Ertane Baydar, A.S. (2004). *ki Eki Üzerine*. Ankara: TDAY Belleten. C: II, s. 31-48.
- Bayraktar, S. (2003). *Kutadgu Bilig’de Bulunma Ekinin Fonksiyonları*. Ankara: TTK Basımevi.
- Benzer, A. (2012). *Belirtili Ad Tamlamasında İyelik ve İlgi Eki Yanılgısı*. Turkish Studies International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4. Fall 2012.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2005). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bozkurt, F.(1992).*Türklerin Dili*. Ankara: Cem Yayınevi
- Bozşahin, C. (1997). *Türkçedeki Durum Eklerinin Ulamsal Bir İrdelemesi*. 11. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. ODTÜ 22-23 Mayıs 1997. S. 29-65.
- Börekçi, Muhsine. (1999). *Türkçe Öğretiminin Yüzeysel Yapıyı Esas Alan Yaklaşımı ve Bunun Sonuçları*. Dil Dergisi sayı: 77 Mart 1999. s. 27-35.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Choi, H.W.(1991). *Ana Altayca İyelik Zamiri*. Türk Dilleri Araştırmaları. Ankara. s. 191-196.

- Clauson, S. G.(2007). Çev. Uluhan Özalın. *Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler*. Dil Araştırmaları Dergisi. Cilt. 1 Sayı. 1 Güz 2007. s. 185-196.
- Delice, İ. (2000). *Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi*. Türklük Bilimi Araştırmaları. Sivas. Sayı: 9. s.135-150.
- Demircan, Ö. (1977). *Kök- Ek Birleşmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Masalları*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eckmann, J. (1996). (Çev. Osman Fikri Sertkaya). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Edizkun, H. (1992). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2000). *Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri*, TDED, C.29. s. 67-76
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1995). *Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, M.(1996). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ersoy, F. (2008). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Erten, M. (2008). *Ek Halindeki Zamirler Sorunu*. Türk Dili Edebiyatı Dergisi XCV Sayı: 675. Mart 2008. s.218-222

- Gabain, A.V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1996). *Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı*. Atatürk Üni. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. sayı 4. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. s. 165-172.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Golden, P. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. Osman Karatay). Ankara: Karam Yayınları.
- Gökdayı, H. ve Sebzecioğlu T. *Türkiye Türkçesinde {-CA}Bıçimbiriminin Türleri*. Bilig Yaz 2011. Sayı.58 s. 147-158.
- Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (1995). *Türkçe El Kitabı*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- Gülsevin, G. (1990). *Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı*. Türk Dili s. 466 (Ekim). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 187-190.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2007). *Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözcükler ve Söz Kalıpları*. Bilig. 42 s.177-190.
- Güner Dilek, F. (2002). *Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi*. 1552 ve Sonrası, Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2004). *Altay Türkçesinde -Gıla- Eki Hakkında*. Ankara: V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. C I. s.787-792.
- Güner Dilek, F. (2004). *Altay Türkçesinde İkilemeler*, Bilig 28. Kış 2004.

- Güner Dilek, F. (2007). *Altay Türkçesi*. A.B.Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (1009-1084). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner Dilek, F.(2007). *Tehlikedeki Diller ve Dil Ölümü Açısından Altay Türkçesi ve Ağızları*. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006 Çeşme). Bildiri Kitabı II. Ed. Fikret Türkmen, Güner Gülsevin. Ankara. s. 707-715
- Güner Dilek, F.(2007). *Altay Türkçesinde Sözeylemler*. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 21. S. 39-49.
- Günşen, A. (1995). *Altay Türkleri ve Dilleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı.6. s.213-225.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2002). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Kahraman, T. (1999). *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri*. Türk Gramerinin Sorunları 2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, T. (2003). *Dilbilgisi Derslerinde Ad Çekimlerinin İşlenişi Üzerine*. Çağdaş Türk Dili. Ankara. 2003. C.16. s. 308-309.
- Kahraman, T. (2009). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. İzmir: Kanyılmaz Basımevi.
- Kalkan, U. (2006). *Türkiye Türkçesinde Hâl (Durum) Kavramı ve Hal (Durum) Eklerinin İşlevleri*. Yüksek Lisans Tezi.Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Karahan, L. (1999). *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1999). *Yükleme ve İlgî Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*. Ankara: 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı. s. 605-611.
- Karahan, L. (2009). *Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler*, Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi. 18-20 Mayıs 2009. Türkistan s.124-130
- Kerimoğlu, C. (2007). *Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?*, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer. s. 323-331.
- Killi Yılmaz, G. (2008). *Altay Türklerinin Dil Durumu*. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt 8. Sayı.3. s. 24-60
- Koç, N. (2000). *-ca Eki Üzerine*. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu yayınları. C: 2000/I, S: 582, s. 505-514.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 41-42.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuznetsov, P. (1992). *Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair*. TDAY Belleten. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 193-260.
- Kürküm, M. (2015). *Türkçede İyelik Eklerinin Ele Alınışı ve Çağdaş Lehçelerde Kullanılışı*. Mavi Atlas. (4). s. 76-95
- Lubimov, K. (1967). *Türkçede Kaç İsim Hâli Var? Dil Bilgisi Sorunları I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 57-61.

- Menges, K.H., Gabain, A. V., Mansuroğlu, M. , Benzing, J., Pritsak, O., Eckmann, J., Bazin, L. (1979). (Çev. Mehmet Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Merhan, A. (2006). *Türk Lehçelerindeki –lay/-ley/-layın/-leyin Ekleri Hakkında*. Büyük Türk Dili Kurultayı. Ankara. s. 13-21.
- Mert, O. (2003). *Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi*. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı: 21. Erzurum. s. 25-31
- Nadelyayev, V.M., Nasilov, D.M., Tenişev, E. R., Şçerbek, A. M. (1969). *Drevneturkskiy Slovar*. Leningrad.
- Naskali, E.G ve Duranlı M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oytun Altun, H. (2009). *Türkçede Soru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.
- Önler, Z. (2012). *Türkiye Türkçesinde Ad Durumu Kategorisi*. Adana: Prof. Dr Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri. Adana s. 706-710.
- Özdemir, H. (2015). *Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine*. Dil Araştırmaları Sayı: 16 Bahar. s. 121-132.
- Özkan, N. (2001). *Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme*. İlmî Araştırmalar 12 İstanbul. s.155-156.
- Poppe, N. (2002). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*. (Çev. Günay Karaağaç) İzmir: Ege Üniversitesi Fakültesi Yayınları.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan*. (Çev. Ahmet Temir). Cilt.2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sadullah, M.(2004). *Türkçe Sarf ve Nahiv Dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Serebrennikov, B.A. ve Gadjieva, B.Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. (Çev. T.Hacıyev, M.Öner.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Silahdaroğlu, F. (2000). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Somuncuoğlu, A.(2002). *Altay Cumhuriyeti*. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (ed.). *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. c.20. s.244-252.
- Sultanzade, V. (2014). *Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında*. Dil Araştırmaları. sayı: 15. Güz 2014. s. 95-104.
- Tekin, Ş. (1992). “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı*. Dil-Kültür- Sanat 2. Cilt, Ankara: TKAE Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (2003). *Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine*. (çev. Gökçen Bilgin). Dil Araştırmaları . sayı. 13 Güz 2013. (157-162)
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tekin, T. (2003). *Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. Makaleler 1 Altayistik*. Ankara: Grafiker Yayınları.s. 131-138.
- Tekin, T. (2012). *Eski Türkçede Datif-Lokatif {+a} Üzerine*. (Çev. Ümit Özgür Demirci). CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt. 10. Sayı. 1. S.50-55.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Timurtaş, F.K. (1976). *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*. Türkiyat Mecmuası. cilt 18. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. s. 331-368
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Üstünova, K. (2005). *Ad Tamlaması - İyelik Öbeği Ayrımı*. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi S. 641. s. 418-425.
- Üstünova, K. (2007). *Yalın Hâl Karmaşası*. Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. Volume 2/2 Spring. s. 736-748
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Zülfikar, H. (2007). *Dünden Bugüne Türkçe*. Türk Dili Dergisi Şubat 2007. C: XCIII, S: 662. 120-128
- Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKLER

EK 1 İndeks

-A-

aamay	: Bön, alık, aptal. I.7/26 .
aañ	: < añ Hayvan II.1/16
aarçı	: Süzme yoğurt. III.1/125, III.1/64, III.1/68,
-nı	: III.1/69
abakay:	: Eş, karı. I.1/20.
-in	: III.2/48
aba-ene	: Anne-baba
aba-ñ ene-ñ	: IV. 2/50, IV. 2/65, IV. 2/34
abişka	: Yaşlı adam. IV. 2/11, IV. 2/15, IV. 2/7, IV.2/1
-çak	: IV. 2/20, IV. 2/24, IV. 2/29, IV. 2/5
-nı	: IV. 2/7
ada	: Baba, dede.
-gardıñ	: II.5/12
-larına	: IV.1/225
-larınıñ	: IV.1/14
ada-ene	:Anne baba
ada-m ene-m	: III.2/33
at	: At.

(ad) - 1	: I.6/5, II.2/2, II.2/2, II.2/9, II.5/66, II.5/67, III.1/6
(ad) - ıçaktar	: II.6/24
-iñ	: II.6/24
-ımdı	: IV.1/102, IV.1/117, IV.1/121, IV.1/28, IV.1/49, IV.1/53, IV.1/98
-ın	: II.3/71, II.5/58, II.5/61, III.1/18, III.1/19, III.1/24, III.1/4, III.1/5
-ına	: I.7/17, III.1/22, III.1/37
-iñnañ	: II.2/8
at-	: Ateş etmek, atmak, vurmak.
(ad) - uçı	: Atıcı. IV.1/2
aga	: Büyük erkek kardeş.
-ları	: IV.1/9
-larıga	: IV.1/12
-larına	: IV.1/222
-mnıñ	: II.4/17, II.4/39, II.4/46, II.4/55
-yım	: IV.1/106, IV.1/108, IV.1/125, IV.1/147, V.1/149, V.1/151, IV.1/36, V.1/38, IV.1/57, IV.1/59, IV.1/79, IV.1/81
-zı	: IV.1/109, IV.1/114, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/167, IV.1/204, IV.1/25, IV.1/40, IV.1/60, IV.1/68
-zınañ	: IV.1/145
-zınıñ	: IV.1/104, IV.1/55

agas	: Kakım. I.3/1, I.3/10, I.3/18, I.3/21, I.3/26, I.3/38, I.3/4, I.3/41, I.3/42, I.3/45, I.3/49, I.3/52, I.3/54, I.3/8
-ka	: I.3/17, I.3/54
-la	: I.3/9
-tı	: I.3/22, I.3/3, I.3/50
-tıñ	: I.3/14, I.3/53
agaş	: Ağaç. I.3/31, II.5/51
-la	: II.2/20, II.2/4
-tardıñ	: I.4/12
-tı	: II.2/18
-tıñ	: I.6/29
-tıy	: I.5/2
agaş-taş	: Ağaç –taş.
-tı	: I.1/22
-tu	: II.2/5
agaş arazi	: Orman.
-na	: I.6/3
-nañ	: II.5/12
-nda	: II.5/34, II.5/44, II.5/48
Agünder	: Keklik.
-ge	: II.6/3

ajık	: Aşık oyunu.
-tarıbıstı	: II.6/56, II.6/62
ak-	: Akmak.
-kan	: I.2/2
ak- carık	: Dünya. II.5/19
Ak- Sağış	: İyi niyet (Kişi adı). III. 2/18, III. 2/19 III. 2/36, III. 2/4, III. 2/49, III. 2/60, III. 2/11, III. 2/39, III. 2/7, III. 2/59, III. 2/55
-tañ	: III. 2/16
-tı	: III.2/48
(ak-sağıj)-ı	: II.1/24
ak tolin	: Dolunay
-da	: I.5/10
aka	: Büyük erkek kardeş.
-mniñ	: I.3/21, I.3/34, I.3/36
-ñniñ	: I.3/23
-zı	: I.3/20, IV.1/95
-zıniñ	: I.3/15, I.3/4
ak-tolı	: Dolunay.
-nda	: I.5/6
ak	: Suçsuz, masum.
-tu	: I.3/42

al-	: Satın almak.
-gan	: I.2/5, I.3/20
alama- şikir	: Tatlı.
-le	: III.2/48
albatı	: Moğ. Halk, millet. III.1/166, I.5/3
-m	: III.1/182
-zın	: I.5/14, I.5/4
albatı- con	: Halk- millet.
-ı	: III.2/50, III. 2/40
albatı-ulus	: I.5/20
ald	: 1. Ön 2. Alt, alt bölüm.
-ı	: I.2/26 , IV.1/105, IV.1/124, IV.1/146, IV.1/151
-ımda	: II.2/22
-ıñ	: I.7/20
-ına	: I.5/35, I.5/8, II.2/24, II.5/23, II.5/81, III.1/38, V.1/6, II.4/3
-ında	: I.2/28, I.4/13, I.4/26, II.5/94, III.1/125, IV.1/43, IV.1/92
-ındagı	:II.5/43, IV.1/40, IV.1/83
aldır-	: Çağırarak, talep etmek.
-gan	: I.3/21
alm	: I.2/5

alkı	: Mal varlığı. III. 2/49
alkış	: Dua, hayır dua. III.1/42
alkış-bıyan	: Yalvarıp yakarma, dua.
almaz	: Elmas.
-tıy	: II.5/82
altam	: Adım.
-du	: I.2/14
Altay	: Altay
-da	: I.7/1, I.5/1, III.1/2
-dñ	: I.1/12, I.5/11, IV.1/1
-in	: I.6/2
altın- toñus	: Tavus. I.1/1, I.1/6, I.1/15, I.1/23, I.1/25, I.1/27, I.1/29, I.1/34
-ka	: I.1/9, I.1/24, I.1/20.
amır	: Huzur. III.1/116
andıy	: Böyle, şöyle. I.1/23
añ	: Hayvan, geyik, av. I.7/16, I.7/2, I.7/30, I.7/34, II.1/4, III.1/184, III.1/65
-çaktar	: II.1/28
-dañ	: I.3/40
-dar	: I.2/17, I.2/1, I.2/2, I.2/3, I.2/6, I.2/8, I.5/13, I.7/27, II.1/7, III. 2/38, III. 2/39

-dardı	: I.2/10, I.5/10
-dardıñ	: I.2/11, I.2/7, III.1/183
-darımdı	: II.5/52
-darın	: I.5/11, III.1/161
-daşka	: II.5/44
-daytann	(Avlanılacağımı) III.1/62
-ga	: I.7/15, II.5/30, II.3/31, IV.1/233, IV.1/236 II.5/38.
-lar	: I.3/32, II.3/26, II.3/44, II.3/74, IV.1/1 , IV.1/176, IV.1/2
-lardıñ	: IV.1/219
-nañ	: IV.1/233
-nar	: II.1/1, II.1/14, II.1/15, II.1/17, II.1/19, II.1/41
-nardıñ	: II.1/25
-narga	: II.1/42
-nı	: II.1/36, II.3/28
-niñ	: I.7/21, IV.1/159, IV.1/6, IV.1/7, IV.1/8
añçı	: Avcı. II.2/1, II.2/4, II.3/30, II.3/31, II.3/45, II.3/53, II.3/55, II.3/57, II.3/67, II.5/37, IV.1/239
añ-kuş	: Hayvanlar.
(anı kuj)- ı	: I.5/3
añdaaçı	: Atıcı.
-larıla	: IV.1/4

ane	: Anne.
-zi	: I.6/11
-ziniñ	: I.6/37
apagaş	: Ak. I.3/2
aracan korocon	: İki defa damıtılmış çok sert içki.
aracan-nıñ korocon-ın	: III.1/169, III.1/168
araka< arakı	: Votka. II.3/79, III.1/136, III.1/142, III.1/160, III.1/162, III.1/164, III.1/165, III.1/166, III.1/178, IV.1/210
-dañ	: III.1/169
-dıñ	: II.3/80
-la	: I.4/8
-lardı	: III.1/168
-nı	: III.1/154, IV.1/213, III.1/164, IV.1/212, IV.1/218
-nıñ	: III.1/173
aral	: Orman. IV.1/218
-dagı	: III. 2/60
-dañ	: III. 2/67
-dıñ	: III. 2/26
-ga	: III. 2/20, III. II/62
ara	: Ara.
-zında	: III. II/62

arda	: Çocuk. IV. 2/28
-dañ	: IV. 2/62, IV.2/47
-ñdı	: IV.2/14
-nı	: IV. 2/21
arga	: Moğ. Araç, tarz, imkan. I.3/43, II.3/27, II.3/42, III.1/116, III.1/120, III.1/37
-lu	: II.3/25
-mla	: III.1/156
-ñ	: II.3/23
-zı	: I.3/12
arga-süme	: İmkan. I.5/41
arık	: Kötü, zayıf. I.1/22
arız	: Söz.
-ın	: I.3/38
arka	: Arka, sırt.
-ñ	: I.7/20
arkıt	: Tulum.
-ka	: V.1/6
arслан	: Arslan. I.8/10, I.8/13, I.8/16, I.8/19, I.8/22, I.8/7
-dı	: I.8/8
-ga	: I.8/4, I.8/6

-nıñ	: I.8/18
aş	: Yiyecek, aş. III.1/136, III.1/156, III.1/162, III.1/169, IV.1/215, IV.1/217
-tı	: III.1/158
aştagan	: Açlık.
-ı	: I.4/36
at	: I.6/39, II.2/25, II.4/32, II.4/47, II.4/63, II.5/58, II.5/65, III. 2/2, III.2/12
-ka	: II.6/22
-ın	: II.2/26
-tañ	: I.6/4, IV.1/43
-tardıñ	: IV.1/111, IV.1/111, IV.1/230, IV.1/64, IV.1/64, IV.1/92
-tarı	: IV.1/240
-tarın	: II.5/5
-tı	: II.2/25, II.5/61, II.5/71, III. 2/11, III. 2/13, III. 2/18
-tıñ	: II.5/63, IV.1/43, V.1/40, I.5/40
-tu	: I.7/21 , II.5/51
at-mal	: At –hayvan.
ay	: Ay III.1/167, IV.1/195
-dañ	: III.1/155, III.1/160
-dıñ	: I.5/10, I.5/6
-ga	: III.1/166, III.1/154

-lar	: II.5/28
ayak	: Kadeh. IV.1/215, IV.1/217
-tu	: IV.1/218
ayas	: Açık, bulutsuz hava.
-tıñ	: I.4/13
aydın kızıl eskide	: Kızıl dolunay. III.1/168
aygır	: Aygır, damızlık erkek at.
-ı	: III. 2/73
ayıl	: 1. Ev 2. Çadır 3. Köy, oba.
-da	: II.4/68, IV. 2/31, V.1/4
-dañ	: II.5/61, V.1/49
-dın	: III.1/129, IV.1/17, V.1/7, V.1/71, V.1/80,
-ga	: I.4/7, II.3/76, II.5/59, IV. 2/32, IV. 2/64, IV.1/16, IV.1/166, V.1/18, V.1/5, V.1/51, V.1/55, V.1/66,
-ına	: II.2/13, II.3/78, II.4/14, IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/151, IV.1/40,
-darınañ	: IV.1/228
(ayıl) -ı	: I.4/41, III.1/25
-ıma	: I.4/27
-ıgarda	: III.1/171
-ımnıñ	: II.5/99
-ın	: II.5/56

-ina	: I.3/18, I.3/19, I.4/6, III.1/18, III.1/63, III.1/64, III.1/67, IV.1/61, IV.1/83, IV.2/17
-inañ	: II.5/20, II.5/66
-ında	: II.3/79
-ındagı	: I.7/12
ayıl-da-	: Misafirlige gitmek.
-rga	: II.2/11
Ay-Kaan	: Kişi adı I.5/1, I.5/18, I.5/4, I.5/40
-dı	: I.5/15, I.5/17
-ga	: I.5/25
-iñ	: I.5/19, I.5/3
-nañ	: I.5/44
-nıñ	: I.5/25, I.5/31, I.5/8
ayrı	: Ayrı, dal, uç. I.2/1, I.2/10, I.2/11, I.2/5
ayt-	: Söylemek.
-kanı	: II.1/25
-kanın	: I.3/25, I.3/4
-kılaş	: Sövgü, küfür, eziyet. III.1/117
ayu	: Ayı. I.2/11, I.2/23, I.3/16, I.3/17, I.3/19, I.3/22, I.3/30, I.3/39, I.3/44, I.3/51, I.3/53, II.1/13, II.1/19, II.1/39, II.1/4, II.1/43, II.1/5, II.5/51, III. 2/27,
-dañ	: I.2/18

-diñ	: I.3/18
-diy	: II.5/28
-ga	: I.3/20, II.1/44
-niñ	: II.1/24
azu	: Diş.
-ların	: II.5/46
-B-	
baal	: Çocuk.
-darımiñ	: II.6/78, II.6/82
-darıstiñ	: II.6/75
babuşka	: Nine. V.1/3, V.1/4, V.1/78, V.1/8
-niñ	: V.1/70
baş	: Baş, kafa 2. Tepe, uç 3. Mesafe.
(baj) -ı	: I.2/21, II.6/33 , III.1/167
-imdi	: I.5/18
-in	: I.5/28, I.5/40, I.5/8, II.2/20, II.3/83, II.5/39, II.5/65, II.5/76, IV. 2/57, IV.1/163
-ina	: I.4/12 , I.4/38, I.5/15, I.7/19, I.8/20, II.2/27, II.5/72, II.6/32, II.6/36, V.1/6,
-inañ	: I.4/29
-inañ	: I.5/29, I.5/43, I.5/45, IV.1/162
-inda	: I.3/31, I.4/13, I.7/32, IV.1/160

-iñdi	: II.6/9
baka	: Kurbağa. I.4/14, I.4/16, I.4/23, I.4/26, I.4/3, I.4/39, I.4/7, I.4/9
-añ	: IV. 2/52
-bıs	: IV. 2/56
-dañ	: I.4/35
-ga	: I.4/6
-gar	: IV. 2/54
-nı	: I.4/22, I.4/31
bala- barka	: Çoluk çocuk. III.1/120
bala	: Çocuk. II.4/14, II.4/56, II.4/6, III. 2/56, IV. 2/32, IV. 2/4, IV. 2/44, IV. 2/60, IV.1/185, V.1/51, V.1/55, V.1/56, V.1/57, V.1/61
bala	: Kız çocuk. V.1/67, V.1/74
-bıstı	: III.1/52
-gardı	: III.1/43
-m	: II.4/16, II.4/26, II.4/38, II.4/45, II.4/54, II.4/80, II.4/86
-zı	: I.1/27 , III.1/122, IV. 2/2
-zın	: III.1/50, III.1/55
bala-barka	: Çoluk çocuk. I.1/7
-zı	: I.3/56
baldar	: II.5/101, III.1/15, III.1/96, IV.1/197,V.1/72

-dı	: III.1/110
-dıñ	: II.3/58
-ı	: II.5/102
-ım	: III.1/107, III.1/108
-ımnıñ	: III. 2/47
-ın	: I.1/37, III.1/172
-ınıñ	: II.5/102
-lu	: III.1/108
baybak möş-tiñ	: Sedir ağacı. II.5/23
Baybarak II.5/1	: Kişi adı. II.5/11, II.5/17, II.5/2, II.5/55, II.5/56, II.5/59, II.5/61, II.5/66, II.5/68, II.5/74, II.5/77, II.5/79, II.5/8, II.5/80, II.5/83, II.5/85, II.5/87, II.5/88, II.5/92
-tıñ	: II.5/69, II.5/78
bay	: Zengin. IV.1/227
-ıganın	: III. 2/57
-ınañ	: I.1/17
-lar	: IV.1/12, IV.1/228, IV.1/230, IV.1/230, IV.1/238
-lardı	: IV.1/240
-lardıñ	: IV.1/223, IV.1/4
-larga	: IV.1/234, IV.1/237
bee	: Tayı olan kısrak, dişi at.
-lerigerdi	: II.6/53

-lerin	: II.6/50
-leriñdi	: II.6/59
bel	: Sırt, bel.
-in	: I.5/40
-ine	: I.3/11
beltir	: Kavşak, ağız.
-i	: V.1/34, V.1/37
-inde	: I.2/2
bıçak	: Bıçak.
(bıçag)-ım	: II.5/82
-ın	: I.3/32, II.5/84, IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/40, IV.1/61, IV.1/83
-tı	: II.5/85
bıçak	: Hayvanların ayaklarındaki deri.
-tarınañ	: II.2/27
bı	: Bu
-lardı	: I.4/24
bir	: Bir.
-üzin	: I.1/20
biyt	: Bit. IV.1/162
bok	: Ters, gübre, dışkı.

(bog) -i	: I.5/21
boluş	: Yardım, destek.
(bolij) -arga	: I.5/33, I.5/35
-im	: V.1/43, V.1/49, I.8/9
-iñ	: I.8/20, V.1/42 , V.1/44
-iñdi	: I.8/13
boro kuş	: Serçe.
boro kuşkaş	: II.5/100, II.5/101, II.5/35, II.5/43, II.5/48, II.5/54, II.5/55, II.5/63, II.5/67, II.5/72, II.5/76, II.5/78, II.5/80, II.5/86, II.5/88, II.5/90, II.5/91
-ka	: II.5/85
-tañ	: II.5/65
-tı	: II.5/39, II.5/74, II.5/79
botko	: Hayvanın ilk sağımı sırasında Cayık'ın (<i>bk. Cayık</i>) şerefine dua için kısırak sütünün yulaf unuyla karışımı. II.4/92
-nı	: II.4/82, II.4/83, II.4/87, II.4/88
boy	: Boy.
-i	: I.1/13, I.2/25
-ıgar	: I.3/38
-ıgardıñ	: I.3/8
-imniñ	: I.3/8
-in	: III.1/174, IV.1/39, IV.1/61, IV.1/83

-inça	: I.1/21, IV.1/173, IV.1/218, IV. 2/43, IV. 2/59, IV. 2/58, . IV. 2/75, V.1/9, V. 2/27, V. 2/36
-inñ	: I.1/25, II.4/74, III.1/42, III.1/147
-iñ	: I.1/22
-ında	: I.3/21
-ınıñ	: I.1/25
-lorı	: I.4/20
bozogo	: Eşik.
-nı	: V.1/8
-zınıñ	: II.5/12
bökö	: Güçlü.
-zineñ	: I.2/1
börk	: < <i>börük</i> . Börk, şapka.
-ümdi	: II.5/73
börü	: Kurt. III. 2/29, III. 2/34, III. 2/70, III. 2/76, V.1/27, V.1/35, V.1/26
börük	: < <i>börk</i> . Börk, şapka
-iñ	: II.4/58, II.4/58
-iñdi	: II.4/40
-ti	: II.4/21, II.4/22, II.4/41
-tü	: II.4/23, II.4/41, II.4/59
-üñdi	: II.4/19

-ler	: II.6/48, II.6/49, II.6/53, II.6/56, II.6/59, II.6/62, II.6/85, II.6/87, V.1/29, V.1/28
-lerdi	: II.6/86
-lerge	: II.6/47, V.1/31
budak	: Dal.
-ka	: II.5/43
-tañ	: IV.1/85
-tı	: III.1/15
(budag)-ına	: II.5/35, IV.1/18
-ında	: II.5/39, IV.1/84
but	: İnsan için ayak, bacak; hayvan için arka bacak. II.3/4, II.3/8, II.5/68
-tarı	: I.3/56, II.5/30
-tarınıñ	: II.6/37
-tu	: II.5/37
(bud) -ı	: I.3/36, I.3/55, I.3/55
-imniñ	: II.6/39
-in	: I.3/20, I.3/23, I.3/34
-inañ	: II.2/24, II.3/53
-ınıñ	: I.3/15
buka	: Damızlık boğa IV.1/178
-niñ	: IV.1/177, IV.1/180, IV.1/181

buru	: Moğ. Kabahat, suç.
-lu	: III.1/138
büdüş	: Görünüş.
-terile	: IV.1/4
-tü	: IV.1/183, IV.1/2
büdüştereer	: Gayret, vicdan. (?) I.5/38
bür	: Yaprak.
-lerin	: II.6/88
bürüñkiy eñir	: Alacakaranlık. III. 2/68
-C-	
caak	: Yanak, çene.
(caag) -ın	: II.6/81
-a	: II.6/79
caan	: Büyük, önde gelen, öncü, baş, yönetici.
-dar	: I.7/11
-ı	: I.4/38
caa	: Yay, ok.
-zın	: II.5/4
-zınañ	: II.5/75
caar	:Taraf, yan, yön. I.4/22
cabık	: Çadır keçesi.

-ka	:	V.1/14,V.1/7
(cabıg) -ına	:	V.1/71
(cabug) -a	:	II.6/17
cadık	:	Fırtınanın kopardığı dal.
-tıñ	:	II.3/70
caş	:	Yaş, dönem.
(caj) -ı	:	I.3/16
-ıma	:	II.5/13
-ına	:	II.2/22
caka	:	1. Yaka 2. Kürk, gocuk 3. Taraf, kenar, yan. II.2/27, II.3/58, II.3/59
-zına	:	II.5/51
-zında	:	I.4/26, IV.1/1
cakaru	:	Emir, buyruk. I.7/12, IV.1/158
cakılta	:	Moğ. Sipariş.
-nı	:	II.5/84
caqşı	:	İyi, güzel. I.1/25, I.2/1, I.3/49, I.3/50
-zın	:	III. 2/55, IV.1/239
cal	:	(At için) yele. I.5/31
calbırak	:	Yaprak.
-tıñ	:	V.1/18

calçı	: Kiralık işçi, ırgat.
-larga	: I.5/36, I.5/42
-ları	: II.5/80
-zı	: I.5/31
caltırkay	: Işıltılı, parıltılı. I.2/5
caman	: Kötü. I.3/13
camı	: Moğ. Rütbe, unvan. I.2/19
can	: Yan, taraf.
-ına	: I.8/30 , II.5/86, III.1/15, IV.1/202
-ınañ	: IV.1/88
-ınça	: I.5/27
-ında	: I.4/30, II.5/102, II.5/12, III.1/174
can-	: Dönmek.
-iş	: Dönüş. I.5/24
cañıs	: Yalnız. I.2/16, I.5/3, II.2/25, II.3/39, . II.5/45, II.6/2, III.1/87, IV.1/226, V.1/24, V.1/48
-kan	: I.1/7, III.1/73, III.1/74, III.1/78, III.1/86, III.1/110, IV.2/31
cañmır	: Yağmur.
-ga	: II.5/7
capaş	: Ottan kulübe. II.5/25, III. II/62
-ka	: III. 2/20, III. 2/64

-tañ	: III. 2/39
-tı	: III. 2/60
capşın-	: Yapışmak.
-gan	: I.3/53
carın	: Omuz. II.5/78
car	: Karar, emir, çağrı.
-dı	: I.2/1
carat	: Kıyı.
(carad) -ında	: I.2/2, II.5/62
caraş	: Güzellik. caraş I.1/24, I.2/1, I.2/12, I.2/12, I.2/21, I.2/25, I.2/7
(caraj)-ında	: I.2/4
-ina	: I.2/6
cargak	: 1. Koyun yününden yapılmış olan 2. İşlenmiş deri.
(cargag) -iñ	: II.4/40
-iñdı	: II.4/20
-tu	: II.4/21, II.4/23, II.4/41, II.4/59
carganat	: Yarasa. I.7/1, I.7/13, I.7/18, I.7/23, I.7/29, I.7/3, I.7/32, I.7/4
-ka	: I.7/21
-tı	: I.7/31
-tıñ	: I.7/9

cargı	: Yargı, karar. I.3/44, I.3/46
carım	: Yarım. III. 2/53, I.4/13, I.4/14
Carım- Kulak	: Bir yaratığı ifade eden özel ad. V.1/1, V.1/25, V.1/45, V.1/5, V.1/81, V.1/14, V.1/39, V.1/63
-tı	: V.1/38
-tıñ	: V.1/23
cart	: 1. Sırt, taraf, yön 2. Gerçek. I.5/40, III.1/50
caskı	: İlkbahar. II.5/33
-da	: I.3/2
caş	: Gözyaşı. I.2/25
-ka	: I.2/26, I.7/5, IV. 2/278
cat-	: Yatmak, yerleşmek, bulunmak.
-kan	: I.3/50, I.3/54
-kança	: I.1/28
-kanım	: I.3/33
cay	: Yaz. II.5/6
-gı	: II.5/7
cayaşı	: Tanrı. I.6/1, I.6/10, I.6/13, I.6/2, I.6/22, I.6/28, I.6/32, I.6/37, I.6/42, I.6/5, I.6/6
-dı	: I.6/45
-nıñ	: I.6/4

cayık	: Çadırın ortasında ahşaptan yapılmış iyi ruh figürlerinin bulunduğu yer.
-ka	: V.1/10,V.1/6
cayzañ	: Moğ. Eski dönemde bir memur unvanı. I.1/16, I.1/27, I.1/7, I.1/8, I.2/1
-ga	I.1/5, I.2/23, I.3/16
-nañ	: I.2/18, I.3/17
-niñ	: I.3/19
cebe	: Demir uçlu ok.
-ni	: II.5/75
ceeken	: Porsuk. I.2/16, III. 2/67
celbis	: Kötü ruh
(celbiz) -i	: III.1/43
cel	: Hava, rüzgar.
-di	: II.6/79
cem	: Av, ganimet. III.1/62
cemiril	: Kırılmak, yıkılmak
-gendi	: I.3/35
cemit	: Bereket, verim, bolluk. I.3/31
cemze-	: Gezmek, dolaşmak.
-gemde	: I.3/31
ceñe	: Yenge.

-leri	: IV.1/10
-leriniñ	: IV.1/223
cer	: Toprak, yer, zemin, yeryüzü. I.5/37, I.7/12
-de	: I.3/32, I.6/25, II.5/88, III.1/21
-deñ	I.3/31, I.5/9
-di	: II.3/75, III.1/166, III.2/33, III.2/50, IV.1/152, IV.1/154
-diñ	: I.4/13, I.4/14, I.5/9, III. 2/23, III. 2/55, III. 2/65, III.1/43
-ge	: I.1/26, I.1/35, I.1/6, I.2/2, I.2/23, I.2/7, I.3/45, I.5/10, I.5/28, I.5/36, I.5/4, I.5/6, I.7/34, I.8/22, II.2/24, II.3/25, II.3/74, II.5/35, II.5/58, II.5/77, II.5/79, III.1/16, III.1/172, IV.1/153, V.1/6
-i	: II.5/64
-ile	: I.5/25
-imde	: I.5/10, I.5/6
-iñ	: I.7/28
-inde	: I.3/2, I.5/3
-ine	: I.2/16, III. 2/40, IV.1/218
-iñneñ	: II.3/23
cer-curt	: Yer yurt, vatan
cer-i curt-ın	: III. 2/39
cer-sas	: Yer, sazlık
cer-niñ-sas-tıñ	: I.6/26

cer-teñeri	: Tanrı. I.1/14
cer sırtı	: Yeryüzü.
-nda	: I.6/31, I.6/8
cer üstü	: Yeryüzü.
-nde	: II.5/68
cıl	: Yıl, takvim (on iki hayvanlı takvim) . III.1/120
-çı	: Yılcı, yılları düzenleyen kişi. I.8/3, I.8/41
-çıdañ	: I.8/1
-dan	: I.8/41
-dar	: II.5/28
-ga	: I.8/2, I.8/24, I.8/40
cılan	: Yılan. II.2/12, II.2/14, II.2/18, II.2/3, II.2/5, II.2/6, III.1/129, III.1/132, III.1/133, III.1/14, III.1/15, III.1/15, III.1/17, III.1/21, III.1/22, III.1/25, III.1/39, III.1/41, III.1/45, III.1/51, V.1/6
-bıs	: IV. 2/72
-dar	: III.1/130, III.1/173, III.1/174, III.1/33, III.1/35, III.1/39, III.1/40, III.1/59, III.1/144
-dardı	: III.1/143
-dardıñ	: III.1/179
-darıñ	: III.1/57
-darına	: III.1/123
-dı	: II.2/4, III.1/24, III.1/34

-ga	:	III.1/44, V.1/9
-ıgar	:	IV. 2/69
-nañ	:	III.1/46
-niñ	:	II.2/20, III.1/122, III.1/146, III.1/148, III.1/15, III.1/50, III.1/55, IV. 2/67
cılkı	:	1. At, yıldı 2. Kısırak. I.5/30
cımırta	:	Yumurta. III.1/46, V.1/10, V.1/6
cıraa	:	Çalı. II.5/48
-niñ	:	I.3/10 , III.1/13
cıraka	:	Arakı kaynatmak için kullanılan dökme güğüm.
-da	:	II.3/79
-ga	:	II.3/83
cıt:	:	Koku. II.5/30
(cıd) -a	:	IV. 2/67, IV. 2/70,
-aa	:	IV. 2/74
-in	:	I.5/9, III.1/173
-inañ	:	II.4/71
cilik	:	İlik. V.1/52, V.1/56, V.1/58
(cilig) -iñneñ	:	V.1/57
cinci	:	Boncuk. IV.1/162, IV.1/163
-ler	:	IV.1/194

-in	: III. 2/76
ciylek	: < ciilek Yemiş. IV. 2/30
coboştor	: Uysal, sakin.
-i	: I.2/9
cokto	: Taraf, yön. III.1/37
col	: 1.Yol 2. Satır, çizgi.
-dı	: II.2/3
-dıñ	: V.1/34, V.1/37
-go	: II.2/18
colık-	: Karşılaşmak
-kan	: I.3/12, I.3/36
con	: Moğ. 1. Halk 2.Topluluk, toplum.
-ınıñ	: I.5/2
corgo	: Rahvan at. IV.1/102, IV.1/117, IV.1/121, IV.1/28, IV.1/49, IV.1/53
corık	: Yolcu, yolculuk. II.5/5
-ta	: II.2/6
cööjö	: Mülkiyet, mal.
-zin	: III. 2/53
-zineñ	: I.7/12
cöp	: Anlaşma, razı olma akıl verme. I.3/44, I.3/46, I.3/51, I.3/9, I.6/11, I.6/40, III.1/153

-kö	: I.4/7
-ti	: II.5/52, III.1/134
-tör	: IV.1/13
cöv	: Anlaşma.
-ine	: I.6/36 , I.6/37
cuñ	: Kanat tüyü.
-inañ	: I.1/25
curt	: Yurt, ülke, memleket. II.5/102
-ımda	: II.5/10
-ına	: I.5/19, II.5/78, IV.1/242
-ka	: I.1/31, I.1/35, IV.1/141, IV.1/75, IV.1/77, IV.1/144
-tañ	: I.1/32, I.1/34, II.5/4
cutpa	: Erlik'in cehennemdeki sarayını koruyan dev. IV.1/237
cuul-	: Toplanmak.
-gan	: I.2/10, I.2/2
cuun	: Toplantı, meclis.
-du	: I.2/7
-ga	: I.2/13
cuurkan	: Yorgan. V.1/79
cük	: Yük. II.6/22
(cüg) -ün	: IV.1/92

-terdi	: IV.1/64
-terin	: IV.1/111
-ti	: IV.1/43
cürek	: Kalp, yürek.
(cüreg) -i	: I.3/19, I.3/28, I.5/35, I.5/39, I.7/13
-ine	: II.5/80
cürege	: I.3/29
cüret-	: Koşuşturma
-eniñdi	: I.3/3
cürüm	: Suç. III.1/152
cüz	: Yüz, çehre.
-in	: II.4/92
-ümdi	: II.4/93
-Ç-	
çat	: Adım.
(çad) -inañ	: I.5/29, I.5/43, I.5/45
çaga	: Saç örgüsü. IV.1/80
çakı	: 1. Örme ip 2. Evin önünde atların bağlandığı yer.
-zına	: II.5/58
çak	: 1. Zaman, çağ 2. Güç, savaş.
-ta	: II.5/1

çaptık	: Can sıkıcı, uygun olmayan. I.3/3
çar	: Moğ. 1. Boğa, öküz 2. İnek
-dı	: IV.1/174
-dın	: IV.1/107, IV.1/126, IV.1/148, IV.1/151, IV.1/154, IV.1/155, IV.1/88
çay	: Horoz
-dı	: II.5/26
çayzañ	: < <i>cayzañ</i> II.1/4, II.1/46
çeçek	: Çiçek.
-tü	: I.2/7
çegen	: Ekşimiş süttten yapılan içecek. III.1/64, III.1/81
çer	: < cer Yer.
-ge	: II.1/43
çıçkan	: Fare, sıçan. I.3/10, I.3/35, I.3/7, I.8/1 , I.8/19, I.8/20, I.8/23, I.8/24, I.8/27, I.8/31, I.8/33, I.8/38, I.8/40, I.8/40, I.8/6, I.8/8, III.1/125, III.1/127, III.1/83
-dar	: II.6/68, II.6/69, II.6/73, II.6/75, II.6/84
-dardı	: II.6/83
-darga	: II.6/67
-darın	: III. 2/23
-dı	: I.8/13, I.8/7
-in	: III. 2/65

-niñ	: III.1/106
çımalı	: Karınca. I.4/6
-diy	: II.5/2
-ga	: I.4/10, I.4/16
-lar	: I.4/12, I.4/20, I.4/22, I.4/23, I.4/31, I.4/36, I.4/8
-lardıñ	: I.4/38, I.4/42
-larga	: I.4/26, I.4/4
çıraylu	: Güzel, sevimli.
-nañ	: I.2/1
çırbaal< çırbagal	: Ağaç dalı.
-dardı	: II.4/3, I.3/7
çırak	: Güçlü, sağlam, dayanıklı, çevik.
(çırrag) –ınañ	: I.2/1
çibi	: Köknar ağacı.
-niñ	: II.4/70
çiçke	: İnce.
-çek	: I.2/5
çilekey	: Tükürük, salya.
-i	: I.7/9, III.1/146
-le	: III.1/48
çobra	: <çobırğa. Kabuk.

-zın	: II.4/3, II.4/4
çol	: Yol.
-lo	: II.1/15
çöp	: 1. Ot 2.Çöp.V.1/6
-kö	: V.1/11, V.1/8
çörçök	: Masal. IV. 2/6
-töri	: IV. 2/40, IV. 2/56, IV. 2/72
(çörçög) –ibistiñ	: IV. 2/7
çuu	: Bez.
-ları	: II.6/82
-ların	: II.6/78
çuun	: Toplantı.
-dı	: II.1/46
-ga	: II.1/4, II.1/5
çüm	: Kıyafet.
-i	: II.5/33
-D-	
deduşka	: Dede. V.1/3, V.1/4, V.1/69, V.1/70, V.1/78
deremne	: Köy. (?)
-deñ	: IV.1/230

-E-

ebre	: Çevre.
-de	: I.5/36
edek	: Etek.
(edeg) -ine	: III. 2/56
ee	: Ev sahibi, sahip, ağa, efendi.
-leri	: V.1/22
-zi	: II.5/93, II.6/76, II.6/78, II.6/79
-zin	: II.5/57
-ziniñ	: II.5/20, II.5/21
eer	: Eyer.
-in	: II.5/58, IV.1/111, IV.1/43, IV.1/64, IV.1/92
ejik	: Eşik, kapı boşluğu. III.1/132, IV.1/105, IV.1/124, IV.1/146, IV.1/151
-ke	: II.4/81, II.4/88, V.1/60
-te	: III.1/82
-teñ	: II.4/85, IV.1/152, V.1/55
-ti	: V.1/61, V.1/8
-tiñ	: V.1/6, V.1/6
(ejig) -in	: III. 2/42
-ineñ	: III. 2/49

eki	: İki.
-leerdiň	: I.3/47
-lezi	: I.3/2
ekü	: İkisi, ikisi birlikte. IV. 2/2
elçi	: Elçi. I.3/17
elik	: Karaca, dağ keçisi. III.1/65, III.1/78
emçek	: Kadın göğsü. I.5/40
-terin	: IV.1/137
-tiň	: IV.1/133, IV.1/69
emeen	< Moğ. <i>Emegen</i> 1. Yaşlı kadın 2. Karı, eş. II.4/12, II.4/26, II.4/68, II.4/79, II.4/80, IV.2/1, V.1/69, II.4/1
-i	: III.1/106, III.1/112, III.1/164, III.1/64, III.1/68, III.1/72, III.1/76, III.1/81
-im	: III.1/136
-iň	: III.1/74
-niň	: III.1/117
emegen	: Moğ. 1. Yaşlı kadın 2. Karı, eş. II.4/5, II.4/84, II.4/88, II.4/92, II.4/93, II.5/22, II.5/25, II.5/27, II.5/50, III.1/172, III.1/83
emegenek	: II.6/1
-i	: III.1/92, IV. 2/18, IV. 2/22, IV. 2/25
-ime	: III.1/140
-in	: II.5/20, I.7/12, II.5/59

-iñe	: II.5/93
-ine	: III.1/61
-iniñ	: III.1/97
-le	: II.5/101
-niñ	: II.4/92
emenek	: Yaşlı kadın. IV. 2/4
emeş	: Az.
-teñ	: I.4/37
ene	: Anne. II.6/7, V.1/58
-bistiñ	: IV.1/137, IV.1/139
-deñ	: IV.1/70
-zi	: II.6/8
-zine	: II.6/6
-zinin	: II.3/58
eñir	: Akşam. III. 2/26, III. 2/66
eñir -tün	: Gece yarısı. III. 2/70, III. 2/74
ep	: İmkan, çare.
(eb) -iñ	: II.3/65
er	: 1. Er, koca, erkek 2. Kahraman, cesur. I.6/35, IV. 2/4
-ler	: I.6/31
-lerni	: I.6/36

ercine	:	Değerli, kıymetli, mücevher, tılsım. III.1/124, III.1/59
-ni	:	III.1/61
erik	:	İrade. I.3/33
erin	:	Dudak.
-deri	:	II.5/18
eş	:	Eş, karı, karı-koca.
-ter	:	III.1/69
(ej) -im	:	I.1/33, III.1/107
-in	:	III. 2/55
erte	:	Erken.
-zinde	:	I.4/34, II.4/43, III.1/177, III.1/19
et	:	Et. I.4/8, I.6/41, II.1/22, III. 2/35
(ed) -in	:	II.5/93, III. 2/31
-ini	:	I.6/42, I.6/44, I.6/46, II.1/2
-terdi	:	IV.1/9
-terin	:	II.6/37, II.6/39, IV.1/7
-ti	:	II.1/27, II.1/29, II.1/3
-I-		
ıraak	:	Uzak.
(ıraag) -ında	:	I.4/14
ıy	:	Ağlama, inleme. I.3/13

-i-

içegen	: Delik, oyuk.
-ge	: II.3/41
-in	: II.3/44
-neñ	: II.3/57, II.3/53
iç	: 1. İç, iç bölüm 2. Karn.
-i	: I.4/42, III.1/129, III.1/13, V.1/45
-in	: IV. 2/74, IV.1/181
-inde	: II.1/21, IV.1/1, IV.1/135, IV.1/180, IV.1/193, IV.1/71, V.1/21, V.1/25, V.1/80
-ine	: I.7/29, II.1/18 , II.1/20, III.1/116
-ineñ	: II.4/4
-iske	: V.1/32
irge	: Eşiğin yanındaki yer.
-ge	: III. 2/63
iş	: İş. II.5/10
-ke	: IV.1/159
-terdi	: IV.1/10
-terin	: IV.1/14
-terine	: II.5/61
-ti	: III.1/116

işmekçin	: İşçi. IV.1/208, IV.1/199
-i	: IV.1/177, IV.1/198, IV.1/206
iyde	: Güç, kuvvet.
-zin	: I.3/38
iyt	: 1. Köpek 2. Kötü. II.2/25, II.5/26, II.5/29, II.5/39, II.5/48, II.5/50, II.5/53, III. 2/2, III. 2/2, V.1/53, V.1/55, V.1/58
-i	: III. 2/14, III. 2/18
-ke	: II.5/54
-terdeñ	: IV.1/239
-terdi	: II.5/4
-ti	: II.2/25, II.5/51, II.5/52, V.1/61,
-tiñ	: II.4/30, II.4/48, II.4/64, II.5/49, V.1/54, V.1/62
iyt sanaa	: Kötü düşünce.
-lu	: IV.1/227
(iyd) -i	: II.2/2, II.5/21, II.5/36
-in	: I.3/32, II.2/26, II.5/27
-ineñ	: II.2/12
iyik	: 1. Çıkrık 2. Kurbanlık hayvan.
-tiy	: II.5/28
iyne	: İğne.
-le	: IV.1/194

iz	: İz, peş, arka.
-in	: II.5/21
-K-	
kaalga	: Moğ. Çadırın iki parçalı ağaç kapısı.
-gu	: III. 2/42
kaan	: Kaan. I.5/1, I.7/12, II.6/13, II.6/18, II.6/23, II.6/28, II.6/33, II.6/34, II.6/59, II.6/64, II.6/85, II.6/9, III. 2/40,
-dı	: I.7/23
-ga	: I.7/23, I.7/4, II.6/58, II.6/58, II.6/7, II.6/89
-iñ	: II.6/5, II.6/52, II.6/84
-nañ	: II.6/11
-niñ	: II.6/32, II.6/50, II.6/52, II.6/68, II.6/70
kaat	: Kadın. I.6/33, I.6/36
-ar	: II.6/73, II.6/74
-ardıñ	: II.6/82
-arga	: II.6/72
-ka	: I.6/39
-tar	: II.6/83, I.6/31
-tardıñ	: II.6/70, II.6/78, I.6/36,
-tarniñ	: I.6/38
kaazi	: Yağ.

-mdi	: II.6/65
-ñdı	: II.6/67
-ızın	: II.6/68, II.6/70, II.6/84
kabak	: Kaş, göz kapağı.
(kabag) -ın	: I.3/22
kabık	: Kabuk.
(kabıg) -ızına	: II.5/76
kadı	: Kadın, eş. III.1/113
kalak-sıgıt	: Ağlama, inleme. I.3/15
kalan	: Haraç, vergi. I.7/23, I.7/3, I.7/4, I.7/5,
-dı	: I.7/27, I.7/7
-ga	: I.7/12
kaldık	: Nesil, kuşak.
(kaldıg) -ı	: I.2/28
kalık	: Ar. Halk.
-tı	: III.1/183
kamçı	: Kamçı.
-zıla	: I.7/31, II.5/5
-zın	: I.5/40
kan	: Kan. I.2/5, I.3/15, I.4/8, I.5/40
-du	: II.4/26, II.4/6 , II.4/9

-1	: II.5/89
kanat	: Kanat.
-tuy	: II.5/66
-tarıla	: II.5/48
-tu	: I.5/6, I.7/2
(kanad)-ı	: I.6/46
-in	: I.5/8, II.6/17
-ina	: I.1/26, II.3/85
kandıy	: Nasıl, ne gibi, ne, hangi. I.3/11, I.3/46,
-la	: I.3/44
kankerede	: Kartal. I.7/4
kara ağaş	: Sedir ağacı.
-tıñ	: III. 2/69
-tuy	: I.5/2
kara- kula	: Rus. Aslan. III.1/184, III.1/175, I.7/223, III.1/161, III.1/183
-nı	: III.1/150
kara- sağış	: Kötü niyet III. 2/1, III. 2/16, III. 2/18, III. 2/4, III. 2/6, III. 2/63, III. 2/75, III. 2/10, III. 2/56, III. II/62
karaçı	: Koni şeklindeki çadırın sırığını sağlamaştırıran çengel.
-lar	: III.1/130
karañuy	: Karanlık.III. 2/69

Karatı- Kaan	: Kişi adı. III. 2/45, III.2/51
-niñ	: III. 2/39, III. 2/72, III. 2/30, III. 2/42, III. 2/49
kara-toñmök suu	: Kaynak suyu. III.2/50
karçaa	: < Moğ. <i>Karçagar</i> Aladoğan.
-lar	: I.5/8
-larına	: I.5/5
kar	: Kar.
-dı	: I.3/15, IV.1/234
-dıgar	: IV.1/235
-dın	: V.1/22
-dıy	: I.3/2
-ga	: II.5/7
kargaa	: Karga. I.3/31, I.6/44, I.6/46
kargana	: Akasya ağacı.
-dıy	: I.5/2
karıgan	: Yaşlı, ihtiyar. II.5/20
-ın	: II.5/8
karım	: Çukur.
-dı	: IV.1/105, IV.1/124, IV.1/146, IV.1/151
karın	: karın.
-darın	: IV.1/239

-iñ	: IV.1/71
-niñ	: IV.1/135
karđın	:< karın V. 1/22
-a	: IV.1/139
karıncuu	: Karın yağı. V.1/70
karındaş	: Kardeş. III. 2/1, IV.1/1, IV.1/176, IV.1/219
(karındaj) -ı	: III. 2/56, IV.1/110, IV.1/129, IV.1/132, IV.1/169, IV.1/172, IV.1/190, IV.1/192, IV.1/209, IV.1/21, IV.1/222, IV.1/41, IV.1/46, IV.1/62, IV.1/82, IV.1/91
-ıla	: IV.1/219
-ım	: III. 2/59
-ına	: IV.1/170
-iniñ	: III. 2/57, IV.1/77
-tar	: I.3/1, IV. 2/6, IV. 2/9, IV.1/15, IV.1/156, IV.1/160, IV.1/165, IV.1/170, IV.1/181, IV.1/184, IV.1/187, IV.1/19, IV.1/2, IV.1/209, IV.1/223, IV.1/225, IV.1/231, IV.1/239, IV.1/239, IV.1/242 IV.1/7, IV.1/85, IV.1/86, IV.1/89
-tardı	: IV.1/228
-tarına	: IV.1/218
-tıñ	: IV.1/11
karuu	: Cevap. I.3/26, I.3/38
-n	: I.3/29, IV.1/104, IV.1/123, IV.1/145

-zın	: IV.1/34, IV.1/77
katıñ	: Kadın. III.1/113
katkı	: Kahkaha.
-zın	: I.7/29, III.1/87
katu	: 1. Ağır, zor, sert 2. Kaba kızgın.
-zı	: I.5/3
kaya	: Kaya. III.1/32, III.1/38
kayçı	: Topşuur adı verilen müzik aleti eşliğinde kahramanlık destanı anlatan halk ozanı. III.1/3
Kayçı- Mergen	: Kişi adı. III.1/2, III.1/45, III.1/49
kayñı	: Kayın ağacı. IV.1/17, IV.1/35, IV.1/56, IV.1/78, IV.1/84
-dardı	: IV.1/84
-nıñ	: IV.1/18, IV.1/84
kayırçak	: Moğ. Sandık, kutu. IV.1/173, IV.1/182
-ka	: IV.1/175
-tı	: IV.1/183
kayış	: Kemer, deriden yapılan kemer. I.5/40, I.8/20
-tı	: I.8/21
kaymak	: Kaymak. II.6/70, II.6/73
(kaymag) -ın	: III.1/127
-tıñ	: III.1/84

kayrakan	: Tanrı addedilen putlara saygı adı. V.1/73
kayt-	Dönmek.
-kan	: I.2/18
kazan	: Kazan. IV.1/210
-dı	: III.1/106
-du	: IV.1/210
-niñ	: III.1/111, III.1/83, III.1/97
kazı	: Yağ.
kazır	: Öfkeli.
-ları	: I.2/9
kecege	: Moğ. Erkek saç örgüsü.
-zi	: I.1/2
-zineñ	: IV.1/18, IV.1/84
kece	: < Moğ. kecege Erkek saç örgüsü.
-zinde	: V.1/76
-zine	: V.1/68
kederi	: Taraf. IV.1/230
kel-	: Gelmek.
-beeni	: II.1/5
kelesken	: Kertenkele. IV. 2/38, IV. 2/40
-niñ	: IV. 2/36

kelin	: Gelin. IV.1/196
-derdiñ	: IV.1/12
kemi	: Ölçü, seviye. II.5/67
Ker- Sagal	:Kaba sakal (özel ad) IV. 2/32, IV. 2/41, IV. 2/42, IV. 2/46, IV. 2/6, IV. 2/61 IV. 2/68, IV. 2/73, IV. 2/75, IV. 2/8, IV.2/53, IV. 2/58, IV. 2/37, IV. 2/57, IV. 2/9
-dar	: IV.2/13
-darga	: IV. 2/5
kerege	: Keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap kafes.
-zine	: II.5/8
kerek	: İş.
-ter	: II.5/17
-terdi	: IV.1/12
-ti	: IV. 2/38
(kereg) -inde	: I.3/21
kerik	: Hayvan derisini işlemeye yarayan tahta araç. IV. 2/36, IV.2/41
key	: Moğ. Hava.
-de	: II.5/76
kezek	: Bölüm, parça, süre
-ke	: I.3/27
kılık	: İş, hareket, faaliyet. IV.1/157

-tarıla	: IV.1/164
-tarın	: IV.1/218
(kılıg) -ıñdı	: I.3/16
Kımıs	: Kişi adı. III. 2/54
kın	: Kın, muhafaza.
-ınañ	: IV.1/83
-nañ	: IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150
kır	: 1. Dağ, dağ sırası. 2. Kenar, uç.
-dagi	: II.6/48, II.6/50
-dañ	: III. 2/64, III. 2/65
-dıñ	: II.3/27, II.6/45
-ı	: II.3/27
-ın	: III.1/83
-ına	: I.8/29
-ınañ	: III.1/111
-ında	: III.1/97
-lar	: I.5/26
kıs	: Kız. I.1/11, II.4/8, II.4/9, IV.1/141, IV.1/183, IV.1/185, IV.1/189, IV.1/73, V.1/72
-tarı	: IV.1/14, IV.1/227
-tarıbıstı	: IV.1/229

-tarın	: IV.1/12
-tarın	: IV.1/4
-tı	: I.1/16
(kız) -ı	: II.4/8
-ın	: III. 2/54
kış	: Kış
(kij) -ına	: II.5/6
kışkı	: Kışınki, kışa ait olan, kışlık. II.5/7
-da	: I.2/21, I.3/10, I.3/2, I.3/5, II.2/13, II.3/25
kıygı	: Çığlık, bağırma, haykırma. I.3/13
-zı	: I.5/29
kıyı	: Kenar, etraf.
-na	: II.1/15
kıymık	: Hareket. II.5/67
kıymıktan	: Hareketlenmek.
-enin	: II.1/39
kızalañ	: Kriz, tehlike.
-du	: I.3/47
kızıl	: Kırmızı, kızıl. III. 2/64, III. 2/66
kızıl eñir	: Alacakaranlık. III. 2/25
kibee	: Ocak. II.1/44

-niñ	: II.1/39, II.1/42, II.1/43, II.1/45, II.1/18, II.1/19
kiçü	: Küçük, çocukluk.
-deñ	: IV.1/8
-zin	: III. 2/47
kiji	: Kişi, insan, adam, eş. I.1/16, I.1/18, I.1/27, I.1/7, I.8/28, II.2/1, II.2/15, II.2/18, II.2/20, II.2/24, II.2/25, II.2/26, II.4/32, II.4/47, II.4/51, II.4/63, II.4/8, III. 2/35, III.1/12, III.1/148, III.1/151, III.1/187, III.1/2, III.1/3, III.1/42, III.1/50, III.1/53, III.1/86, III.1/96, IV.1/111, IV.1/192, IV.1/199, IV.1/201, IV.1/3, IV.1/43, IV.1/64, IV.1/92, V.1/33, II.4/11
-deñ	: I.1/14, III.1/22
-di	: III.1/108
-diñ	: II.3/79
-ge	: II.2/21, III.1/31, V.1/42
-ler	: I.6/33, I.6/35, I.6/36, IV.1/242, IV.2/1
-lerdiñ	: IV. 2/40, IV. 2/56, IV. 2/72
-lerni	: I.6/14
-ni	: III.1/24
-niñ	: I.5/29, I.6/36, II.2/24, II.2/5, II.4/31, II.4/48, II.4/64, III.1/46, I.1/27
(kije) -e	: IV.1/113, IV.1/132, IV.1/141, IV.1/142, IV.1/168, IV.1/24, IV.1/45, IV.1/67, IV.1/73, IV.1/74, IV.1/94
kinçek	: Kavga, kötülük, suç, günah. III.1/176, III.1/43

-ke	: III.1/157
-teñ	: III.1/127
kir-	: Moğ. İçeri girmek, bulunmak.
-erge	: I.8/24
kiske	: Kedi. II.1/15, II.1/20, II.1/22, II.1/23, II.1/29, II.1/4 , II.1/40, II.1/42, II.1/44, II.1/46, II.1/8
-e	: II.1/45
-eñ	: II.1/5
-ni	: II.1/6
kiyim	: Giyim, giysi.
-i	: IV.1/241
kiyin	: Geri, son, arka. I.4/30
-imneñ	: II.3/86
-inde	: II.4/43, II.4/75, IV.1/110, IV.1/129, IV.1/161
-ineñ	: I.1/30 , I.7/19
-ineñ	: I.1/34, IV.1/160, IV.1/62
kobı	: Çukur, vadi.
-lar	: III.1/7
-nıñ	: III.1/13
Kodurlı	: < <i>Kodurlu</i> . Kişi adı. II.5/12, II.5/20, II.5/31, II.5/35, II.5/6, II.5/90, II.5/95
-nıñ	: II.5/100

kojoň	: Moğ. Şarkı.
- çı	: I.1/11
-dorı	: IV.1/128, IV.1/150, IV.1/40
-ı	: IV.1/109, IV.1/61, IV.1/83
-ın	: IV.1/104, IV.1/128, IV.1/145, IV.1/150, IV.1/39, IV.1/55, IV.1/60, IV.1/77, IV.1/82
-lo	: I.3/52
kol	: El, parmaklar.
-go	: IV.1/239
-ıla	: IV.1/199
-ın	: II.2/18, II.2/5
-ına	: II.5/85
-lo	: I.8/7
kol-bud	: Ön ve arka ayak.
kol-ı bud-ı	: I.2/5
kolosko	: Çukur.
-doň	: I.3/18
koltuk	: Koltuk, koltuk altı, ara, iç.
(koltıg) -ında	: I.2/2
komudal	: Şikayet.
-ı	: I.3/21

-in	: I.3/16
kongon	: < <i>konok</i> Gün. III.1/80 , I.5/12
koptor	: Kıskançlık.
-ı	: IV.1/11
korgolcın	: Kurşun. IV.1/162, IV.1/194
-dı	: IV.1/163
korgol	: Deve ve koyun gübresi, pislik.
-doru	: II.4/75
-dorm	: II.4/74
korık	: Korku. II.1/24
korkuş	: Korkunç. I.1/19, I.4/36
-tu	: I.1/11, I.7/33 , IV.1/228
koromcı	: Kayıp. III.1/182
koron	: Zehir.
-dı	: III.1/158
-dordı	: III.1/168
-noñ	: III.1/148
korum	: Kum, kırma taş. I.3/18
-darga	: III.1/32, III.1/33
-dı	: I.2/7
koştoy	: Yanında, pek yakında, komşu. II.5/4

koy	: Koyun. II.5/93,V.1/47 , V.1/63
-lor	: II.5/91, II.6/43, II.6/44, II.6/88
-lordı	: II.6/48, II.6/50, II.6/87
-lordıñ	: II.5/93
-lorgo	: II.6/42, II.6/42
-lorın	: II.5/6, II.5/90
koyon	: Tavşan. I.3/1, I.3/15, I.3/16, I.3/20, I.3/3, I.3/40, I.3/45, I.3/50, I.3/52, I.3/54, I.3/9, II.1/19, II.1/28, II.1/34, II.5/26, II.5/49, III. 2/25, III. 2/32, III. 2/66
-dı	: I.3/49, I.3/8, II.5/50, II.5/56, II.5/59, II.6/27,
-dor	: II.5/45
-dordı	: II.5/48
-du	: II.5/51
-go	: I.3/54, II.1/32, II.1/38
-niñ	: I.3/53, I.3/55
-ok	: II.6/29, II.6/32
(koyonog) –iñ	: II.6/29
köçö	: Keçe. II.5/ 62
köç	: Göçmek, taşınmak.
-örgö	: I.5/4
-ürüjeteni	: I.5/17
ködüre	: Bütün, hep

(ködre)-zi	: I.3/37
kök	: 1. Yeşillik, ot. 2. Mavi, yeşil. I.2/1, I.2/7, III. 2/70, III. 2/76
(kög) -inde	: II.3/60
kögüs	: 1. Göğüs, bağır. 2. Kalp
-i	: II.4/26, II.4/6
-mniñ	: II.5/97
-sin	: II.5/80
köl	: Göl. I.3/16, I.4/13, I.4/38
-diñ	: I.4/26
-dö	: I.4/2
-gö	: I.4/17, I.4/25, I.4/26
-i	: I.4/29
-iger	: I.4/14
-im	: I.4/11
-imde	: I.4/27
-ineñ	: I.4/3
-öörgö	: I.4/15
könök	: Kova.
-kö	: II.5/71
-tö	: V.1/8

köö	: Kömür.
-döñ	: I.3/53
köörkiy	: Zavallı.
-diñ	: II.3/56
kös	: Göz, bakış.
-kö	: I.5/40
-lö	: I.5/9
-tiñ	: I.2/26
-töñ	: I.2/25
-töri	: II.5/30, II.5/54
-törin	: I.7/9
törine	: II.5/18
-töriniñ	: II.5/21, II.5/87
-tü	: I.7/2, II.5/26
(köz) -i	: I.2/5, I.3/12, II.1/16, II.4/26, II.4/6, II.4/9, II.5/7
-ile	: I.2/10, I.3/22
-in	: II.3/85
-ine	: I.3/14
-iniñ	: I.2/28, I.3/16
kuçıyak	: Serçe.
-tar	: III.1/125, III.1/49, III.1/69

kuday	: Tanrı. I.1/20, I.1/21, III.1/108, III.1/115, III.1/128
-dîñ	: I.1/20
kulak	: Kulak. II.5/63
(kulag) –aardıñ	: I.8/29
-ı	: II.4/31, II.4/48, II.4/64, IV.1/189, IV.1/191, IV.1/199, IV.1/201
-ıla	: IV.1/166
-ım	: II.4/81
-ıma	: IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/40, IV.1/61, IV.1/83
-ın	: I.3/53, IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/40, IV.1/61, IV.1/83, V.1/54, I.3/49
-ına	: I.8/31, IV.1/162, IV.1/163, IV.1/163
-ınañ	: V.1/62
-ınıñ	: IV.1/164
-ka	: III.1/88
-tu	: I.7/2
kulaş	: Bir uzunluk ölçüsü. I.1/3, IV.1/88
kul	: Kul, köle, hizmetkar, uşak.
-dardı	: II.5/57
-darı	: II.5/61, II.5/80, II.5/81
-darınıñ	: II.5/3
kunan	: Moğ. Üç yaşındaki aygır, kısırak. I.5/30

-dı	: I.5/33, I.5/38, I.5/44
-niñ	: I.5/35
kunuk	: Moğ. Hüzünlenmek, kederlenmek.
-kanıña	: II.5/37
kur	: Kemer, kuşak, bele sarılan uzun ve enli kumaş.
-ların	: I.4/37 , I.4/41
kursak	: Yiyecek, yemek. I.3/48, I.3/7, III.1/116, IV.1/207, IV.1/5, IV.1/8, IV.1/9
(kursag) -ı	: III. 2/49
-im	: I.3/7, I.4/24
-ina	: III. 2/38
kuru	: Peynir.
-dın	: II.4/68, II.4/76
-dıstı	: II.4/91
-ttı	: II.4/84
kuş	: Kuş. I.1/1, I.1/6, I.1/14, I.1/19, I.1/19, I.1/23, I.1/24, I.1/35, I.1/37, I.5/20, I.7/1, I.7/14, I.7/15, I.7/2, I.7/30, II.5/73
-ka	: I.6/42, II.5/38, II.5/51
-kaçaktar	: II.6/14
-kaçaktarımdı	: II.6/12, II.6/7
-kaçaktarıñ	: II.6/14

-kajak	: II.5/99
-kajım	: II.5/97
-kaş	: II.5/64, II.5/75
-kaştardı	: II.5/68
-kaştarın	: II.6/5
-kaştıñ	: II.5/56
-ta	: I.6/43
-tar	: I.1/24, I.1/8, I.1/9, I.5/13, I.6/11, I.6/8, II.5/34, III.1/49
-tardañ	: I.1/8, I.7/12,
-tardı	: I.5/6
-tarnı	: I.6/10, I.6/6, I.6/7
-tı	: I.1/20, I.6/1, I.7/12, I.7/16
-tıñ	: I.7/10, I.7/3
kuuçın	: Sohbet. III.2/71, IV.1/186
-dajardañ	: II.5/17
-darın	: IV.1/238
-daşkanın	: III.1/49
-dı	: I.7/24, I.7/6, III.1/147
-ı	: I.4/5
-ın	: IV. 2/46
kuy	: Mağara. III.1/38

kuyruk	: Kuyruk. II.3/8
-tu	: IV. 2/40, IV. 2/56, IV. 2/72
(kuyrug) -i	: I.1/3, II.4/30, II.4/48, II.4/64
-im	: II.1/37
-in	: I.3/50, I.3/53, II.4/92
-ina	: IV. 2/7
-inañ	: I.5/31, III.1/104
-iñnañ	: III.1/93, III.1/97
-umnañ	: II.1/38
kuzuk	: Çam fıstığı. II.5/76
(kuzıg)-inañ	: I.1/20
-in	: III. 2/28, III. 2/69
küç	: Güç, kuvvet.
-i	: II.5/7
-ile	: I.7/9, II.5/87
küdüçi	: Çoban. II.5/7
-lü	: II.5/6
-niñ	: II.5/8
kül	: Kül.
-ü	: I.5/22
külük	: Pehlivan, usta, becerikli. II.4/23, II.4/36

kün	: 1. Güneş. 2. Gün. I.1/20, I.1/28, I.2/16, I.4/14, I.5/15 , I.6/14, I.6/24, I.6/30, I.6/31, I.6/9, I.8/32, I.8/36, II.4/15, II.4/37, II.4/53, III. 2/18, III. 2/22, III. 2/23, III. 2/64, III. 2/65, III.1/177, III.1/19, III.1/8, IV.1/195,V.1/30
-de	: I.6/16, I.6/17, I.6/24, I.6/25
-di	: I.8/26, I.8/34
-ge	: I.4/13, I.4/37, III.1/116, III.1/177
-i	: III.1/167
-iñ	: II.5/26
-neñ	: I.3/54, I.5/44,
-niñ	: II.5/7, II.5/94
-üñ	: III.1/117
künbaadış	: < künbaadış. Batı. I.4/15, I.4/22
künçıgış	: Doğu. I.8/30, I.8/37
kündü-küree	: Misafirperverlik, ikram. I.4/27
kündü	: Saygı, hürmet.
-zi	: III.1/57
kündü	: Güneş.
-lü	: I.4/14
kürek	: Kürek.
-le	: IV.1/154
kürs	: Gıcırıtı ifade eden yansıma sözcük. III.1/132

küük	: Guguk kuşunun ses taklidi.
-ti	: I.1/10
küün	: İstek, arzu.
-düñ	: II.5/19
-i	: III.1/45
-im	: II.4/17
-im	: II.4/39, II.4/55
küün- küç	: Güç kuvvet. I.2/27
-lü	: IV.1/213
-M-	
maktulu	: Ar. Övgü. IV.1/2, IV.1/4
mal	: Hayvan, mal, at. I.5/20, I.6/42, I.6/43, III. 2/56, V.1/2, V.1/4
-darı	: II.5/2
-dı	: II.1/2, III. 2/4, III. 2/4, III.2/50
-diñ	: I.5/21
-i	: III. 2/30, III. 2/40, III. 2/72
-ıgardı	: II.5/13
-imniñ	: III. 2/47
-in	: I.5/4, II.2/13, III. 2/55
-ınıñ	: I.5/2

malta	: Balta. V.1/48, V.1/49, V.1/61, V.1/52
-a	: IV. 2/52, IV. 2/54, IV. 2/57
-la	: V.1/60, V.1/61
-nı	: V.1/55, V.1/62
mañday	: Alın.
-ıma	: III. 2/73
margaan	: Bahis. I.8/15
-dı	: I.8/24
mayçık	: Eğri I.3/55, I.3/56
meçirtke	: Baykuş, puhu kuşu.
meke	: Moğ. Yalan, hile. III. 2/58
men	: I.1/16, I.1/7, I.2/16, I.3/31, I.3/34, I.3/44, I.3/6, I.3/8
mergen	: Becerikli, usta. II.5/60
mıltık	: Silah, tüfek. I.3/32
-tarın	: IV.1/224, IV.1/239
(mıltıg) -ın	: II.3/71
mıltık-(bıçag)-ın	: I.3/32
mında	: Burada. I.2/5, I.4/28
mını	: I.1/33
morsok	: Porsuk. II.1/18, II.1/45
moyın	: Boyun

(moyn)-ı	: I.2/21 yukarı taşı
(moyn)-ına	: I.8/18 , II.2/5
möltürkey	: Parıldamak (gözyaşı için). I.2/5
möön	: Bağırsak.V.1/68
möröy	: 1. Zafer getiren sonuç. 2. Ödül.
-in	: I.8/40
möş	: Dağ, dağ zirvesi. II.5/35, II.5/39
-tiñ	: I.2/2, III.2/28
-töñ	: II.5/24
mün	: Çorba.
-ini	: II.1/3
mürgü	: Dua.
-yle	: I.5/8
-zin	: II.2/24
mürküt	: Kartal.
-teñ	: I.3/40
müs	: < müüs Boynuz.
-tü	: I.2/10
müüre	: Kurt. II.1/19, II.1/28, II.1/32, II.1/38
-deñ	: II.1/31
-e	: II.1/34

müüs	: < müs Boynuz.
-tü	: I.2/1, I.2/11, I.2/5, IV. 2/38, IV. 2/38, IV. 2/40, IV. 2/54, IV. 2/54, IV. 2/56, IV. 2/69, IV. 2/70, IV. 2/72
(müüz)-ineñ	: IV. 2/36, IV. 2/52, IV. 2/67
-N-	
nacı	: Moğ. Arkadaş, dost. II.5/21
-larına	: I.4/39
-m	: II.5/55, II.5/91
-zı	: II.5/26
neme	: 1. Eşya 2. Şey, bir şey, nesne, varlık.
-zin	: I.5/41
nökör	: Moğ. Dost, arkadaş.
-lör	: I.4/39
-O-	
oçok	: Ocak.
(oçog)-ına	: I.3/53
odın	: Odun. II.4/3, II.5/12, II.5/97
-dı	: II.4/12, II.4/2
odor	
-dı	: Otlak, mera. II.5/90
odu	: 1. Kulübe, ev. 2. Ateş, kamp ateşi II.6/17 2

-da	: I.2/9
odu üy	: Ev
-ge	: II.6/17
ok	: Ok. III.2/52
olco	: Moğ. Esir.
-go	: III.1/36
-onı	: IV.1/156
o	: 3. Tekil kişi zamiri.
-noñ	: I.4/18, I.4/22
olor	: Onlar. I.4/41
-dı	: I.5/36, II.6/63, II.6/54, II.6/63, II.6/73, III.1/124, IV.1/4
-dñ	: I.4/5, II.5/26, III.1/124, III.1/146, IV.1/11, IV.1/5
oñ	: Sağ. II.5/85
oñdu	: Düzelmış. I.3/31
ondo	: Orada. I.2/10
onço	: Hep, hepsi. I.4/22
-lorı	: I.2/17, I.5/10, I.5/15, I.5/7, I.4/41
-zı	: I.2/8, I.5/14
-zın	: I.5/10, I.5/6
ondıy	: Böyle. I.3/51, I.3/56
o	: 3. Tekil şahıs zamiri, o.

-niñ	: I.3/25, I.3/33, I.3/49, I.3/56, I.5/3, I.1/2, I.1/3, I.3/15, II.6/81, II.6/89, III.1/15, VI, 1/10, IV.1/129, IV.1/160, IV.1/167, IV.1/160, IV.1/188
-nla	: II.3/4, III. 2/74, IV.1/184, V.2/15
-noñ	: I.2/28, I.3/17, I.3/38
onoyto	: Böyle. I.3/41
oos	: Ağız.
-ko	: I.3/36
-kolo	: I.3/12
-torin	: I.2/17
(ooz) -in	: III.1/41, III.1/45
-ina	: III.1/46
oro	: Çukur.
-go	: IV.1/88
-do	: II.4/84
-ni	: II.4/75, II.4/77
orto	: Orta, yarı. I.1/19, V.1/37, V.1/45, V.1/70, V.1/34
-do	: I.2/7, I.4/20
-zı	: III.1/13, III.1/17
-zına	: I.7/14, II.5/48, II.6/88,
-zınañ	: I.2/11, I.7/18, II.5/78,
-zında	: V.1/73

ot	: 1. Ateş 2. Ot. III.1/16
-ko	: III.1/122, V.1/6,
-tı	: II.4/87, II.4/88, V.1/10
-tıñ	: I.5/22
-toñ	: II.4/83
-tu	: II.4/26, II.4/6, II.4/9
otkor-	: Otlamak.
-gondordı	: II.5/5
(od) -ı	: II.5/87
otuk	: Çakmak.
-tıñ	: V.1/45
-tu	: V.1/45
oydık	: Oyuk, çukur.
-ka	: I.8/7
oyto	: Geri, geriye, ters. I.5/24, I.2/27
ozo	: Önce, eski.
-da	: I.3/1
ozogı	: Önceki, eski.
-zınañ	: II.5/27

-Ö-

öbögön	: < <i>ögöön</i> Moğ. Yaşlı adam,yaşlı. II.3/71, II.4/1, II.4/26, II.4/5, II.5/101, II.5/25, II.5/27, II.5/31, II.5/35, III.1/172, III.1/83
-ge	II.5/50
-gö	: II.5/90
-ile	: IV.1/196
-ineñ	: II.5/69
öbökö	: Moğ. Ata, aile.
-ziniñ	: I.2/28
öböön	: < <i>öbögön</i> II.4/12, II.4/68, II.4/69
öç	: Öç, intikam.
-imdi	: II.5/55
-ün	: II.6/89
ödük	: Ayakkabı, çizme. II.5/62
ögöön	: < <i>öbögön</i> Yaşlı adam. III.1/111, III.1/174, III.1/18, III.1/36, III.1/71
-i	: III.1/103, III.1/65
-im	: III.1/109
öl-	: Ölmek.
-göni	: III.1/177
-üm	: II.5/75, III.1/182

ölöñ	: Ot, kuru ot. I.7/14, I.7/18, III.1/17, IV. 2/29
-in	: II.6/45
-nõñ	: I.2/7
õñ	: Kişilik 2. Renk
-iñ	: I.1/22
örkök	
(örkög) -ine	: Hörgüç. V.1/16
örö	: I.1/18, I.3/22, I.7/32, II.2/5, II.2/18
örökön	: 1. Yaşlı adam 2. Saygıdeğer, put. III. 2/41, III.1/136, III.1/63, V.1/13
-di	: I.2/23
ört	: Yangın. III.1/16, III.1/18, III.1/9
-ti	: III.1/10
-tõñ	: III.1/43, III.1/50, III.1/52, III.1/55
öskö	: Başka, diğer. I.4/18
ösküs	: I.1/16, I.1/18, II.6/1, II.6/89, III.1/107
öştü	: Düşman.
-deñ	: II.5/66
-lerdiñ	: I.5/9
-lerin	: I.5/5
-üm	: II.5/86

öy	: Zaman, an, süre. III.1/1
-diñ	: IV.1/160
-dö	: II.5/51, II.5/86, III.1/146, III.1/172
-i	: I.1/19 , IV.1/15
-lördö	: III.1/1
özök	: 1. İç, sap 2. Nehir, çay. I.2/2
-kö	: I.8/32
-P-	
palık	: Balık. I.6/17, I.6/19
-ka	: I.6/23
-tar	: I.6/20
pötpüyle	: < <i>pötpülee</i> Kiler. II.1/40, II.1/19
-de	: II.1/28
-deñ	: II.1/41
put	: < <i>but</i> (insan için) ayak, bacak. (Hayvanlarda) arka ayak.
(pud) -ım	: II.1/35
-ımnañ	: II.1/35
-S-	
sadak	: Ok, yay.
(saadag) -ın	: II.5/52, II.5/66
saak	: Sağ.

-ta	: II.1/31
saal	: Sakal, bıyık. I.5/40
saat	: Saat. I.3/11
sabuur	: Süpürge.
-dı	: III.1/112
sak	: Dikkatli. I.1/37
sal-	: Koymak, yerleştirmek.
-gan	: I.3/15
salın-	: Koyulmuş olmak.
-gan	: I.3/32
sagalak	: Çalı, ot.
(sagalag) –ın	: III. 2/26, III. 2/67
sagış	: Düşünce, fikir, kurnazlık. II.3/15, III.1/144
-ka	: I.5/17, I.5/18
-tu	: I.6/45, II.3/38
(sagıj) -ı	: II.5/71
-iñ	: III.1/74
-iña	: III.1/113
-iñga	: III.1/74
salkın	: Rüzgar. II.6/76, II.6/78, II.6/78, II.6/79, II.6/81, II.6/82

San- Aru	: Kişi adı. IV.1/101, IV.1/104, IV.1/116, IV.1/120, IV.1/122, IV.1/123, IV.1/155, IV.1/166, IV.1/176, IV.1/195, IV.1/203, IV.1/206, IV.1/219, IV.1/223, IV.1/242, IV.1/29, IV.1/31, IV.1/33, IV.1/39, IV.1/50, IV.1/54, IV.1/55, IV.1/77, IV.1/8, IV.1/82, IV.1/92, IV.1/97, IV.1/63, IV.1/103, V.1/111, IV.1/118, IV.1/12, IV.1/130, IV.1/145, IV.1/151, IV.1/21, IV.1/211, IV.1/24, IV.1/27, IV.1/34, IV.1/42, IV.1/48, IV.1/52, IV.1/84, IV.1/9, IV.1/90, IV.1/99
-dañ	: IV.1/222
-dı	: IV.1/159, IV.1/205, IV.1/209, IV.1/88, IV.1/152, IV.1/172, IV.1/192, V.1/85
-dıñ	: IV.1/109, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/162, IV.1/162, IV.1/163, IV.1/163, IV.1/193, IV.1/204, IV.1/60, IV.1/61, IV.1/83, IV.1/128, IV.1/150, IV.1/18, IV.1/40
-ga	: IV.1/10, IV.1/7, IV.1/9
-nı	: IV.1/16
sanaa	: Moğ. Bilinç, düşünce, akıl. II.3/39
-lu	: IV.1/14, IV.1/240
-ñ	: II.3/64
-zın	: I.3/42
sañıskan	: Saksagan. I.1/27, I.1/28, I.1/31, I.1/37, II.3/78
-dar	: III.1/62
-dı	: I.1/24, I.1/25, I.1/34
-ga	: I.1/25
-nañ	: I.1/35, II.5/41, II.5/43

sap	: Sap, kabza. IV. 2/52, IV. 2/57, IV. 2/67, IV. 2/74
-tı	: IV. 2/70
-tu	: II.5/82
sarcu	: Yağ. II.4/68, II.4/76, II.4/84, II.4/91
-gardı	: II.6/73
-zın	: II.6/70
Sarı-Kaat	: Özel ad. II.6/78, II.6/79
-ka	: II.6/76
sas	: Sazlık, bataklık. I.5/37
-ka	: I.5/30
-tagı	: I.5/44
-tañ	: I.5/33
-tıñ	: I.5/2
saygak	: Eşek arısı. V.1/6
-ka	: V.1/10
sek	: Moğ. Leş. V.1/34, V.1/36
semiz	: Semiz, yağlı, şişman, besili.
-i	: I.1/19
sen	: Sen. I.1/10, I.1/35, I.2/23, I.3/23, I.3/3
- iñ	: I.3/16
-neñ	: I.2/14

sergeleñ	: Moğ. Dinçlik, uyanıklık. I.2/10
sığın	: Maral. I.2/1, I.2/10, I.2/16, I.2/18, I.2/19, I.2/2 , I.2/24, I.2/5
-dı	: I.2/11
-ga	: I.2/23, I.2/3
-nıñ	: I.2/28, I.2/4, I.2/6
sın	: Boy, gövde, görünüm.
-du	: I.1/13
-ı	: I.3/14
-ıla	: I.3/12
sıran	: Sırt.
-ına	: V.1/40
sırt	: Dış taraf, sırt. I.7/31
-ın	: II.1/42
-ına	: II.1/19, II.1/22, II.1/45, II.5/78
-ınañ	: II.1/43
-ında	: II.1/22, II.1/39
sıy	: Hediye, ödül. II.5/60
sıyn	: Küçük kız kardeş.
(sıyn) -ı	: IV.1/155
-ıbıs	: IV.1/219

-ibıstı	: IV.1/226
-ıla	: IV.1/1
-ına	: IV.1/7
sıynınıñ	: IV.1/242
sler	: Sizler. I.3/44, I.3/47, I.3/6, I.3/8, I.4/15, I.4/28
-di	: I.4/19, I.4/21
-diñ	: I.3/7, I.4/14
-ge	: I.3/51
sok-	: Moğ. Vurmak, dövmek.
-konnınañ	: I.1/35
(sog) -orgo	: II.6/34
-uş	: III.1/182
sook	: Soğuk, ayaz.
-ko	: I.4/33
söök	: Moğ. 1. Soy, kuşak 2. Kemik. I.1/32
(söög) -i	: I.3/19, II.5/7, I.1/34, II.5/4
sööm	: Moğ. Çeyrek
-gö	: I.2/14
sös	: Söz, konuşma. II.2/8, II.4/56, III.2/52, I.2/25
-ti	: III.1/152
-tör	: III.1/42

-törin	: IV.1/14, IV.1/185
-im	: I.3/37
(söz) -ime	: III.1/139
-in	: I.3/38
stol	: Rus. Masa.
-dıñ	: II.1/22
-nıñ	: II.1/15, II.1/22
surak	: Soru, tahkikat.
(surag) –ına	: II.6/80
suruu	: 1. Soru 2. Haber. I.4/35
suu	: Su. I.4/30, II.5/61, III. 2/42, III.2/33
-çak	: II.5/24
-da	: IV.1/199, IV.1/201
-dañ	: II.4/65, III. 2/30, III. 2/40, IV.1/201
-dı	: II.4/50
-dıñ	: IV.1/1
-ga	: II.3/19, II.5/89, III. 2/72, IV.1/171, IV.1/172, IV.1/175, IV.1/177, IV.1/198
-la	: IV.1/176, IV.1/178
-lar	: I.5/26
-nı	: III. 2/45

-nñ	: I.2/2
sübe	: Kısa.
-çe	: I.1/13
süt	: Süt.
(süd) -in	: II.5/93, IV.1/133, IV.1/69, V.1/8
sügün-	: Sevinmek, neşelenmek.
-genine	: IV. 2/5
süme	: 1.Buluş 2. Hile, kurnazlık II.3/47, II.3/52
-diñ	: II.3/46, II.3/49, II.3/49
sür	: Tür, tip, yüz. I.3/22
süt	: Süt. III.1/82
-ke	: III.1/126
-tiñ	: III.1/127
süügen	: Sevilen, sayılan.
-ineñ	: II.5/61
süün-	: Sevinmek.
-ç	: Sevinç.
-ilü	: II.5/90
-genine	: I.7/19

-Ş-

şagan	: Yıldız. I.6/25
-1	: I.6/28
şılırt	: Hızla geçmeyi anlatan ses yansıması bir sözcük. III.1/39
şın	: < <i>şın</i> Doğru, gerçek. II.1/13, II.1/14, II.1/25
şınap	: Kavgacı. II.1/26
şıra	: İstirap, acı.
-ların	: IV.1/195
şırkalu	: Moğ. Yaralı.
-zı	: III.1/177
şıbee	: Çuvaldız. V.1/6
şıbe -ge	: V.1/10
şilemir	: Şeytan, kötü ruh.
-di	: II.5/83
şöñöş	: Çil. I.6/23, I.6/25, I.6/29, I.6/3, I.6/36, I.6/41, I.6/45, I.6/8,
-ti	: I.6/10, I.6/11, I.6/12, I.6/13, I.6/37, I.6/39, I.6/40
-tiñ	: I.6/42, I.6/43, I.6/44, I.6/46
şulmus	: İnsana zarar veren kötü ruh. V.1/40

-T-

taay	: Dayı.
-1	: IV.1/218

-im	: IV.1/214, IV.1/216
-iña	: IV.1/212
tabış	: 1. Ses 2. Söylenti, haber.
-ka	: I.6/4
(tabij) -ı	: IV. 2/75
tabıl-	: Bulunmak.
-bazı	: V.1/23
tabılgı	: Çayır melikesi, keçi sakalı çalısı. II.6/37, II.6/40
-dañ	: II.6/38
-lardiñ	: II.6/43
-niñ	: II.6/36, II.6/45, II.6/88, II.6/88
tal	: Söğüt. III. 2/60
-darlu	: III. 2/20
-diñ	: III. II/62
tal- tabış	: Gürültü.
(tal- tabij) -ına	: V.1/75, V.1/78
tal tüş	: Öğlen, gün ortası. I.5/16, II.4/43
-ke	: I.4/34
talay	
-diy	: Moğ. Deniz. I.1/13
tala	: Taraf

-zına	: I.1/12
talkan	: Yulaf unu. II.5/62
talorto	: Orta, yarı, iç.
-zın	: III. 2/47
taltar	: Flurya. I.5/16 , I.5/18, I.5/22, I.5/25, I.5/30, I.5/33, I.5/36, I.5/41, I.5/44
-dñ	: I.5/39
tañ	: Tan, seher vakti. I.3/5, I.8/32, III. 2/37
tap-	: Bulmak.
(tab) -atanın	: III.1/62
taral	: Servi kuşu. I.1/19, I.1/20,
-dañ	: I.1/23
-ga	: I.1/21
tarın-	: Kızmak, gücenmek, darılmak.
-gan	: I.2/28
tartıl-	: Çekilmek.
-ganı	: I.4/42
taş	: Taş. I.4/29, III.1/38
-ka	: I.4/26, I.6/5
-tarnı	: I.6/17, I.6/21, I.6/23
-tı	: I.3/18, III.1/38

-tñ	: I.4/38, III.1/38
-tu	: III.1/32
tavış	: Ses.
(tavij) -ı	: I.6/46
tay	: Tay. II.6/24, II.6/26
tayak	: Sopa, baston. IV.1/153
(tayag) -ın	: IV.1/152
tayga	: Ormanla kaplı dağ. I.2/2, III.1/166
-da	: I.2/1
taygıl	: Moğ. Hızlı köpek.
-dar	: I.5/11
-darına	: I.5/9
tebee	: Kış otlağı.
-de	: II.5/2
tegrı	: Gökyüzü.
-de	: I.6/25
-niñ	: I.6/28
tejik	: Delik, çatlak, deşik.
(tejig) -ın	: IV.1/175
temdek	: Moğ. İşaret, alamet, belirti. II.5/76
(temdeg) -ın	: I.2/28

temiçi	: Eski dönemde cayzana tabi memur. I.7/14, I.7/16, I.7/23, I.7/24, I.7/30, I.7/31, I.7/33, I.7/9	I.7/16,
-ge	: I.7/15, I.7/7, I.7/29	
-ni	: I.7/32	
-niñ	: I.7/18, I.7/19	
-zi	: I.7/21	
-zine	: I.7/10, I.7/3	
temir	: Demir. IV.1/152, I.1/4, I.8/18, IV.1/153	
ten	: Ten, deri, kürk. II.4/44, II.4/7	
teñeri	: Gök, gökyüzü. I.5/5	
-diñ	: II.3/60	
tepşi	: < <i>tepiş</i> Tahta leğen, büyük kap.	
-ge	: II.1/3	
terbezen	: Dilenci. III. 2/45	
tere	: Deri. II.5/62, IV.1/6	
-lerdi	: IV.1/9	
-lerin	: IV.1/155, IV.1/7	
-lerine	: IV.1/154, IV.1/159	
-ñdi	: I.7/31	
-zi	: II.3/68	
-zin	: II.5/93, IV.1/107, IV.1/126, IV.1/148, IV.1/151, IV.1/174, IV.1/6, IV.1/8, IV.1/88	

-zineñ	: II.2/27
tiñ	: Sağlam, güçlü, gerçek.
tınar-tındu	: Yaşayan, canlı varlık. I.7/12
tın	: Ruh, yaşama yetisi.
-ıgardı	: IV.1/237
-ımdı	: I.5/18
-u	II.1/21
tındu	: Canlı. III.1/151, III.1/62
-lar	: III.1/62
-lardı	: II.1/4
-lardıñ	: III.1/158, III.1/186, III.1/187
-nıñ	: III.1/54, III.1/66
tınış	: Nefes, soluk.
(tınj) -ı	: I.3/12
tit	: Melez ağacı. III.1/174
tiş	: Moğ. Diş. II.3/11, II.3/13, II.3/14
(tij) -ı	: I.2/5
til	: Dil. I.3/27
-ı	: III.1/187
-ile	: III.1/42

-in	: I.2/5, III.1/124, III.1/146, III.1/158, III.1/186, III.1/54, III.1/55, III.1/59, III.1/66
tirü	: Diri, canlı.
-zi	: III.1/177
tobrak	: Toprak, toz.
-la	: IV.1/88
tokpok	: Sopa, ağaç çekiç, tokmak. V.1/6
-ko	: V.1/12, V.1/9
ton	: Kürk. II.3/58, II.5/62, II.5/93,
-dı	: II.4/21
-du	: I.7/2
-ı	: II.4/41
-ımdı	: IV.1/100, IV.1/115, IV.1/119, IV.1/26, IV.1/30, IV.1/47, IV.1/51, IV.1/96
-ıñ	: II.4/40
-in	: II.4/59, II.5/77
-ıñdı	: II.4/20
too	: Sayı, rakam, miktar.
-zı	: II.5/2
-zın	: II.5/3
-zına	: I.6/38

torko	: İpek, II.4/19, II.4/20, II.4/21, II.4/21, II.4/40, II.4/40, II.4/40, II.4/41, II.4/41, II.4/58, II.4/59, IV.1/100, IV.1/115, IV.1/119, IV.1/26, IV.1/47, IV.1/51, IV.1/96
torsok	: Nasır.
(torsug) -ın	: I.3/15
tos	: Akçaağaç kabuğu. II.4/19, II.4/22, II.4/23, II.4/40, II.4/41, II.4/58
toskuur	: Kazan.
-lardañ	: III.1/166
-larga	: III.1/168
totl-ala kuş	: Alaca kuş. II.6/41, II.6/46, II.6/51, II.6/57, II.6/66, II.6/76, II.6/81, II.6/89
-kaçak	: II.6/35, II.6/38, II.6/4
toy	: Düğün. I.1/27, II.4/28, II.4/29, II.4/30, II.4/45, II.4/46, II.4/49, II.4/61, II.4/65
-ı	: II.4/17, II.4/39, II.4/46, II.4/55
töbö	: Tepe, baş
-mdögi	: IV.1/347, IV.1/58, IV.1/80
töjök	: Yatak, döşek
-kö	: I.4/9
tölö-	: Ödemek.
-böğöniñneñ	: I.7/4
tölü	: 1. Ödeme, ücret 2. Borç.

-ge	: I.7/23
tönmök	: İncik kemiği, kalça kemiği.
(tönmög) -imdi	: II.5/73
töñöş	: Kütük.
-tiñ	: I.7/19 , I.7/32, II.4/3, II.4/4
(töñöj) -ini	: I.6/29
töö	: Deve. I.8/25, I.8/30, I.8/35, I.8/39, V.1/15, V.1/18, V.1/20
-di	: I.8/24, I.8/41
-diñ	: I.8/31, I.8/40
-gö	: I.8/23, I.8/38
-lo	: V.1/16
-lö	: I.8/14
-n	: I.8/37
-ni	: V.1/21, V.1/22
-niñ	: V.1/16, V.1/21, V.1/22
-nöñ	: I.8/15
tör	: Çadırın girişindeki yer, evin baş köşesi.
-dö	: IV.1/56
tör can	: Arka taraf
-ında	: IV.1/17

törögön	:	Akraba
-döri	:	IV.1/12
-dörine	:	IV.1/11
tös	:	Temel, başlangıç, dağ eteği.
(töz) -i	:	II.4/70
-inde	:	I.2/2, I.3/10
-ine	:	II.5/63, V.1/18
tulaa	:	Tümsek. I.6/25
-jakka	:	I.6/29
-zı	:	I.6/27
tumçuk	:	Burun, gaga.
(tumçug) -ı	:	II.5/30
-ıla	:	I.2/10
-inañ	:	II.3/85
tur-	:	Durmak, kalkmak.
-gan	:	I.1/30, I.1/35, I.3/30
-gañ	:	I.5/32
-gandıy	:	I.3/28
-ganı	:	I.5/32
turuyna	:	Turna. I.3/54, II.3/1, II.3/12, II.3/16, II.3/19, II.3/2, II.3/23, II.3/28, II.3/32, II.3/37, II.3/4, II.3/43, II.3/45, II.3/5, II.3/60, II.3/83, II.3/84, II.3/87

-dañ	: II.3/18, II.3/35
-dı	: II.3/53, II.3/78
-ga	: II.3/10, II.3/3, II.3/76
-la	: II.3/20
-nı	: II.3/83
tuş	: Süre, zaman, an.
-ta	: II.1/20
tuu	: Dağ. I.3/11, I.3/35, I.8/28
-dıñ	: I.5/15, I.8/30, IV.1/1
-lar	: II.3/29, II.5/33, III.1/29
tuura	: Genişlik, taraf. III.1/35
tuyuk möön	: Kör bağırsak.
-di	: V.1/27
-in	: V.1/24, V.1/25
tuzak	: Tuzak. I.8/18, I.8/22, II.6/3
-ka	: I.8/16
-tarına	: II.6/4
-tın	: I.8/20
tübek	: Sefalet.
-teñ	: I.8/22
tük	: Kıl, tüy.

-tü	: I.3/22
(tüg) -i	: I.2/5
tülkü	: Tilki. I.2/23, II.2/17, II.2/19, II.2/21, II.2/22, II.2/24, II.2/25, II.3/1, II.3/10 II.3/17, II.3/2, II.3/20, II.3/24, II.3/26, II.3/3, II.3/35, II.3/41, II.3/46, II.3/48, II.3/51, II.3/60, II.3/64, II.3/66, II.3/7, II.3/71, II.3/71, II.3/76, II.3/83, III. 2/22,III. 2/64, V.1/32, V.1/31
-de	: II.3/42
-di	: II.3/34, II.3/57, II.3/70, II.3/74,
-diñ	: II.3/43, II.3/44, II.3/73, II.3/85,
-ni	: II.2/14, II.3/85
-niñ	: II.2/27
tülkünek	: II.4/14,II.4/15, II.4/4 , II.4/50, II.4/53, II.4/7, II.4/71, II.4/81, II.4/85 II.4/92, II.4/93
-ti	: II.4/12, II.4/79, II.4/84, II.4/91, II.4/92
-tiñ	: II.4/75
tün	: Gece. I.3/10, I.6/17, III. 2/27, III. 2/28, III. 2/31, III. 2/67
-de	: I.3/3, I.3/33, I.3/48, I.3/6, V.1/47
-ge	: I.8/31
-ke	:I.5/30
tünük	: Avlu.
-teñ	: III.1/130
(tünüg)-inde	: II.5/99

tün tekşi	: Gece yarısı. III. 2/29
tüp	: 1. Aşağı, dip 2. Kök, taban.
(tüb) -ineñ	: I.5/5
tüp-tüñey	: Onlar bütünüyle. I.3/2
tüş	: Öğlen, öğle vakti. II.4/25
-te	: I.3/29, I.3/31, I.3/47, I.3/6
-kendiy	: I.3/11
(tüj) -ine	: II.2/11
-U-	
uç	: Uç, son, nihayet.
-ına	: I.8/20
-kanın	: I.7/34
uk	: Moğ. Soy, kabile, boy, cins.
(ug) -ı	: IV.1/241
uk-	: Duymak.
-kan	: I.2/17, I.2/24
ulus	: Moğ. Ulus, halk, insanlar. V. 1/45
-la	: II.4/11
-tarla	: II.5/102
-tıñ	: I.5/27
us	: Usta, baş. IV.1/9

uul	: 1. Oğul 2. Genç. II.4/8, II.4/9, IV.1/197, V.1/67, V.1/75, V.1/77
-dar	: II.6/53, II.6/55
-dardı	: II.6/5, IV.1/230
-darga	: IV.1/177
-darı	: II.6/86, IV.1/220
-darımdı	: II.6/65
-darıñ	: II.6/12, II.6/61, II.6/85
-darına	: II.6/52, II.6/52, II.6/85
-darıña	: II.6/60
-dıñ	: V.1/68
-ga	: II.3/67
-ı	: II.4/8, II.6/2, II.6/3
-ına	: I.6/11, IV.1/211
uulçak	: Küçük erkek çocuğu.
(uulçag) -ajı	: IV. 2/31
-aş	: II.6/35, IV. 2/35, IV. 2/51, IV. 2/66, IV. 2/71, IV. 2/55, II.3/70, II.3/73, II.6/10, II.6/15, II.6/20, II.6/25, II.6/3, II.6/6, IV. 2/39
-aštañ	: IV.2/49
-aştı	: II.6/34
-ı	: IV.1/213

uurçı	: Hırsız, soyguncu. V.1/39
-lar	: V.1/63
-larga	: V.1/62
	: Hırsız
uy	: İnek. II.2/13, III. 2/2, III. 2/2, III. 2/8, V.1/47
-dı	: III. 2/18, III. 2/7, III.2/9
uyat	: Utanç, rezalet, ayıp. I.2/15
-tu	: I.2/22
uyku	: Uyku.
-dañ	: I.5/16
uzak	: Uzak. I.3/39
-Ü-	
üg	: Ev.
-dıñ	: II.1/20, II.1/21
ülbirek	: Puhu kuşu tüyü. I.1/25
üldi	: < <i>üldü</i> Moğ. Kılıç. IV.1/224
üleş	: Parça, pay, hisse.
(ülej) -iñ	: IV.1/171
ülger	: Bilgece söz, atasözü. II.3/88
ülü	: Hisse, pay
-üñdi	: II.3/89

ün	: Ses, ton. I.3/13, II.1/31, IV.1/166
-derin	: IV.1/228
-dü	: I.1/12 , I.1/13, I.1/14
-in	: I.5/27
-le	: IV.1/55
ürençi	: İskete, baştankara.
-ler	: III.1/125, III.1/69
üren	: 1. Tohum 2. Çocuk 3. Nesil.
-i	: IV.2/3
-in	: I.1/22
üs	: Yağ, sıvı yağ.
-teñ	: II.3/80
üst	: Üst, yukarı.
-i	: V.1/70
-indegi	: I.7/12
-üle	: I.5/9
-üme	: I.3/35
-ünde	: II.5/21, II.5/92
-üne	: II.3/70, II.3/80, II.5/49, IV.1/88, IV.1/88
-üneñ	: II.3/61, IV.1/240
üy	: 1. Ev, çadır, barınak. 2. Eş, kadın. IV. 2/31

-ge	: II.6/17
-i	: II.5/73, IV.1/24
-içegiñ	: II.6/19
-içek	: II.6/19
-ine	: II.2/25, II.2/25
-ineñ	: IV.1/110, IV.1/129, IV.1/21, IV.1/41, IV.1/91
-iniñ	: II.5/72, II.5/76
-ü	: II.5/69
-üne	: I.6/6
üye	: Kuşak, boy.
-deñ	: II.5/102
-ge	: II.5/102
üy kiji	: Eş, kadın. III.1/146, III.1/96
-de	: III.1/144
-ler	: IV.1/161
-leri	: IV.1/5, IV.1/87
-lerin	: IV.1/156, IV.1/225, IV.1/85
-lerineñ	: IV.1/223
-leriniñ	: IV.1/11
-zi	: IV.1/112, IV.1/44, IV.1/66, IV.1/94, IV.1/131
-zineñ	: IV.1/62

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Nurdan DURALI

Doğum Yeri ve Tarihi : Akhisar 29.10.1979

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Yüksek Lisans Öğrenimi : ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : 2001-2002 Kaynaşlı İ. O. Türkçe Öğrt.

2003-2005 Muğla Yerkesik İ.O. Türkçe Öğrt.

2006-2010 Muğla Türdü 100. Yıl İ.O. Türkçe Öğrt.

2010-20015 Muğla Mesleki ve Teknik Anadolu
Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğrt.

2015-İzmir Konak Çınarlı Mesleki ve Teknik
Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğrt.

İLETİŞİM

E-posta Adresi : nurdandurali@hotmail.com

Telefon : 5327235477

Tarih :